

**Východočeské
listy
historické**

34/2015

Univerzita Hradec Králové
Historický ústav Filozofické fakulty

VÝCHODOČESKÉ LISTY HISTORICKÉ
EAST-BOHEMIAN JOURNAL OF HISTORY
34/2015

Redakční kruh | Editorial Committee of the Board of Editors:

doc. Ondřej Felcman	<i>předseda redakční rady Chairman of the Board of Editors a vedoucí redaktor and Editor-in-Chief</i> (Univerzita Hradec Králové CZE)
dr. Tomáš Hradecký	<i>výkonný redaktor Executive Editor</i> (Univerzita Hradec Králové CZE)
dr. Ryszard Gładkiewicz	(Uniwersytet Wrocławski POL)
dr. Vlastimil Havlík	(Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu v České Skalici CZE)
doc. Veronika Středová	(Univerzita Hradec Králové CZE)
doc. Martin Šandera	(Univerzita Hradec Králové CZE)
dr. Jiří Štěpán	(Univerzita Hradec Králové CZE)

Další členové redakční rady | Other Members of the Board of Editors:

prof. Petr Čornej	(Akademie věd ČR, v.v.i. CZE)
dr. Jiří Hutečka	(Univerzita Hradec Králové CZE)
prof. Zenon Jasiński	(Uniwersytet Opolski POL)
doc. Jiří Kubeš	(Univerzita Pardubice CZE)
prof. Milena Lenderová	(Univerzita Pardubice CZE)
dr. Naděžda Machková	(Muzeum východních Čech v Hradci Králové CZE)
dr. Jan Mervart	(Akademie věd ČR, v.v.i. CZE)
doc. Jaroslav Pažout	(Technická univerzita v Liberci CZE)
doc. Martin Pekár	(Univerzita P. J. Šafárika SVK)
prof. Hans Renner	(Rijksuniversiteit Groningen NLD)
dr. Ondřej Tikovský	(Univerzita Hradec Králové CZE)

Recenzenti 34. svazku | Reviewers of Volume No. 34:

doc. Mgr. Martin Čapský, Ph.D.	Ing. Jiří Slavík
RNDr. Tomáš Grim, Ph.D.	doc. PhDr. Veronika Středová, Ph.D.
doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D.	doc. PhDr. Martin Šandera, Ph.D.
PhDr. Petr Kreuz, Dr.	PhDr. Jiří Štěpán, Ph.D.
Mgr. Naděžda Machková Prajzová, Ph.D.	PhDr. Jaroslav Šůla, CSc.
PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.	PhDr. Ondřej Tikovský, Ph.D.
prof. PhDr. František Musil, CSc.	PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.
doc. Ing. PhDr. Miroslav Plaček	PhDr. Zdeněk Vybíral, Ph.D.
doc. PhDr. Mgr. Zdeněk Radvanovský, CSc.	Mgr. Ladislav Zikmund-Lender

Redakční, jazyková a technická korektura | Editorial, Language and Technical Proofreading

Překlady | Translations:

PhDr. Tomáš Hradecký, Ph.D.

ISSN 1211-8184

MK E 21784

studie

Hrady na Trotince a Hustířance

MARTIN KOSAŘ

Abstrakt/Abstract

Studie popisuje kastelologickou situaci v oblasti toku Hustířanky a středního toku Trotinky, pravobřežního přítoku Labe, ležící přibližně patnáct kilometrů severně od Hradce Králové (a devět západně od Jaroměře), kde se v nevelké vzdálenosti od sebe nachází tři dvojice panských sídel – staršího a mladšího. Jde o jedny z nemnoha hradů v nejbližším sousedství staré sídelní oblasti Hradecka.

The study describes castellological situation in the area of the stream of Hustířanka and the middle stream of Trotinka, the right bank tributary of the river Labe (cca 15 km north from the City of Hradec Králové and 8 km west from the City of Jaroměř). In this location, in the small distance apart, there are located three pairs of aristocratic manors (castles) – elder and younger. These are one of the few castles in the immediate vicinity of the old residential area of the Hradec region.

Klíčová slova/Key Words

*Trotinka, Hustířanka, hrad, osídlení, středověk
Trotinka, Hustířanka, Castle, Settlement, Middle Ages*

Snad každý, jemuž historie přináší potěšení, získá si časem pro oblast svého zájmu jistý cit, jenž mu poskytuje inspiraci i pomocnou ruku v leckdy až vyčerpávající spleti překrývajících se názorů a interpretací. Po více než třech stovkách navštívených hradů, hrádků a dalších středověkých fortifikací, mi začaly vyvstávat otázky, na něž sice bylo možné nalézt odpověď, nikoliv však uspokojivou právě z hlediska onoho citu pro věc, který je sice vědeckými metodami nezměřitelný (a neargumentovatelný), ale jež někdy přece jen dokáže pootevřít skrytá vrátka k novému poznání. Tak se i stalo v případě jednoduchých fortifikací, objektů pro většinu veřejnosti neatraktivních, které by jen málokdo považoval za hrad, a pro něž i kastelologie sama hledá zařazení jen obtížně. Důvodem pro tento zájem se mi stal vnitřní rozpor mezi očekávanými počátky budování hradů v českých zemích a jejich obecně poměrně pozdním datováním. Celá problematika souvisí úzce s poznáním nejstarší vrstvy šlechtických sídel, kapitoly poměrně složité, neboť zde nejde jen o skutečnost, že pramenná základna k ní je skromná, jako spíše o to, že se jedná o kvalitativně

výraznou změnu situace, neboť až do této chvíle se jednotlivá šlechtická sídla v extravilánu prakticky neobjevují.¹

Námětem této studie se stala situace v oblasti toku Hustířanky a středního toku Trotinky, pravobřežního přítoku Labe, ležící přibližně patnáct kilometrů severně od Hradce Králové (a devět západně od Jaroměře), kde se v nevelké vzdálenosti od sebe nachází tři dvojice panských sídel – staršího a mladšího. Lokalita je tím zajímavější, že se jedná o jedny z nemnoha hradů v nejbližším sousedství Hradecka – staré sídelní oblasti.

První dvojicí je starší a mladší sídlo ve Velkém Vřešťově. Starší vřešťovský objekt představuje malý zaniklý hrad v ostrožné poloze nad levým břehem Trotinky v lokalitě „Na Hradě“, cca 1,5 km jihovýchodně od centra obce Velký Vřešťov. Oválné jádro, orientované delší osou ve směru sever–jih, bylo po celém obvodu zajištěno okružním příkopem s valem, v přístupové (čelní) části doplněným ještě o šíjový příkop. Prostor vzniklý mezi oběma příkopy je dnes beze stop zástavby, a ani před šíjovým příkopem, který jej z čela vymezuje, se nenachází žádné patrné pozůstatky valu. Při východním okraji je šíjový příkop přetnut násypem cesty, vybudovaným velmi pravděpodobně až nově v souvislosti s provozem bažantnice. Ani ve vlastním jádře, v jehož čele se nachází terénní útvar v podobě mohutného, avšak nízkého (v horní části zaobleného) komolého kužele, který bývá v literatuře interpretován jako pozůstatek útočištné věže, není patrné žádné zdivo.² Na západní straně úsporného jádra se za mohutným kuzelem nachází terénní deprese, jíž by snad bylo možné interpretovat jako zbytkový prostor mezi destrukcí zdiva věže, obvodové hradby (v této části patrné jako málo výrazné valovité těleso) a nějaké stavby nacházející se v zadní části. Zbytek jádra je plochý, bez terénních stop s výjimkou prohlubně, která je zřejmě recentním pozůstatkem nějakého výkopu v zadní – jihovýchodní – části. S ohledem na kamenitý profil, kompaktnost jádra bez dalších stop a příkrost jeho boků je možné uvažovat nad možností, že by jádro mohlo být tzv. „uzavřené“. V písemných pramenech se hrad přímo nezmiňuje, v literatuře je spojován s uvažovaným sídlem Mutiny Vřešťovského, zmiňovaného kronikou tak řečeného Dalimila v souvislosti s boji proti Braniborům po smrti Přemysla Otakara II.³

- 1 K tomu srov. např. Miroslav PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001, s. 66–84; TÝŽ, *Ke vztahu sídel nižší šlechty a jejich hospodářského zázemí*, *Archaeologia historica* (dále AH) 33, č. 1, 2008, s. 209–220. Problematikou vývoje nejstarších sídel drobné šlechty se v úvodu trojdílné encyklopedie českých tvrzí zabývá Ladislav SVOBODA, *Encyklopedie českých tvrzí, 1. díl A–J*, Praha 1997 (dále jen L. SVOBODA, *Encyklopedie tvrzí I*), s. XIII–XVII. Velmi zajímavým příspěvkem přímo z Jaroměřska je text Martina Ježka, v němž se autor mimo jiné zabývá i problematikou sídel raně středověké šlechty. Srov. Martin JEŽEK, *Jaroměřsko v raném středověku*, *Archeologické rozhledy* (dále jen AR) LIX, 2007, s. 523–570.
- 2 Tomáš ŠIMEK a kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, díl VI, Východní Čechy*, Praha 1989 (dále jen T. ŠIMEK, *Hrady VI*), s. 521; Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2000 (dále jen T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*), s. 589.
- 3 T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 521; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 588–589; Antonín CECHNER, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Novopackém*, Praha 1909 (dále jen A. CECHNER, *Soupis památek*), s. 172.

Celkově lze, s ohledem na předpokládanou podobu (útočištná věž v čele, hradba a stavba v chráněné poloze na konci jádra), velikost, historický kontext i existenci blízkého většího a stavebně nepochybně mnohem pokročilejšího sídla, souhlasit s názorem, že objekt v lokalitě „Na Hradě“ představuje starší vřešťovské sídlo, jež bylo nahrazeno novějším hradem přímo nad vsí (městečkem) Velkým Vřešťovem, přičemž okolnosti přesunu sídla nám za současného stavu poznání nejsou zcela známy a můžeme o nich pouze uvažovat na základě analogií.

Mladší hrad ve Velkém Vřešťově zaujal polohu přímo nad obcí na výrazném homolovitém kopci obtékaném ze tří stran Trotinkou. Jednodílný hrad oválného půdorysu na vrcholu kopce byl ze tří stran obehnan mohutným příkopem s předhozeným valem, na nejstrmější severozápadní až severovýchodní straně hradního kopce příkop s valem chybí. Přístupová komunikace vedla s největší pravděpodobností od jihu,⁴ kde po překonání hlubokého příkopu vystoupala po jihozápadním a západním úbočí kopce až na rozšířený spočinek pod jádrem na severu, kde po ostrém zalomení na jih vstupovala do jádra, na což lze usuzovat na základě terénní konfigurace v jeho severní části. Již od vstupu na jih vedla cesta pravděpodobně parkánem, který obkroužil ve šroubovici celé jádro, neboť terénní stupeň pod jádrem pokračuje z rozšířené severní strany dále kolem jádra až k jihu. Parkánová zeď se sice do dnešních dob viditelně nezachovala,⁵ ostatně jako veškeré zdivo hradu, nicméně její stopy bychom mohli hledat v podobě valovitého tělesa při okraji nad svahem. Vlastní jádro hradu je mimo dvou prohlubní nacházejících se na severovýchodní a severozápadní straně bez dalších stop po stavbách.

Především rozsáhlé zemní práce v podobě impozantního valu a rozměry celého areálu v porovnání s lokalitou „Na Hradě“ vedou k již zmiňovanému předpokladu, že se jedná o mladší sídlo, které se v písemných pramenech nepřímou objevuje těsně před koncem první poloviny 14. století. Tehdy Vojek z Vřešťova a Albert z Rýzmburka založili roku 1348 oltář při chotěbořském kostele.⁶ V roce 1366 se v souvislosti s chotěbořským kostelem připomíná Lychna (Luchna, Lucharda), vdova z Vřešťova, jejímž sňatkem s Rubínem z Rýzmburka se snad vřešťovský majetek dostal do držení rodu z Rýzmburka.⁷ Po ní se majetku ujali její tři synové – Albert, Aleš a Beneš – a v držení tohoto rodu zůstal až do polo-

4 August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, Díl II, Hradecko*, Praha 1883 (dále jen A. SEDLÁČEK, *Hrady II*), s. 229; A. CECHNER, *Soupis památek*, s. 172; T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 520; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 588–589.

5 V literatuře zmiňovaná, srov. T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 588.

6 *Libri confirmationum, Liber primus confirmationum an anno 1354 usque ad a. 1362*, ed. F. A. Tingel, Pragae 1867, (dále jen LC Ia) s. 27; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 229; Josef KURKA, *Archidiakonáty kuřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská*, Praha 1914 (dále jen J. KURKA, *Archidiakonáty*), s. 446. Podrobně o chotěbořském kostele srov. Emanuel POCHE, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese Královédvorském*, Praha 1937 (dále jen E. POCHE, *Soupis památek*), s. 116–123.

7 *Libri confirmationum, Libri primi pars altera an anno 1363 usque ad a. 1369*, ed. J. Emler, Pragae 1874 (dále jen LC Ib), s. 78; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 229; T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 520; J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 446.

viny 15. století, kdy přešel do rukou Jana Zajíce z Házmburka. Za něj byl hrad na jaře 1467 obležen a nakonec i dobyt.⁸ S touto událostí souvisí nepochybně i obléhací opevnění na hraně svahu nad dnešním Malým Vřeštvem.⁹ Koncem 15. století se dostal hrad do držení rodu Kordulů ze Sloupna, kteří zde setrvali až do roku 1638. Nevyužívaný hrad začal postupně pustnout.¹⁰

Druhou dvojici, jíž si nyní povšimneme, tvoří Vražba a Rotemberk (označovaný také Neznášov),¹¹ ležící v trojúhelníku Hustířany – Habřina – Neznášov na ploché ostrožně nad levým břehem Hustířanky, necelého ¾ kilometru vzdušnou čarou od sebe. Starší z obou sídel, Vražba, zaujala polohu na ostrožnovitém výběžku nad levým břehem Hustířanky v místě s širokým rozhledem do plochého předpolí, tvořeného údolím Hustířanky.

Jednodílné oválné jádro obkroužil, podobně jako v případě staršího vřeštvského sídla, okružní příkop doplněný na východní (čelní) straně šíjovým příkopem s předhozeným valem přecházejícím na severní straně v boční příkop s valem, který ve směru po svahu postupně mizí. Vstup byl veden, s ohledem na konfiguraci příkopů, pravděpodobně v severovýchodní části.¹² Mezi oběma příkopy vznikl, opět podobně jako v případě staršího vřeštvského sídla, volný prostor, který mohl být s ohledem na velikost vymezené plochy dále využit. V opačném případě by totiž, s ohledem na konfiguraci terénu, mohly obě linie bezprostředně navazovat. Relativně malé jádro je ploché a beze stop zástavby, s výjimkou již málo zřetelné vyvýšeniny na jihozápadní straně nad hranou svahu, která je pozůstatkem paláce – dřevěné budovy s otopným zařízením. Vzhledem k absenci významnějšího množství kamenné destrukce na celé ploše

- 8 T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 521; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 230; August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království Českého*, Praha 1909 (dále jen A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*), s. 982–983; A. CECHNER, *Soupis památek*, s. 172; Jan KYPTA – Jana RICHTEROVÁ, *Tábor obléhatelů u hradu Velkého Vřeštvu*, Hláaska XIV, 2003, č. 3, s. 37–40 (dále jen J. KYPTA – J. RICHTEROVÁ, *Tábor obléhatelů*), s. 37.
- 9 K obléhacímu opevnění podrobně J. KYPTA – J. RICHTEROVÁ, *Tábor obléhatelů*, 37–40. Podle archeologických nálezů je možné osídlení ostrožny ležící východně od obce (lokality Bílý kopec) hledat již v době bronzové. Srov. Vladimír ČTVERÁK – Michal LUTOVSKÝ – Miloslav SLABINA – Lubor SMEJTEK, *Encyklopedie hradišť v Čechách*, Praha 2003 (dále jen V. ČTVERÁK – M. LUTOVSKÝ – M. SLABINA – L. SMEJTEK, *Encyklopedie hradišť*), s. 338; Archeologické nálezy dokládající pravěké osídlení lokality Bílý kopec srov. Jiří SIGL – Vít VOKOLEK, *Záchranné výzkumy a jiné akce v terénu provedené v roce 1978*, Zpravodaj Krajského muzea východních Čech (dále jen ZKMVČ) 6/1, s. 3–10 (dále jen J. SIGL – V. VOKOLEK, *Záchranné výzkumy*), s. 8.
- 10 T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 588; T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 521; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 231–232.
- 11 K názvu Rotemberka srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 237; Oba objekty do vzájemné souvislosti spojil Jiří SIGL, *Zjišťovací výzkum na středověkém hrádku v poloze Vražba u Habřiny, okr. Hradec Králové*, ZKMVČ 6/1, 1979, s. 27–33 (dále jen J. SIGL, *Zjišťovací výzkum*), s. 31; T. ŠIMEK, *Hrady*, s. 324 zmiňuje podobně první použití názvu Rotemberk v souvislosti s Bavorem z Hustířan v roce 1511. Jako dvojice je označován *tamtéž*, s. 107 (zde je Vražba uvedena pod heslem Habřina – tvrž Vražba); Pavel KŘÍŽEK – Miloš ŘEZNÍK, *Hrady, zámky a tvrže na Královéhradecku*, Hradec Králové 1992 (dále jen P. KŘÍŽEK – M. ŘEZNÍK, *Hrady*), s. 100; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 480, 607; Ludmila ŽLÁBKOVÁ, *Zaniklá sídla Vražba, Rotemberk a Habřina*, Zpravodaj, Společnost ochránců památek ve východních Čechách 9/3, 1998, s. 10–11.
- 12 J. SIGL, *Zjišťovací výzkum*, s. 28–29.

jádra i v konstrukci valu lze předpokládat, že hlavním stavebním prvkem zde bylo dřevo v kombinaci s hlínou. Archeologicky je doba života lokality, jež se nepropsala do písemných pramenů, kladena zhruba do druhé poloviny 13. století s tím, že za jejím zánikem stál požár, jak lze oprávněně usuzovat z mnoha stop – vypálená mazanice, uhlíky ve vývratech, červená přepálená vrstvička nalezená ve výkopu i množství nálezů keramiky a železných předmětů.¹³

Mladší z této dvojice – Rotemberk – zaujal polohu na konci dlouhé ostrožny vybíhající z téže plošiny na levém břehu Hustířanky necelé dva kilometry západně od Neznášova a pouhého ¾ kilometru severně od Vražby. Vstup na ostrožnu zajistil příkop s valem nacházející se daleko před vlastním hradem, ovšem tento fortifikační prvek nemusí souviset bezprostředně s vlastním hradem, jeho původ může být pravěký.¹⁴ Samotný hrad ležící na konci ostrožny byl oddělen od zbytku ostrožny hlubokým 8m širokým šíjovým příkopem, který přechází v méně výrazný boční příkop, jež pokračuje až k zadní části nad potokem.¹⁵ Dispozice hradu je v literatuře popisována jako dvojdílná se stopami věže v čele předhradí.¹⁶ Ačkoliv byla plocha hradu v minulosti hospodářsky využívána,¹⁷ je podoba uvažovaného předhradí poněkud neobvyklá. Na čelní (východní) a boční (jižní) straně hrad obtáčí mohutné valovité těleso, které se na čele rozšiřuje, čímž vytváří na své koruně plošinu, jež je interpretována jako pozůstatek věže v čele hradu.¹⁸ V zadní části je mohutný násep valu plynule ukončen. Další terénní stopy jsou v tomto prostoru značně setřelé, pravděpodobně zde nebylo třeba tak mohutného zemního opevnění, svým dílem zřejmě přispělo i zasypaní volného prostoru mezi valem a pahorkem jádra destrukcí.¹⁹ Na severní (boční) straně, kde ústí dnešní vstupní cesta do hradu, není relikt valu dobře patrný, což

13 *Tamtéž*, s. 29–31; dále také T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 107; P. KRÍŽEK – M. ŘEZNÍK, *Hrady*, s. 100–101; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 607.

14 Archeologický výzkum měl zjistit, zda předhradí zabíralo celou část ostrožny, případně v jakém byla tato plocha vztahu k vlastnímu hradu, a dále ověřit hypotézu pravěkého hradiště. Srov. Jiří KALFERST, *Zjišťovací výzkum na hradě Rotemberku, k. ú. Habřina (okr. Hradec Králové)*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové (dále jen ZMHK) 19, 1993. s. 100–106 (dále jen J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*), s. 102–103. Zprávu o pravěkém nálezu přinesl Josef DUŠKA, *Nálezy*, s. 55; TÝŽ, *Památky*, 49–51; TÝŽ, *Obraz krajiny*; jinak též T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 480; V. ČTVERÁK – M. LUTOVSKÝ – M. SLABINA – L. SMEJTEK, *Encyklopedie hradišť*, s. 79–80.

15 J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 101.

16 P. KRÍŽEK – M. ŘEZNÍK, *Hrady*, s. 72; Jiří Kalferst popisuje hrad jako kompaktní jádro složené z horního a dolního hradu s předhradím na celé ploše ostrožny (J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 101), zatímco Tomáš Durdík coby trojdílnou dispozici (T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 480). V obou případech je však shoda v dělení jednotlivých částí areálu na uvažované protáhlé předhradí zabírající velkou plochu ostrožny a dobře oddělený kompaktní areál vlastního hradu dělený do dvou částí – dolního a horního hradu (J. Kalferst), nebo druhého předhradí a vlastního jádra (T. Durdík). Vzhledem k absenci většího množství středověkých nálezů, a to jak na vlastní ploše ostrožny před hradem, tak na jejích svazích, lze předpokládat, že její případné využití nemělo sídlištní charakter a bylo tak nejspíše hospodářského charakteru. Srov. J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 101, 103.

17 J. DUŠKA, *Nálezy*, s. 55; TÝŽ, *Památky*, s. 49; J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 100, 101.

18 J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 101.

19 O zaklopeném jádru uvažuje i Jiří Kalferst, srov. *tamtéž*.

by snad bylo možné vysvětlit srovnáním vnitřní plochy hradu do roviny v souvislosti se zmiňovanou snahou o jeho hospodářské využití. V jihovýchodním nároží se těsně za valem nachází výrazná terénní deprese interpretovaná jako studna.²⁰ Předpokládáné poměrně úsporné jádro dnes představuje pahorek tvořený na třech stranách (severní, východní, jižní) strmým svahem. V zadní (západní) části, kudy vede pěšina na jeho vrchol, svah stoupá jen volněji. Samotná plocha jádra je bez výraznějších terénních stop, na severu je na hraně poškozena mělkým plošným výkopem. Na západě, severu a východě je jádro ohraničeno příkopem, který je na severní straně doplněn nízkým, avšak v základech poměrně širokým valem.

S ohledem na aktuální popsanou situaci lokality se otevírá otázka podoby hradu. Vzhledem k nepřerušnému průběhu mohutného valovitého tělesa v čele a na jižní boční straně a výraznou terénní depresi – studnu – je možné počítat s tím, že při úpravách areálu nedošlo k narušení této části. S výjimkou novodobého výkopu na severní straně pahorku jádra lze za neporušené považovat i je. Poškozená je nejspíše naopak severní strana a úprav se dočkal i prostor mezi čelním valem a jádrem. V obou případech je očekáván val doplňující prstenec zemního opevnění předhradí, respektive jádra. Pokud budeme shodně s názory Jiřího Kalfersta i Tomáše Durdíka považovat vlastní hrad za dvojdílnou dispozici, pak se užitná plocha předhradí nacházela spíše v prostoru mezi mohutným valem v čele a vlastním jádrem.²¹ Přístup do něj mohl vést buď po přemostění přes šíjový příkop na plošinu vzniklou na koruně valu, potom by stopy objektu v čele uvažované jako stopy věže mohly být pozůstatkem brány, nebo cesta sestoupila po severním svahu do šíjového příkopu a odtud opět vystoupala nahoru zhruba tak, jak je vedena dnes. O zástavbě předhradí nemáme, vzhledem k jeho zplanýrování, další informace, zřejmě by se tu ale nacházela jen lehčí zástavba. S ohledem na průběh příkopu kolem jádra je možné uvažovat o tom, že přístup do něj byl veden po jeho jižní straně úzkým prostorem mezi ním a valem, kde se cesta vzhledem stočila a vstoupila do jádra.

V písemných pramenech se Rotemberk objevuje nepřímě k roku 1371 pod jménem Neznášov v přídomku Ješka z Neznášova.²² Po něm registrujeme Majnuše z Neznášova (1389–1393), příbuzný rodu z Hustířan. Od roku 1404 se objevuje Bavor z Neznášova, prve z Habřiny a Hustířan. Zánik hradu je kladen do první poloviny 16. století. V roce 1542, kdy Jan z Hustířan provedl vklad svého majetku do obnovených desk zemských, se již Rotemberk uvádí jako pustý. Po Janově smrti v roce 1565 se stal součástí smiřického panství, přičemž

20 *Tamtéž.*

21 Vzhledem k otázce sídlištního využití předhradí (srov. J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 103) se v tomto textu přidržíme Tomášem Durdíkem uvedeného schématu dvou předhradí (srov. T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 480), i když atypické uspořádání by spíše svědčilo úvahám o dolním a horním hradu, jak jej popsal J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 101.

22 LC I; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 237; P. KRÍŽEK – M. ŘEZNÍK, *Hrady*, s. 72.

v urbáři tohoto panství z roku 1588 se uvádějí pastviny kolem pustého hradu Rotmberku.²³

V případě třetí dvojice známe lépe starší sídlo ležící v lokalitě Zámecký vrch asi kilometr jižně od kostela v Dubenci, než mladší, dnes zaniklé beze stop, které se nacházelo ve vsi, pravděpodobně v blízkosti kostela. Ze staršího popisu jej máme zachyceno jako jednopatrové stavení se salou terrenou, světnicí, síní, osmi pokoji a kaplí, obehnané dvěma vodními příkopy.²⁴ Starší sídlo zaujalo konec ploché trojúhelníkové ostrožny vybíhající z výrazné terénní plošiny nad levým břehem Hustířanky. Jednodílnou dispozici oddělil od zbývající plochy hluboký šíjový příkop přecházející v boční příkop s valem, který se, dnes v již značně setřelé podobě, nacházel i před šíjovým příkopem. V čele jádra se nachází mohutný valovitý útvar narušený asi v polovině délky terénní depresí, zde interpretovatelnou jako pozůstatek vstupní brány.²⁵ Zbývající strany obkroužila kamenná hradba dochovaná v podobě subtilního valu s viditelnými zlomky drobného kamení a stop malty na koruně. V severní části se při okraji nachází stopy nějaké stavby, patrně víceprostorového paláce, jehož bližší poznání je však s ohledem na poškození lokality výkopy značně ztíženo. Zbývající rozlehlá plocha jádra je rovná bez dalších terénních stop. Pokud byla využita hospodářsky, což lze s ohledem na její velikost, absenci předhradí a dlouhou dobu života lokality očekávat, potom by se jednalo pouze o lehčí zástavbu.

V písemných pramenech se Dubenec zmiňuje poprvé k roku 1229, a to nepřímo v predikátu Zbraslava z Dubence, který se objevil ve svědečné řadě na listině vydané v Hradci (Králové) Václavem I. jako mladším králem pro břežnovský klášter, v níž král potvrzuje držení polického újezdu.²⁶ Přijmeme-li východočeský kontext listiny jako jednu z indicií, že se jedná o Dubenec blízko Jaroměře, čemuž by mohla nasvědčovat i jeho vzdálenost od obou center (Jaroměř a Hradec), pak se lze, vzhledem k uvedení predikátu u Zbraslavova jména²⁷ oprávněně domnívat, že Zbraslav v Dubenci nějaké sídlo měl. Přestože jeho polohu s jistotou neznáme, je za něj badateli považována lokalita na Zámeckém vrchu, čemuž nasvědčují i archeologické nálezy, datované rámcově do 13. století.²⁸ Srovnáním odpovídá svojí polohou v blízkosti vesnického osídlení nejstarší vrstvě šlechtických sídel v Čechách i na Moravě, anachronicky působí i předpokládaná podoba s palácem jako jedinou stavbou umístěným kratší

23 T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 324; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 237; A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 772; P. KRÍŽEK – M. ŘEZNÍK, *Hrady*, s. 72; T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 480.

24 E. POCHÉ, *Soupis památek*, s. 19; L. SVOBODA, *Encyklopedie tvrzí I*, s. 156.

25 Ve valu byla zjištěna lícovaná opuková zeď, srov. J. SIGL – V. VOKOLEK, *Záchranné výzkumy*, s. 9.

26 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, I, ed. C. J. Erben, Pragae 1855 (dále jen RBM I), s. 353–354, č. 751; *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, tomus II.*, ed. G. Friedrich, Pragae 1912 (dále jen CDB II), s. 430–431, č. 382; A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník*, s. 176; E. POCHÉ, *Soupis památek*, s. 18–19; L. SVOBODA, *Encyklopedie tvrzí I*, s. 156.

27 Ba listině se takto jmenuje pouze on (*Zbraslaus de Dubenez*) a Vlček (pravděpodobně) ze Zvíkova (*Wlycek de Swecou*).

28 J. SIGL – V. VOKOLEK, *Záchranné výzkumy*, s. 9; L. SVOBODA, *Encyklopedie tvrzí I*, s. 156.

stranou v severovýchodním nároží čela. Zřejmě i proto byl Dubenec v minulosti řazen mezi tvrze, bez ohledu na absenci užší vazby s vesnickým zázemím i první hypotetickou zmínku. Důvod, proč starší sídlo po vzniku mladšího v rovinné poloze přímo ve vsi nezaniklo, je, jak již bylo zmíněno, hledán v rozdělení majetku mezi více členů rodiny.²⁹ Ačkoliv se s existencí staršího sídla v poloze na Zámeckém vrchu obecně počítá až do čtyřicátých let 15. Století, kdy měl být rozbořen při vojenském zásahu (lokalita tak za celou dlouhou dobu svojí existenci mohla projít poměrně složitým stavebním vývojem),³⁰ jednoduchý stavební rozvrh dispozice, jak je v reliéfních stopách zachován, nenasměďčuje o výraznějších změnách a může respektovat původní podobu.

Všechna tři sídla řazená do starší vrstvy vznikla v ostrožné poloze s absencí přímé vazby na vesnické osídlení. To je v protikladu nejen s předchozí situací velmožských dvorců stojících v centrech nově vzniklých majetků – újezdů, do nichž se koncentrovalo rozptýlené osídlení, ale i situací následující, v případě tvrzí jako sídel drobné pozemkové šlechty. Poloha při okraji staré sídelní komory sice na jedné straně umožnila jejich časný vznik, na druhé straně však složitější historicky vzniklá situace v hustěji osídleném území limitovala další možnost rozšiřování stávajícího majetku. Šancí na další majetkový vzestup zůstávala nadále služba panovníkovi, jejíž odměnou byl zisk nových rozsáhlejších území v dosud málo osídlených částech země.

Kontinuita dubeneckého sídla v poloze na Zámeckém vrchu představuje oproti předpokládanému trendu opouštění starších sídel spíše výjimku způsobenou rozdělením majetku mezi více příslušníků rodu. Existence tohoto sídla ještě v polovině 15. století je však sporná, neboť už na přelomu 13. a 14. století byl zřejmě celý majetek spojen opět do jedné rukou.³¹ V souladu s uvedenou hypotézou je naopak přesun vřešťovského sídla do nové polohy přímo nad městečko. Starší sídlo se svými vskutku malými rozměry zcela jistě neodpovídalo potřebám držitelů. Na rozdíl od Dubence se však jeho nástupcem nestala tvrz ve vsi, nýbrž stavebně mnohem náročnější hrad. Svojí roli tu mohl rozhodně sehrát i přesun držby do rukou majetkově již zakotveného rodu z Rýzmburka. Podobně i v případě dvojice Vražba–Rotemberk starší sídlo zaniklo. Posloupností obou napovídají časově na sebe navazující nálezy,³² vzájemná blízkost

29 T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 102.

30 *Staré letopisy české, Z rukopisu křižovnického*, edd. F. Šimek – M. Kaňák, Praha 1959 (dále jen SLČ-K), s. 161; A. SEDLÁČEK, *Hrady II*, s. 191, 193; E. POCHÉ, *Soupis památek*, s. 19; T. ŠIMEK *Hrady VI*, s. 102; L. SVOBODA, *Encyklopedie tvrzí I*, s. 156; Vladimír WOLF, *Jan Kolda ze Žampachu, Život tábořského hejtmána, loupeživého rytíře, kondotiéra a psance*, Hradec Králové – Trutnov 2002, s. 38, 40.

31 E. POCHÉ, *Soupis památek*, s. 19; J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 444; T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 102; L. SVOBODA, *Encyklopedie tvrzí I*, s. 156.

32 T. ŠIMEK, *Hrady VI*, s. 107, 324; P. KRÍŽEK – M. ŘEZNÍK, *Hrady*, s. 72, 100; J. SIGL – V. VOKOLEK, *Záchranné výzkumy*, s. 8. Zde sice nálezy řadí obecně do rozmezí 13.–15. století, ovšem podrobněji uvádí jejich dataci úžeji do 14.–15. století s tím, že jeden střep může být datován i do 13. století (srov. J. SIGL, *Zjišťovací výzkum*, s. 31). Totožně uvádí dataci nálezů získaných ze sond provedených při archeologickém výzkumu na Rotemberku do 14. a 15. století s výjimkou ojedinělého střepu datovatelného snad již do 13. století J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 101.

i předpokládáný způsob zániku Vražby požárem.³³ Na rozdíl od nového vřeš-
ťovského sídla však nepředstavuje Rotemberk, soudě podle rozměrů, zdaleka
tak náročný objekt (vlastní jádro je relativně malé). Za pozornost stojí Josefem
Duškou zmiňovaný nález románského bronzového svícnu, a hlavně pak nález
lidské kostry v příkopu hradu, při níž ležel bronzový hrot oštěpu.³⁴ Zvláště dru-
hý jmenovaný nález (kostra s bronzovým hrotem oštěpu) vede k hypotéze, že
Rotemberk mohl zaujmout místo na akropoli pravěkého hradiště.³⁵ Vysvětlovalo
by to rozsah zemních prací předhradí (hluboký příkop doplněný mohutným
valem obkružujícím větší část dispozice), který je v nepoměru s opevněním
malého jádra, jež vzniklo v zadní části akropole. Odpověď proč došlo k opuštění
Vražby, respektive vzniku druhého malého hradu, je složitá. Je možné ji vidět
v praktických aspektech života (opuštění spáleniště, nevyhovující velikost,
poloha, nevhodné staveniště) i soudobé kultuře; spíše v ní lze hledat odpověď
na otázku po vzniku všech tří zmiňovaných starších sídel (a nejenom jich).
První šlechtické hrádky vyrůstají již mimo těsné objekty sídlišť. Nejsou pouze
bezpečným místem, ale také symbolem, nástrojem, který zakoeňuje moc
v půdě, zvláště v době, kdy nové uspořádání ve společnosti představuje revoluci
ve vztahu k předchozímu.³⁶

Podrobně se nálezy z Vražby zabývala Žaneta BORTHOVÁ, *Středověké opevněné sídlo v poloze Habřina – Vražba*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s. 31–41.

33 T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 607.

34 J. DUŠKA, *Památky*, s. 50.

35 O tom, že hrad zaujal místo na pravěkém hradišti, se zmiňoval již Josef Duška: „*Takové předhistorické, valy otočené hradiště spatřujeme podnes na vrchu nad Habřinou. Jest kolkolem dvojm vysokým náspem ohrazeno a zakopneme-li do toho, brzy objeví se nám střeptiny pradávnych nádob. Druhú podobné hradiště jest nad Hustířany. Zde stával ve středověku rytířský hrad, ale předměty zde nalezené svědčí, že hrad tento povstal vlastně na předhistorickém hradišti.*“ Srov. J. DUŠKA, *Obraz krajiny*. Ačkoliv archeologický průzkum nepřinesl jednoznačný závěr ohledně pravěkého hradiště, val při vstupu na ostrožnu obsahoval druhotně uložené střepy současné s okolní lužickou kulturou. Je tedy mladší, nebo nejvíce soudobý. Na vlastní ploše ostrožny ani na jejích svazích se nevyskytuje dostatečné množství pravěkých (obdobně ani středověkých) nálezů, které by svědčily o jejím sídlištním využití. Spolu se staršími nálezy lokalizovanými do prostoru před začátek ostrožny a na její konec lze předpokládat, že se sídelní aktivita koncentrovala do těchto míst. Srov. J. KALFERST, *Zjišťovací výzkum*, s. 102–103.

36 Jacques LE GOFF – Jean-Claude SCHMITT (edd.), *Encyklopedie středověku*, Praha 2002, s. 208.

Autor/Author

Martin Kosař

Obecní 23/7

500 03 Hradec Králové – Slatina

oskeruse@gmail.com

Mgr. Martin Kosař (* 1978) se zabývá dějinami středověku, specializuje se především na oblasti kastelologie a šlechtických sídel v českém státě ve středověku.

Summary

The Castles on Trotinka and Hustířanka

The study deals with aristocratic manors (castles) in the area at the confluence of the streams of Trotinka and Hustířanka, where, in the small distance from each other and close to the older settlements, are located three pairs of manors (older and younger). Their location, concentration and conducted archaeological research presents favorable conditions for the possibility of understanding the oldest layers of aristocratic manors – their origin, lives and ultimately the process of moving of their settlement functions after their leaving. While in the case of two pairs of observed manors (Old and New Vřešřov, Vražba and Rotemberk) these older wooden settlements represents qualitatively simpler objects, the situation of Dubenec is more complicated. This older manor with the location on the Zámecký vrch („Castle Hill“) was probably used by members of the noble family until the 15th century. It is interesting from the perspective of historical chronology, because Zbraslav of Dubenec appeared in written sources already in 1229 – in the document issued in Hradec (Králové) by the younger King Václav I. Thus we can observe an older layer of aristocratic manors that occupied the positions in naturally well protected areas, but after a short time they remain abandoned. The aristocratic families changed their settlements to a new locations, according to the new requirements of nobility. Dubenec manor is therefore an exception that proves the rule.

O narození Ladislava Pohrobka a jeho uherské korunovaci na krále

DAVID PAPAJÍK

Abstrakt/Abstract

Autor se v textu zabývá analýzou pramenů a literatury k narození (22. února 1440) a prvním třem měsícům života budoucího uherského a českého krále Ladislava Pohrobka, které vyvrcholily Ladislavovou korunovaci na uherského krále 15. května 1440. Podrobnosti k narození Ladislava Pohrobka a dalším událostem přináší hlavně Vzpomínky komorné Ladislavovy matky Heleny Kottannerové, která stála po celou dobu v centru dění. Informace obsažené v jejím díle můžeme považovat za poměrně velice věrohodné. Jedná se o vůbec nejstarší středověké německy psané memoárové dílo ženské literatury.

The author of the text deals with the analysis of sources and literature of the birth (February 22nd 1440) and the first three months of life of the future Hungarian and Czech King Ladislav Posthumous, culminating with Ladislav's coronation of King of Hungary on May 15th 1440. Details of the birth of Ladislav Posthumous and other events are mainly constructed on the memories of the maid of Ladislav's mother, Helena Kottanner, which stood in the center of the key events. The informations contained in her work can be considered a relatively very credible. It is the oldest medieval German-language memoir work of women's literature.

Klíčová slova/Key Words

*Ladislav Pohrobek, korunovace, Stoličný Bělehrad, český král, uherský král
Ladislav Posthumous, coronation, Székesfehérvár, Czech king, Hungarian King*

Úvod¹

O osud Ladislava Pohrobka, který byl korunován na českého krále v Praze v roce 1453, neprojevila dosud moderní česká historiografie hlubší zájem. Od dob klasických prací Rudolfa Urbánka se Ladislavově osobě podrobněji téměř nikdo nevěnoval.² Navíc i v případě Rudolfa Urbánka nebyla postava Ladislava Pohrobka

1 Zpracování studie bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2014 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

2 Rudolf URBÁNEK, *České dějiny. Věk poděbradský*, Díl III., část 1., Praha 1915; TÝŽ, *České dějiny. Věk poděbradský*, Díl III., část 2., Praha 1918; TÝŽ, *České dějiny. Věk poděbradský*, Díl III., část 3., Praha 1930; TÝŽ, *Konec Ladislava Pohrobka*, in: Rozpravy České akademie věd a umění, třída I., č. 67, Praha 1924. Jednou z mála výjimek je nepublikovaná magisterská diplomová práce Jana KNITELA, *Český dvůr Ladislava Pohrobka*, Praha 2014, která byla obhájená na Ústavu českých

středobodem jeho zájmu, jednalo se pouze o jednoho z lidí, který se pohyboval poblíž Urbánkova osudového muže, Jiřího z Poděbrad. Následující studie se pokouší napravit dosavadní ne příliš velký zájem české historiografie o tuto postavu s tím, že se zaměřuje na nejranější počátky života Ladislava Pohrobka (konkrétně první tři měsíce jeho života). Mohlo by se zdát, že taková práce nemá valný význam, neboť o prvních měsících života středověkých panovníků často nevíme téměř nic, někdy dokonce tápeme i v tom, kdy se narodili. V případě Ladislava Pohrobka je tomu ovšem jinak. Jak je to možné, si ukážeme níže.

O prvních měsících života budoucího krále nemůžeme pojednat bez uvedení souvislostí, které jeho narození předcházely. Bez nich bychom nemohli dobře pochopit, do jak složité doby a situace se Ladislav narodil.

Politická situace po smrti krále Albrechta II. Habsburského

Římsko-německý, český a uherský král Albrecht II. Habsburský zemřel 27. října 1439 ve vesnici Neszmély (Langendorf) poblíž Ostrihomi.³ Albrecht podle všeho zemřel na úplavici (akutní a vysoce infekční průjemové onemocnění), některé zdroje jako např. kronikář Eneáš Silvius Piccolomini uvádějí, že jeho smrt způsobilo nadměrné požívání melounů a průjem.⁴

Čtyři dny před svou smrtí, 23. října 1439, vydal Albrecht testament, který se měl stát závazný pro budoucí vývoj. Pokud by se mu narodil syn, ustanovil jeho poručníky svou manželku Alžbětu Lucemburskou a seniora habsburského rodu. Poručníkům měla pomáhat ve správě zemí poručnická rada, do které měly být zvoleny tři osoby z Uher, tři ze zemí Koruny české, dvě z Rakous a jedna z Prahy. Jako rezidence, kde se měl trvale usadit, byla dědici určena Bratislava, protože by z ní mohl nejlépe dosáhnout do jednotlivých center svých zemí. Pokud by se Albrechtovi narodila dcera, měla být provdána s vědomím Alžběty, hlavy habsburského rodu a stavů všech jeho zemí.⁵ Dnes se považuje za prokazané,

dějin FF UK v Praze. V případě určení příčin smrti Ladislava Pohrobka 23. listopadu 1457 je naopak situace zcela jiná, vzniklo velké množství prací, které se touto konkrétní otázkou zabývaly. Práce shrnuje a uvádí do souvislostí s revizí lékařských výzkumů David PAPAŽÍK, *Příčina smrti českého a uherského krále Ladislava Pohrobka v roce 1457*, *Východočeské listy historické* 30, 2013, s. 5–19.

- 3 Ignaz Aurelius FESSLER – Ernst KLEIN, *Geschichte von Ungarn. Zweiter Band. Die Zeit der Könige aus verschiedenen Häusern von 1301 bis 1457*, Leipzig 1869, s. 448–449; Karl-Friedrich KRIEGER, *Habsburkové ve středověku. Od Rudolfa I. (1218–1291) do Friedricha III. (1415–1493)*, Praha 2003, s. 159; Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. VI. (1437–1526), Praha – Litomyšl 2007, s. 56; Eva BRÜCKNER, *Formen der Herrschaftsrepräsentation und Selbstdarstellung habsburgischer Fürsten im Spätmittelalter*, Wien 2009 (dizertační práce obhájená na vídeňské univerzitě v roce 2009), s. 93–94. Informace o nemoci krále Albrechta II. z Rábu a z Komárna z konce října 1439 srov. *Archív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností*, Praha 1956, s. 229, č. 1631, 1632.
- 4 Enea SILVIO, *Historia Bohemica. Historie česká* (k vydání připravili Dana Martínková – Alena Hadravová – Jiří Matl), Praha 1998, s. 186–187.
- 5 Celý text testamentu otiskl v příloze své studie Karl GUTKAS, *Der Mailberger Bund von 1451. Studien zum Verhältnis von Landesfürst und Ständen um Mitte des 15. Jahrhunderts*, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 74, 1966, s. 382–385. Zkrácená verze

že byl Albrechtův testament zfalšován Oldřichem Eiczingerem a kancléřem Kašparem Šlikem, kteří se zdržovali poblíž umírajícího krále.⁶

Možná za jiné politické konstalace by bylo k Albrechtovu testamentu přihlíženo v jeho zemích více. I když si Albrecht v Uhrách zajistil písemný slib, že stavové budou po jeho smrti Alžbětu a její děti považovat za pravé dědice, realita byla jiná.⁷ Potřeba silného panovníka, který bude schopen bojovat proti Turkům, byla důležitější než jakékoliv staré sliby. V Čechách měl nejistou pozici již Albrecht, takže nešlo příliš spoléhat na to, že budou na jeho ustanovení čeští stavové brát zřetel. A ani v Rakousích nebyla situace nijak přehledná a otevřená podpoře Albrechtových potomků. Rakouské stavy nehodlaly Albrechtovu závěť, o jejíž pravosti se pochybovalo, akceptovat. Na zemském sněmu ve Vídni bylo v listopadu 1439 rozhodnuto, že správa země bude svěřena do rukou nejstaršímu žijícímu Habsburkovi, tehdy dvacetičtyřletému Friedrichovi III.⁸

Cílem politiky královniny vdovy Alžběty bylo zachovat pozici pro svého předpokládaného syna ve všech zemích, kterým vládl Albrecht II. Habsburský. Alžběta vyslala do Čech poselstvo s žádostí o odklad sněmu, na kterém by se rozhodlo o tom, kdo bude v zemi vládnout. Slibuje, že brzy po porodu dítěte sama přijede do země jednat o dalším postupu.⁹ Ústřední kolbiště bojů o osud dosud nenarozeného dědice (či dědičky) se však odehrávalo v Uhrách, a proto se tam vydáme.

V Uhrách, kde byly stavy za života Albrechta Alžbětě nakloněny, se situace po Albrechtově smrti prudce změnila. Do čela odporu proti Alžbětě se postavil jagerský biskup Šimon z Rozhanovců. Pyšní uherští stavové se odmítali podřizovat ženě. Na druhou stranu její dědická práva byla nezpochybnitelná. Rozhodli se proto, že nejlepším řešením bude Alžbětu znovu provdat a její manžel se pak stane uherským králem. Nejdříve jí našli za budoucího manžela

testamentu také *CODEX DIPLOMATICUS HUNGARIAE ECCLESIASTICUS AC CIVILIS*. Tom XI (ab Anno 1438–1440), ed. G. Fejér, Budae 1844, č. 165, s. 321–327. K tomu z literatury srov. I. A. FESSLER – E. KLEIN, *Geschichte von Ungarn...*, s. 448; R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 459–461; R. URBÁNEK, *Konec Ladislava Pohrobka...*, s. 13; Otto H. STOWASSER, *Ulrich von Eizing und das Testament König Albrecht II.*, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Wien* 3, 1922, s. 18–31; Alois NIEDERSTÄTTER, *Österreichische Geschichte 1400–1522. Das Jahrhundert der Mitte. An der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, Wien 1996, s. 246–247, 348; K.-F. KRIEGER, *Habsburkové ve středověku...*, s. 161; Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Alžběta Luxemburská, Žigmundova dcéra, v letech 1438–1442*, *Historie – otázky – problémy* 3, 2011, č. 2, s. 147–148.

6 O. H. STOWASSER, *Ulrich von Eizing...*, s. 29–30; Waltraute LORENZ, *Ulrich von Eyczing. Eine Monographie*, Wien 1952 (nepublikovaná dizertační práce obhájená na vídeňské univerzitě v roce 1952), s. 24–29; Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná Barbora Celjská (1392–1451). Životný príbeh uhorskej, rímsko-nemeckej a českej kráľovnej*, Budmerice – Bratislava 2013, s. 230; J. KNITTEL, *Český dvůr...*, s. 75–76.

7 Wilhelm WOSTRY, *König Albrecht II. (1437–1439)*, II. Band, Prag 1907, s. 125.

8 R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 461, 465; A. NIEDERSTÄTTER, *Österreichische Geschichte...*, s. 246–247. K falšování listin Kašparem Šlikem těsně před smrtí císaře Zikmunda i krále Albrechta II. srov. O. H. STOWASSER, *Ulrich von Eizing...*, s. 29–30; R. URBÁNEK, *Konec Ladislava Pohrobka...*, s. 18–19; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 230.

9 R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III. část 1., s. 464–465.

syna srbského panovníka Jiřího Brankoviče Lazara II. Brankoviče.¹⁰ Alžběta ženicha odmítla. Proto se obrátili jiným směrem, do Polska. Zde jejich zrak ulpěl na mladém polském králi Vladislavu III. Jagellonském (králem se stal v roce 1434).¹¹ Na sněmu v Budíně v lednu 1440 si uherští stavové vynutili na Alžbětě souhlas, že se za polského krále vdá. Měli bychom upozornit, že v té době byla Alžběta v pokročilém stupni těhotenství a navíc byl mezi předpokládanými snoubenci velký věkový rozdíl, Alžbětě bylo 30 let, Vladislavu III. sotva 16. Alžběta dokonce odjela z Budína, ale stavové ji přijeli přesvědčovat i do Visegrádu. Nakonec Alžběta souhlasila se sňatkem s tím, že jí budou splněny tři podmínky, které nejsou blíže známy. Je třeba doplnit, že menší část uherské šlechty byla pro uznání dědických práv Alžběty a jejího dosud nenarozeného potomka.¹²

Z Uher odjelo do Polska poselstvo, které nabídlo polskému králi Vladislavu III. Jagellonskému sňatek s Alžbětou Lucemburskou a uherskou královskou korunu. Zdá se, že Alžběta dala se sňatkem souhlas pouze proto, aby získala čas. Za polského krále se v žádném případě vdát nehodlala, protože byla přesvědčená, že porodí chlapce, nového vládce Uher a okolních zemí. Protože se ve Visegrádu necítila bezpečně, odjela do Komárna, odkud chtěla dále pokračovat do Bratislavy.¹³

Alžběta v této době vyvíjela horečnatou činnost, královským městům v Uhrách, která měla pod svou kontrolou, psala, že jí mají zachovat věrnost a být připravena k obraně proti komukoliv.¹⁴ Již od konce roku 1439 najímala vojáky, především z Čech a z Moravy.¹⁵

Královna vdova se nezastavila před ničím, proto připravila zcela bezprecedentní a šokující plán, nechala ukrást uherskou královskou korunu. Vychá-

10 Prosazovatelem sňatku měl být Oldřich z Celje, jehož manželkou byla sestra Lazara II. Brankoviče Kateřina Brankovičová.

11 K osobnosti Vladislava III. Jagellonského srov. Rudolf URBÁNEK, *Vladislav Varnenčík. Skutečnost a legenda*, Praha 1937; Karol OLEJNIK, *Władysław III Warneńczyk (1424–1444)*, Szczecin 1996.

12 R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 503; *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440)*, ed. K. Mollay, Wien 1971, s. 12; *Spomienky Heleny Kottannerovej. Hodnoverne rozprávanie dvornej dámy o krádeži kráľovskej koruny, o odhodlanej kráľovnej Alžbete, o tom, prečo sa Ladislav Pohrobok nenarodil v Bratislave a jak ho vďaka dvom odvážnym ženám korunovali za uhorského kráľa (1439–1440)*, (edd. D. Dvořáková – M. Papsonová), Budmerice 2008, s. 31; Peter KARTOUS, *Habsbursko-jagelovské dvojvládí v Uhorsku v rokoch 1440–1444. Začiatky Jiskrovej vojenskej činnosti na území Slovenska*, Historické štúdie 24, 1980, s. 225–226; D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžbeta Luxemburská...*, s. 148; Peter KÓNYA a kol., *Dejiny Uhorska (1000–1918)*, Prešov 2013, s. 128; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 218–219. Podľa K. Mollaye (editor práce *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 57, pozn. č. 47) se jednalo o následující podmínky: zachování vlivu na vládu v Uhrách, zabezpečení dědických a nástupnických práv jejího potomka (pokud porodí chlapce) a vymezení pozice dítěte v případě, že by se narodila dcera.

13 D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžbeta Luxemburská...*, s. 148–149; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 219.

14 Např. 14. února 1440 napsala Alžběta list městu Kežmarok, ve kterém měšťany vyzývala k poslušnosti, věrnosti a oddanosti (*Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihľadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI.*, Bratislava 2004, s. 24). K tomu také Miloslav VACH, *Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburků s Jagellovci o Uhry v letech 1440–1442*, Historické štúdie 3, 1957, s. 178; P. KARTOUS, *Habsbursko-jagelovské dvojvládí...*, s. 227.

15 D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžbeta Luxemburská...*, s. 149.

zela z přesvědčení, že se jí narodí syn, budoucí vládce krajiny. Aby mohl být její potomek považován za právoplatného vládce země, musí být korunován za krále. To ovšem nestačí, aby byl akt platný, musí být korunován originální uherskou (svatoštěpánskou) královskou korunou, na korunovačním místě, tj. ve Stoličném Bělehradu a osobou k tomu určenou, tj. ostříhomským arcibiskupem. Navíc se vše musí stihnout dříve, než bude korunován na uherského krále polský panovník Vladislav III. Jagellonský.¹⁶

Naposledy je Alžběta doložena ve Visegrádu 30. ledna 1440, někdy poté se vydala s doprovodem na cestu do Komárna (kde je doložena poprvé 8. února 1440).¹⁷ Na komárenský hrad přijel za Alžbětou její bratranec Oldřich z Celje (byl to syn Friedricha II. z Celje, který byl bratrem Alžbětiny matky Barbory z Celje), aby se spolu poradili, co dál podniknou. Nevymysleli nic jiného než to, že se musí rychle získat uherská svatoštěpánská královská koruna.

Hlavní informační zdroj – Helena Kottannerová

Osudy Alžběty Lucemburské a jejího syna Ladislava Pohrobka jsou pro období let 1439–1440 mimořádně dobře zdokumentované pramenem vysoké vypovídací hodnoty, *Vzpomínkami Heleny Kottannerové*, kdy jsme téměř den po dni a místy i hodinu po hodině informování o dění v Uhrách.¹⁸ Helena Kottannerová se

16 P. KARTOUS, *Habsbursko-jagelovské dvojvládí...*, s. 227; D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžběta Luxemburská...*, s. 149.

17 Itinerář pobytu Alžběty Lucemburské pro rok 1440 srov. *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 81. Dne 8. února 1440 vydala královna Alžběta v Komárně listinu, ve které upomínala představitele města Bratislavy o zaplacení 4 000 zlatých za pronájem arcibiskupského desátku (*Archív mesta Bratislavy. Inventár...*, s. 234, č. 1668).

18 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, ve slovenském překladu pak srov. *Spomienky Heleny Kottannerovej... Části díla Heleny Kottannerové otištěny i Pod osmanskou hrozbou...*, s. 184–206 a *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/3 (1387–1526)*, (edd. V. Segeš – B. Šedová), Bratislava 2013, s. 142–150. Originální rukopis díla Heleny Kottannerové nenesl žádný název, proto jsou jeho názvy umělým konstruktem editorů rukopisu. S pojmem *Die Denkwürdigkeiten* (Pamětihodnosti) přišel v roce 1846 objevitel a první editor rukopisu Štěpán Ladislav Endlicher (*Aus den Denkwürdigkeiten der Hellene Kottannerin. 1439–1440*, Leipzig 1846). Vzhledem k obsahu díla se mi nejvíce líbí název díla *Z pamětihodností Heleny Kottannerové* či *Pamětihodnosti Heleny Kottannerové* příliš vhodný, proto v dalším textu pro něho používám název *Vzpomínky Heleny Kottannerové*, který daleko lépe a výstižněji charakterizuje obsah díla. Zbývá ještě dodat, že dílo Heleny Kottannerové vyšlo edičně nejen v němčině, ale i maďarštině, angličtině, slovenštině a slovinštině. Pravděpodobný originál rukopisu se dnes nachází ve Vídni v Österreichische Nationalbibliothek pod sign. 2 920 (k tomu více Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Mulier prudens: Helena Kottannerová, dvorná dáma královnej Alžběty*, in: *Spomienky Heleny Kottannerovej. Hodnoverné rozprávania dvornej dámy o krádeži kráľovskej koruny, o odhodlanej kráľovnej Alžbete*, o tom, prečo sa Ladislav Pohrobok nenarodil v Bratislave a jak ho vďaka dvom odvážnym ženám korunovali za uhorského kráľa (1439–1440), edd. D. Dvořáková – M. Paponová, Budmerice 2008, s. 23–25). K dílu Heleny Kottannerové z literatury také srov. Alphons LHOTSKY, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, Graz – Köln 1963, s. 345 (včetně další literatury k tématu); Barbara SCHMID, *Raumkonzepte und Inszenierung von Räumen in Helene Kottanners Bericht von der Geburt und Krönung des Königs Ladislaus Postumus (1440–1457)*, in: *Ausmessen – Darstellen – Inszenieren. Raumen in Mittelalter und früher Neuzeit*, Zürich 2007, s. 113–138. K osobě samotné Heleny Kottannerové *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 77–78; *Pod osmanskou hrozbou...*, s. 214; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 11, 21–25.

narodila někdy kolem roku 1400 uherskému šlechtici Petru Wolframovi a šoproňské měšťance. Byla dvakrát vdaná, poprvé za šoproňského měšťana Petra Gelusche, podruhé v roce 1432 za vídeňského měšťana Jana Kottanera.¹⁹ Je zajímavé, že ve svém díle uvádí i přes svůj uherský původ, že neuměla dostatečně dobře maďarsky, jejím rodným jazykem byla němčina. Helena Kottannerová byla dvorní dámou královny Alžběty Lucemburské a i chůvou její dcery Alžběty (možná i starší Anny) a posléze i malého Ladislava Pohrobka.²⁰ Nebyl téměř nikdo povolanější, kdo by nás o událostech té doby mohl informovat. Tím, že se Helena Kottannerová denně pohybovala vedle královny vdovy, měla mnoho informací o dění v Uhrách. Helena své *Vzpomínky* sepsala či nechala sepsat někdy kolem roku 1450 čili zase ne tak dlouho od událostí, na které vzpomíná (dění v Uhrách v letech 1439–1440). Helena Kottannerová přijela z Vídně do Uher spolu s malou Alžbětou (dcerou Albrechta II. a Alžběty) na osobní příkaz Albrechta II. Habsburského před polovinou roku 1439. S matkou a dcerou Alžbětou byla přítomna v Budíně, když v květnu 1439 vypukla proti Němcům ve městě vzpoura.²¹ Je třeba ještě doplnit, že *Vzpomínky* jsou sepsány německy. Jedná se o nejstarší německy psané paměti vytvořené ženou.²²

Proč své velice osobité *Vzpomínky* H. Kottannerová napsala? V samotném díle důvod neuvádí. Lze zhruba předpokládat její dvojí motivaci. První důvodem bylo, aby se na její význačné skutky nezapomnělo a druhým, aby za ně dostala nějakou odměnu. A skutečně máme nějakou odměnu doloženou. Dne 17. března 1452 jí a jejímu manželovi Janovi Kottannerovi udělil uherský gubernátor Jan Hunyady za mnohé služby, které oba prokázali (se zvláštním zdůrazněním služeb Heleny Kottannerové) králi Ladislavu Pohrobkovi, vesnici Vieska ležící na Žitném ostrově. Helena Kottannerová se dožila pozhnaného věku, ve Vídni je doložena jako živá ještě v roce 1470.²³

I když jsou *Vzpomínky* Heleny Kottannerové považovány za velice věrohodný pramen, přece jen si musíme uvědomit, že se jedná o subjektivně laděné dílo, které vykresluje často Kottannerovou téměř v centru dění jako velice důležitou osobu. Nechci tvrdit, že v určitých okamžicích nebyla Kottannerové role velice podstatná (krádež uherské koruny, porod královny Alžběty, starost o malého Ladislava), na druhou stranu si autorka nepochybně některé události utváří do obrazu, který vyhovoval jejímu podání. V dalších pasážích dávám prostor

19 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 77–78; *Pod osmanskou hrozbou...*, s. 214.

20 O tom, že se Helena Kottannerová původně starala kromě malé Alžběty pravděpodobně i o nejstarší dceru královny Alžběty Annu, svědčí její slova, že sloužila královně, malému Ladislavovi i ostatním dětem královny a celému knížecímu rodu (*Do knyat ich nyder fur die edel Kuniginn vnd ward ir gnad manenn an die dienst, die ich iren gnaden, vnd auch dem edelen kung, Vnd auch anderen iren gnaden kinden, dem edelen fursten geslècht getan hab*), pokud se ovšem nejedná pouze o obecnou frázi. Srov. *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 28. Podle díla D. DVOŘÁKOVÁ, *Mulier prudens...*, s. 21, byla Helena Kottannerová ve službách královny Alžběty pravděpodobně až od roku 1436 (od narození druhé dcery Alžběty).

21 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 9; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 28.

22 D. DVOŘÁKOVÁ, *Mulier prudens...*, s. 11.

23 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 71; D. DVOŘÁKOVÁ, *Mulier prudens...*, s. 21–22.

některým detailním líčením ze *Vzpomínek* Kottannerové i s tím rizikem, že různé podrobnosti nemusí zcela odpovídat skutečnému průběhu události. Protože však pro tyto události často jiné prameny nemáme, tak nám zbývají pouze dvě možnosti, buď opatrně věřit podání Kottannerové nebo tyto události vůbec nesledovat.

Cesta ke korunovaci na uherského krále

Za dramatických okolností, které zde nemůžeme sledovat, se podařilo Heleně Kottannerové a jejím společníkům ukrást v noci ze soboty 20. února na neděli 21. února 1440 z Visegrádu uherskou svatoštěpánskou královskou korunu. Podobně dramatická byla i cesta průvodu se svatoštěpánskou korunou z Visegrádu před zamrzlý Dunaj do Komárna. Řeka byla sice zamrzlá, ovšem led byl na některých místech tenčí. Když byl průvod asi uprostřed Dunaje, probořil se povoz s dvorními dámami do vody. Ženy z fraucimoru spustily hrozný křik, protože ve tmě jedna druhou neviděly. Kottannerová, která jela na saních, se velmi polekala, že vše bylo zbytečné a že skončí i s korunou na dně Dunaje. Jak sama uvádí, Bůh si nepřál, aby někdo z výpravy utonul, takže všichni cestu přežili a šťastně dojeli na komárenský hrad, kde je již očekávala královna Alžběta.²⁴

Královna byla ihned informována, že vše dopadlo dobře a svatoštěpánskou korunu pro jejího předpokládaného mužského dědice přivezli. Když Kottannerovou královna přijímala, bylo už pozdě večer v neděli 21. února 1440. Kottannerová přímo uvádí, že královna již ležela v posteli. Královna Kottannerové vyprávěla, co se celý den dělo, že k ní přijely z Budína dvě vdovy, které přivezly dvě pěstounky, jednou z nich byla porodní babička, druhou kojná. Protože se věřilo, že lepší mateřské mléko má žena, která porodí chlapce, byla takto vybraná i zmíněná kojná (měla s sebou i svého malého chlapce). Tyto ženy měly provázet královnu do Bratislavy a tam se o ni následně starat během šesti-nedělí. Kottannerová píše, že královna měla podle výpočtů porodit až za týden. Komorná následně královně stručně vypověděla, jak to bylo s krádeží koruny. Ve svých *Vzpomínkách* Kottannerová lituje, že nemohla královně vše dopodrobna povyprávět, protože s ní nikdy nebyla delší dobu o samotě, vždy jen krátkou dobu. Alžběta si na závěr hovoru s Kottannerovou postěžovala, že ji obě ženy z Budína vykoupaly ve vaně a jí se po koupeli velmi přitížilo. Kottannerová následně zvedla příkrývku, kterou byla královna zakrytá, neboť ji chtěla vidět obnaženou. Dále ve *Vzpomínkách* uvádí, že podle mnoha příznaků poznala, že narození dítěte již dlouho nepotrvá.²⁵

Zbývá ještě doplnit, že v neděli 21. února 1440 se celý Alžbětín dvůr chystal na cestu do Bratislavy, která se měla uskutečnit v pondělí ráno 22. února 1440.

²⁴ *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 14–18; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 34–37.

²⁵ *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 18–19; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 38.

Veškeré povozy byly naložené a přichystané na cestu.²⁶ K odjezdu ale nedošlo, neboť královna v noci z neděle na pondělí porodila.

Neexistuje ze středověku mnoho popisů porodů budoucích panovníků. V případě Ladislava Pohrobka máme štěstí, že nám o jeho průběhu zanechala svědectví ve svých *Vzpomínkách* Helena Kottannerová.

Když Kottannerová poznala, že se blíží královnin porod, vyzvala Alžbětu, aby vstala a začala se procházet po místnosti. Kottannerová poslala pro dvě ženy královnina doprovodu, které se ihned dostavily ke královně. Sama pak běžela pro porodní babičku, která spala v místnosti s malou princeznou Alžbětou. Porodní babička, která se jmenovala Margareta, když ji Kottannerová vzbudila a sdělila, že královna rodí, se zachovala zvláště. Myslela si, že si z ní Kottannerová dělá legraci a odmítla s ní jít. Kottannerová běžela rychle ke královně, protože dvě ženy, které u ní nechala, se v porodních záležitostech nevyznaly. Královna se nejdříve divila a pak i zlobila jak to, že Kottannerová nepřivedla porodní babičku. Poručila Kottannerové, aby se okamžitě odebrala zpět pro porodní babičku, které nejprísněji nakázala, aby se okamžitě dostavila, že není čas na žerty. Až teprve teď po velkých výhrůžkách Kottannerové byla ochotná porodní babička Margareta vstát a odebrat se ke královně. Neuplynula ani půl hodina od příchodu Margarety ke královně, kdy královna porodila svého posledního potomka, chlapce, budoucího krále Ladislava Pohrobka. Kottannerová to komentuje tak, že Bůh jim poslal chlapce. Podle ní byla porodní babička velmi šikovná a asi i veselá kopa, protože s královnou v tento dramatický moment žertovala. Podle Kottannerové se měla královně zeptat: „*gnedige fraw, Wellt ir mich gewere, wes ich euch pit, So wil ich ew sagen, was ich in meiner hant hab.*“ (Milostivá paní, když mi splníte, o co Vás požádám, tak Vám povím, co držím v rukou). Královna měla odpovědět: „*Ja, liebe mueter.*“ (Ano, milá matko). Nato vtipná porodní babička měla odpovědět: „*gnedige fraw, ich hab ainen Jungen Kunig in meinen henden.*“ (Milostivá paní, v rukou držím mladého krále). Podle Kottannerové se královna velmi zaradovala, pozdvihla ruce k Bohu a děkovala mu za jeho milost.²⁷

26 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 19; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 38.

27 Pasáže o porodu krále Ladislava Pohrobka srov. *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 19–20; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 38–39. Citace konverzace královny s porodní babičkou srov. *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 20. K narození krále Ladislava Pohrobka také polský kronikář Długosz, srov. Joannis DLUGOSZ, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Liber undecimus et Liber duodecimus (1431–1444)*, Varsaviae 2001, s. 213–214, překlad díla do polštiny s vysvětlujícími poznámkami Joannis DLUGOSZ, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego Jana Długosza. Księga jedenasta i księga dwunasta (1431–1444)*, Warszawa 2004, s. 238–239. Existuje i slovenský překlad části díla J. Długosze, srov. *Pod osmanskou hrozbou...*, s. 183–213, pasáž o narození Ladislava Pohrobka na s. 186. Z literatury o porodu Ladislava Pohrobka srov. I. A. FESSLER – E. KLEIN, *Geschichte von Ungarn...*, s. 454; R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III. část 1., s. 502; P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny...*, s. 64; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna královná...*, s. 70–71 (s výrazným použitím *Vzpomínek Heleny Kottannerové*).

Aby královna vyloučila možné otázky ohledně pravosti potomka, nechala při porodu otevřené dveře do místnosti. Šlo jí o to, aby ji nikdo nemohl nařknout, že s narozeným dítětem manipulovala (např. že ho nechala vyměnit).²⁸

Po porodu uložili královnu do postele a všichni odešli, zůstala u ní pouze Kottannerová. Věrná služebná královně řekla, že se stal zázrak, když v jeden večer dostala královna nejen svatoštěpánskou královskou korunu, ale i potomka, budoucího krále. Na to měla královna odpovědět: „*es ist freyleich ain grosz wunder von got dem almochtigen, wann es hat ee ny gesein mogen.*“ (Je to opravdu velký zázrak od všemohoucího Boha, protože něco takového se ještě nikdy nestalo).²⁹

Porod nevyvolal jen radost, ale u některých i jisté rozladění. Když se dvě vdovy z Budína dozvěděly, že se narodilo dítě, měly radost. Na druhou stranu byly velice mrzuté, že při tom neasistovaly osobně. Problém byl v tom, že zatímco královna přebývala v hradním paláci komárenského hradu, větší část jejího doprovodu byla ubytována v městečku Komárno. V tom zmatku při porodu nebyl čas obě vdovy z městečka přivolat. Takže porod proběhl ne za asistence porodní babičky, kterou přivezly dvě vdovy z Budína, ale za asistence jiné porodní babičky, Margarety, která spala přímo v hradním paláci (tuto porodní babičku poslala královně z Rakous manželka hraběte Jana ze Schaunberga Anna).³⁰ Obě vdovy za svou neúčast při porodu nevinily královnu, ale Kottannerovou, na kterou se velice zlobily.³¹

Zbývá ještě vyřešit otázku, kdy se přesně Ladislav Pohrobek narodil. Vydavatel *Vzpomínek Heleny Kottannerové* maďarský germanista Karl Mollay se na základě analýzy *Vzpomínek* domníval, že se porod uskutečnil ještě v neděli 21. února 1440.³² Pro jeho hypotézu nejsou žádné přesvědčivé argumenty, z pramenů plyne, že se král narodil až po půlnoci z neděle na pondělí, tedy ne v neděli 21., ale až v pondělí 22. února. Kottannerová uvádí, že lidé chtěli, aby se narozený potomek Alžběty jmenoval Petr, protože se narodil na svátek Nastolení sv. Petra. Tento svátek je 22. února, takže nelze uvažovat o tom, že by se Ladislav Pohrobek narodil již 21. února.³³

Alžběta porodila Ladislava Pohrobka 22. února 1440. Jednalo se ovšem o předčasný porod, protože původní termín porodu byl lékaři stanoven na ko-

28 R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III. část 1., s. 502.

29 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 20.

30 Identifikaci manželky Jana ze Schaunberga provedl K. Mollay, editor pamětí Heleny Kottannerové, srov. *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 56 (pozn. č. 79).

31 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 20; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 39.

32 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 56 (pozn. č. 81, 84, 88).

33 Tak *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 40, s. 64 (pozn. č. 50, 52); D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžbeta Luxemburská...*, s. 149. Skutečnost, že se Ladislav Pohrobek narodil až 22. února 1440 na svátek sv. Petra, uvádí také rakouský kronikář Thomas EBENDORFER, *Chronica Austriae*, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series XIII*, ed. A. Lhotsky, Berlin – Zürich 1967, s. 383; stejný údaj uvádí autor i v jiném svém díle, srov. Thomas EBENDORFER, *Chronica regum Romanorum*, in: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series XVIII*, ed. H. Zimmermann, Hannover 2003, s. 595. Naopak Eneáš Silvius Piccolomini ve své České kronice datuje narození Ladislava Pohrobka nesprávně již na 17. února 1440. Srov. E. SILVIO, *Historia Bohemica...*, s. 186–187.

nec února. Z toho plyne, že královna otěhotněla koncem května 1439.³⁴ Pohled do itineráře obou Ladislavových rodičů, Albrechta a Alžběty, přesvědčivě ukazuje, že král byl počat v Budíně, kde se královský pár v té době zdržoval.³⁵

Protože se Ladislav narodil až po smrti otce, dali mu kronikáři v latinsky psaných spisech přízvisko Posthumus, což v českém překladu znamená Pohrobek.³⁶

Hrabě Oldřich z Celje nechal v Komárně na počest narození budoucího krále zapálit velkou vatru, oslavující dvořané se plavili po tmě se světly po vodě (buď po Dunaji nebo Váhu v místech, kde nebyl zamrzlý led).³⁷ Hned ráno po porodu vyslala královna posly pro ostráhomského arcibiskupa Dionysa Szécsiho, aby přijel novorozence pokrýt. Královna navrhla Heleně Kottannerové, aby šla novorozenci za kmotru, ta však místo sebe navrhla za kmotru porodní babičku Margaretu, což královna přijala.³⁸

Je třeba zdůraznit, že narození dítěte v královské rodině nebylo pouze záležitostí rodičů a nejbližší rodiny, jak to známe dnes, ale celé země. Narozené dítě nepatřilo jen rodičům, ale v podstatě celému království. Očekávalo se, že příchod nového člena královské rodiny oslaví všichni obyvatelé dané země.³⁹

Díky *Vzpomínkám Heleny Kottannerové* známe poměrně podrobně průběh křtu novorozence. Dvořané vzali černý plášť malé princezny Alžběty (ve kterém chodila na důkaz smutku po smrti svého otce) a položili ho na zlatý brokátový plášť. Celý královnin dvůr se oděl do slavnostního oděvu. Ostráhomský arcibiskup Dionys Szécsi vzal novorozence, odnesl ho ke křtu a podržel nad křtitelnicí. Při slavnostním úkonu mu pomáhali kmotři – hrabě Bartoloměj Frangepán, budínský farář František Weitzdorf z Lehnice a porodní babička Margareta. Při křtu dostal novorozenec jméno Ladislav (maďarsky László), které prosadila jeho matka Alžběta. Jednalo se o zřetelné přihlášení k odkazu uherského národního světce svatého Ladislava (jeho kult intenzivně pěstoval Alžbětin otec císař Zikmund). I když, jak jsme uvedli výše, objevily se i názory, že se správně měl novorozenec jmenovat Petr, když se narodil na jeho svátek. Jiní zase tvrdili, že měl nést jméno svého otce Albrechta, názor matky se ale ukázal jako rozhodující.⁴⁰

34 *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 59, pozn. č. 10.

35 Albrechtův pobyt je doložen v Budíně od 14. května 1439 a až do 5. července 1439. Alžběta je doložena ještě 16. května 1439 v Bratislavě, někdy poté se přesunula za manželem do Budína, kde se nejdříve připomíná 28. května 1439 (ve městě se patrně objevila dříve než 28. května 1439). Královna se v Budíně zdržovala ještě 15. července 1439. Srov. itinerář obou panovníků přiložený ke knize *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 78, 81.

36 P. ČORNEJ – M. BARTLOVÁ, *Velké dějiny...*, s. 64; Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha – Litomyšl 2008, s. 251 (autorem této části knihy P. Čornej); Vladimír SEGEŠ a kol., *Knihy králův. Panovníci v dějinách Slovenska a Slovákův*, Bratislava 2010 (4. vydání), s. 168.

37 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 20; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 40. K tomu z literatury D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 72.

38 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 20; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 40.

39 O tom více D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 71–72.

40 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 20–21; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 40; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 227.

Alžběta vyslala posly po Uhrách i okolních zemích, aby tam nechala oznámit, že se jí narodil potomek, budoucí král Ladislav. Podle Heleny Kottannerové se většina lidí v Uhrách z narození malého krále těšila.⁴¹ Představitelé města Bratislavy poslali královně již 28. února 1440 dva sudy vína, na které nechali připevnit čtyři městské erby.⁴² Klíčové poselstvo královny Alžběty ale směřovalo mimo země, které měl malý Ladislav zdědit. Toto poselstvo bylo vysláno do Krakova, kde jednali zástupci uherských stavů s polským králem Vladislavem III. Jagellonským o jeho přijetí za uherského krále. Alžběta zástupcům uherských stavů nařídila, aby se okamžitě vrátili do země. Ti její nařízení neakceptovali a smluvili s Vladislavem III., že se ožení s královnou vdovou Alžbětou. Nakonec 8. března 1440 vydal v Krakově polský král volební kapitulaci, ve které se zavázal, že se ještě před svou korunovací na uherského krále ožení s královnou Alžbětou, které ponechá její majetky. Jejího syna Ladislava Pohrobka pak slíbil podpořit v získání vlády v Čechách a v Rakousích. Ladislav měl na uherský trůn nastoupit pouze v případě, že by Vladislav III. a Alžběta neměli vlastní děti. Zároveň se král zavázal, že nepřivede a ani nikdy nenechá přivést do Uher císařovnu Barboru z Celje. Vladislav III. slíbil, že bude bránit Uhry i vojsky povolányými z Polska. Dne 9. března pak byla podepsána smlouva mezi Polskem a Uhrami, která obsahovala datum Vladislavovy korunovace na uherského krále (1. května 1440). Krakovské dohody zcela jednoznačně poškozovaly práva Ladislava Pohrobka, který byl legitimním dědicem uherského trůnu.⁴³

Podle Heleny Kottannerové se královna velmi trápila, když dostávala zprávy z Polska, které šly proti jejím zájmům. Během šestinedělí neměla v Komárně vůbec klid, protože neustále přijímala další a další návštěvy, které se přišly podívat na dědice trůnu. Návštěvy tímto dávaly najevo, že se dávají do služeb budoucího krále. Na komárenském hradě se tak objevil rábský biskup Benedikt, temešský župan Štěpán starší z Rozhanovců či uherský palatin Vavřinec z Hederváru s manželkou. Všichni se chovali mile a přátelsky. Palatinova manželka darovala Ladislavově kojné čtyři zlaté. Sám palatin se měl obrátit ke Kottannerové, která stála u kolébky s malým Ladislavem těmito slovy: „*Kottannerinn huett wol, ainen Kung von Vngern vnd ainen Kung von Behem vnd ainen Herczogen von Osterreich Vnd ainen Markgrafen von Mèrhern, Das habt ir da alles bey einander.*“ (Kottannerová, dobře dávejte pozor na uherského krále, českého krále, rakouského vévodu a moravského markraběte, neboť to vše máte

41 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 21; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 40.

42 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 57, pozn. č. 93.

43 Stephano KATONA, *Historia critica Regvm Hvmgariae*, Tomvlvs VI. Ordine XIII., Pestini 1790, s. 23, 37; Rudolf DURST, *Königin Elisabeth von Ungarn und ihre Beziehungen zu Österreich in den Jahren 1439–1442*, in: Jahresbericht über das k. k. Staatsgymnasium in Böhm.-Leipa, 1906–1907, s. 13; R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 504; P. KARTOUS, *Habsbursko-jagellovské dvojládíe...*, s. 227; K. OLEJNÍK, *Władysław III Warneńczyk...*, s. 111–112; V. SEGEŠ a kol., *Knih králov...*, s. 162; D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžbeta Luxemburská...*, s. 149; P. KÓNYA a kol., *Dejiny Uhorska...*, s. 128–129; D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 219. Moderní edice textu volební kapitulace krále Vladislava III. Jagellonského *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, Tom I., ed. S. A. Sroka, Kraków 1998, s. 94–97, č. 68.

tady dohromady).⁴⁴ Kottannerová mu měla odpovědět v tom smyslu, že si vše uvědomuje a že panovníka bude strážit, jak bude nejlíp umět. Dále připomíná, že palatin měl ke královně mnoho sladkých řečí, ale jak se mělo brzy ukázat, svá slova nemyslel upřímně (brzy se přidal na polskou stranu Vladislava III. Jagellonského, patrně ovšem nedobrovolně).⁴⁵

Naše průvodkyně popisuje a líčí strach, který obestíral dvůr královny Alžběty. Mnozí prý královnu varovali, že palatin a jeho manželka usilují o Ladislavův život (mezitím již odjeli do Budína). Podle Kottannerové nešlo vůbec nikomu věřit. Celé dny a noci hlídala naše informátorka malé Alžbětu a Ladislava.⁴⁶ Je třeba vysvětlit, proč v dějích v Uhrách vystupují pouze dvě děti královny vdovy Alžběty Lucemburské, dcera Alžběta a syn Ladislav, když měla královna ještě další dítě, nejstarší dceru Annu. Bylo to dáno tím, že již v dubnu 1439 zasnoubil král Albrecht II. Habsburský svou dceru Annu vévodovi Vilému Saskému.⁴⁷

Na Velikonoce 27. března 1440 vzala královna Alžběta malého Ladislava do náručí a odnesla ho na velikonoční pobožnost do hradní kaple v Komárně. Přitom ji doprovázeli její věrní, hrabě Oldřich z Celje, komárenský župan Tomáš Szécsi (jednalo se o bratra ostrihomského arcibiskupa Dionysa Szécsiho) a mnoho dalších vznešených hostí jejího dvora.⁴⁸

Část uherských šlechticů zůstala v Polsku na dvoře krále Vladislava III. Jagellonského s cílem ho doprovodit do Uher na převzetí královské koruny. Menší skupinka se pak vydala za královnou Alžbětou, aby ji informovala o výsledcích jednání s polským králem. Tímto nevděčným úkolem byli pověřeni bán Matko Talloci a Imrich Marcalli. Když přijeli za královnou do Komárna, odmítla je vpustit do hradu, naopak sama vyšla před hrad k diskusi s nimi. Následně se vrátila do hradu, její nejbližší stoupenci ji varovali, že nikdy nemá bez ochrany vycházet z hradu. Poté se rozhodla šlechtice do hradu přece jen vpustit. Podle Kottannerové se jich Alžběta ptala, jaký postoj zastávají k malému Ladislavovi. Měli jí údajně odpovědět následující slova: „*gnedige fraw, Vnd hiett ainen Sun der Zehen Jar alt wër, wir nemen sein nicht auf zu ainem herren, Wenn er mocht vns den turkkem nicht vorgesein.*“ (Milostivá paní, i kdybyste měla syna, který by měl deset let, i tak bychom ho nepřijali za svého pána, protože by nás nemohl vést

44 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 21.

45 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 21; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 41. K tomu, že palatin Vavřinec z Hederváru nechtěl zradit královnu Alžbětu a spíše pod tlakem okolností přestoupil na stranu polského krále Vladislava III. Jagellonského srov. D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžběta Luxemburská...*, s. 151.

46 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 21–22; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 41.

47 R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 440–441. Svatební smlouva mezi Vilémem Saským a Annou Habsburskou z 1. dubna 1439 srov. József Gróf TELEKI (ed.), *Hunyadiak kora Magyarországon*, Tizedik kötet (10. svazek), Pesten 1853, s. 34–36, č. 15. Sňatek se měl uskutečnit za 8 let, tj. roku 1447.

48 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 22; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 41.

proti Turkům).⁴⁹ Jejich slova, která královnu velmi popudila, nechala královna na oko bez povšimnutí a odešla se poradit s Oldřichem z Celje na dalším postupu. Mezitím oba uherští šlechtici odjeli na druhý břeh Dunaje do vesnice naproti Komárnu. Královna nařídila vojákům, aby se pozdě v noci také přesunuli na druhý břeh Dunaje. Za úsvitu pak z hradeb komárenského hradu pozorovala, jak její vojáci oba zmíněné šlechtice zajali a převezli zpět do zajetí na komárenský hrad.⁵⁰ Alžběta vyhlásila volbu Vladislava III. Jagellonského za uherského krále za neplatnou. Polští vyslanci Vladislava III. Jagellonského, kteří jeli ke královně s dary, se po zprávách o uvěznění uherských šlechticů neodvážili pokračovat v cestě a raději se vrátili do Polska. Plán na bezproblémový sňatek uherské královny Alžběty a polského krále Vladislava III. Jagellonského se začal hroutit.⁵¹

Ke královně do Komárna se sjížděli další a další sympatizanti. Pro nás je zajímavé, že Helena Kottannerová vzpomíná i jednoho šlechtice z Čech. Jednalo se o Jana Šmikovského ze Žďáru (*ain Bemischer herr, der hiess Smikoczký*).⁵² Když Jan Šmikovský vstoupil do místnosti, ve které se nacházela královna Alžběta, a v kolébce uviděl malého Ladislava, tak bez vyzvání došel ke kolébce, poklekl před ní, zvedl dva prsty pravé ruky a přísahal, že bude oddaně stát při králi Ladislavovi a jeho matce Alžbětě.⁵³ Zbývá snad jen doplnit, že Jan Šmikovský byl jedním z husitských hejtmanů, kteří v Uhrách bojovali proti Alžbětinu otci Zikmundovi a teď přišel přísahat věrnost jeho dceři a vnukovi.

Někdy počátkem dubna 1440 dojelo do Komárna české poselstvo, které žádalo královnu, aby vyslala své zástupce na sněm do Čech, kde se mělo rozhodovat o novém králi. Jedním ze členů poselstva byl později známý blízký spolupracovník krále Ladislava Prokop z Rabštejna. Královna měla poslům ukazovat v kolébce malého Ladislava a následně je žádat o odklad sněmu na pozdější dobu.⁵⁴ Hrála o čas, nemohla zároveň stejně intenzivně usilovat o uherskou a českou korunu pro svého syna. Nejdříve bylo potřeba vyřídit uherské záležitosti a pak se chtěla vrhnout na českou politiku.

V listech vydaných v Komárně 10. dubna 1440 královna Alžběta oznámila rakouským stavům a radě města Vídeň, že poručnictví nad synem Ladislavem a vládu v Horních a Dolních Rakousích až do Ladislavových šestnácti let svěříla Albrechtovi VI. Habsburskému (jednalo se o Habsburka z leopoldinské větve

49 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 22. O uherských poslech ke královně Alžbětě pojednává i polský kronikář Dlugosz, srov. J. DLUGOSZ, *Annales seu Cronicae...*, s. 214–215, překlad díla do polštiny s vysvětlujícími poznámkami J. DLUGOSZ, *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 240–241.

50 P. KARTOUS, *Habsbursko-jagelovské dvojvládí...*, s. 227; *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 23; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 42.

51 V. SEGEŠ a kol., *Knihy králov...*, s. 162; D. DVORÁKOVÁ, *Alžbeta Luxemburská...*, s. 149–150.

52 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 22.

53 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 22; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 41.

54 K tomu podrobněji František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl IV. Věk Jiřího z Poděbrad. Od roku 1439 do 1471 čili do smrti krále Jiřího*, Praha 1895, s. 13; R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 520–521. Nelze předpokládat, že by Jan Šmikovský ze Žďáru byl součástí oficiálního poselstva z Čech, jeho návštěva královny a malého krále vycházela z jiných pohnutek.

rodu, Alžbětin manžel byl z albertinské linie rodu). Snad můžeme ještě doplnit, že Albrecht VI. byl v téměř permanentním konfliktu se svým starším bratrem králem Friedrichem III. Habsburským. V testamentu Ladislavova otce Albrechta bylo ovšem stanoveno, že poručnictví nad případným narozeným synem má spolu s matkou převzít nejstarší příslušník rodu Habsburků, tedy Friedrich III. Snad pod vlivem Oldřicha z Celje se Alžběta rozhodla obrátit místo nejstaršího Habsburka na jeho mladšího bratra Albrechta VI. Je také možné, že vždy váhavý Friedrich III. se k převzetí poručnictví v této době příliš nehlásil.⁵⁵

Byla to hektická doba, kdy nebylo na nic příliš času. Události se zrychlily tím, že 23. dubna 1440 vstoupil polský král Vladislav III. Jagellonský s vojskem do prvního většího uherského města, Kežmarku. Jeho stoupenci obsazovali další města, např. Prešov.⁵⁶ Polský král se rozhodl táhnout směrem na uherské hlavní město Budín a následně ho obsadit. Královna Alžběta se ho snažila předejít, proto vyslala k Budínu 500 jezdců vedených Friedrichem II. z Celje (jedná se o otce Oldřicha z Celje), ten však dojel k Budínu pozdě, když už byl v rukou stoupenců Vladislava III. Jagellonského. Hlavní město tak Alžběta ztratila, proto se rozhodla, že polského krále předběhne v tom, že nechá malého Ladislava Pohrobka korunovat za uherského krále.⁵⁷

Korunovace Ladislava Pohrobka na uherského krále

Termín korunovace malého kojence Ladislava Pohrobka na uherského krále stanovila jeho matka Alžběta na svatodušní svátky 15. května 1440. Na korunovaci se musely činit přípravy. Královna poslala do Budína posla, jehož úkolem bylo koupit na korunovací látku pro malého krále. Posel se však nevrátil, takže bylo potřeba improvizovat. V rámci výbavy královnina dvora v Komárně se nacházelo i velké červeno-zlaté roucho se stříbrnými vzory, které dříve patřilo Alžbětině otci Zikmundovi. Bylo rozhodnuto, že plášť bude rozstříhán a budou z něho vyhotoveny slavnostní korunovační šaty Ladislava Pohrobka. Tímto úkolem byla pověřena Helena Kottannerová, která zhotovila první šaty malého krále (včetně malých rukaviček a botiček).⁵⁸

55 *Analecta monvmentorvm omnīs aevi Vindobonensia*, Tomus II., ed. A. F. Kollarius, Vindobonae 1762, s. 834–837; J. TELEKI, (ed.), *Hunyadiak kora...*, 10, s. 81–83, č. 34; *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. II. Abtheilung. Regesten aus dem Archive der Stadt Wien. II. Band. Verzeichnis der originalurkunden des städtischen Archives (1412–1457)*, ed. K. Uhlirz, Wien 1900, s. 179 (č. 2723 a 2724). K tomu z literatury F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého...*, s. 13; R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 505; M. VACH, *Jan Jiskra z Brandýsa...*, s. 180; P. KARTOUS, *Habsbursko-jagelovské dvojládíe...*, s. 227; K.-F. KRIEGER, *Habsburkové ve středověku...*, s. 166; D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžběta Luxemburská...*, s. 150; J. KNITTEL, *Český dvůr Ladislava Pohrobka...*, s. 21.

56 Prešov obsadil po delším obléhání stoupenec krále Vladislava III. Jagellonského jagerský biskup Šimon z Rozhanovců; srov. M. VACH, *Jan Jiskra z Brandýsa...*, s. 178–179; P. KARTOUS, *Habsbursko-jagelovské dvojládíe...*, s. 229.

57 P. KARTOUS, *Habsbursko-jagelovské dvojládíe...*, s. 229–230; D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžběta Luxemburská...*, s. 150–151.

58 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 24; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 44.

Alžběta pozvala na Ladislavovu korunovaci do Stoličného Bělehradu mnoho hostů. Jedním z nich byl i Ladislavův poručník Albrecht VI. Habsburský, který se z Rakous přesunul přímo do Stoličného Bělehradu. Jiného významného aktéra, ostříhomského arcibiskupa Dionysa Szécsiho, pozvala Alžběta k sobě do Komárna s tím, že ji a jejího syna má doprovázet na cestě do korunovačního města. Korunovační průvod se vypravil z Komárna po obědě ve čtvrtek 12. května 1440. Na cestu byla připravena speciální kolébka, ve které se nacházel malý král. Kolébku nesli čtyři muži v brnění. V doprovodu královny (a její malé dcery Alžběty) se nacházel kromě ostříhomského arcibiskupa i hrabě Oldřich z Celje, palatin Vavřinec z Hederváru, hrabě Bartoloměj Frangepán a další. Byla zhotovena velká pramice, na kterou celá výprava nasedla. Pramice byla plně naložená a vzhledem k tomu, že foukal silný vítr, byla plavba na druhou stranu Dunaje poměrně nebezpečná. Na pravém dunajském břehu výprava pokračovala částečně pěšky, částečně na koních. Muži v brnění nesli kolébku s malým Ladislavem, vedle kolébky jela na koni Kottannerová. Výprava se nedostala ani daleko od břehu, když Ladislav propukl ve velký pláč, který vznikl patrně z toho důvodu, že nechtěl dále přebývat v kolébce. Kottannerová proto sestoupila z koně a nesla krále na rukou. Vzhledem k tomu, že se spustil silný liják, výprava postupovala pomalu. V noci dorazila výprava do Taty, kde přenocovala.⁵⁹

Druhý den, 13. května, se výprava rozdělila na dvě části, v první jel Ladislav s Kottannerovou a doprovodem, druhá se poněkud zdržela v Tatě, protože se královna Alžběta chtěla v klidu domluvit s palatinem Vavřincem z Hederváru. Podle Kottannerové palatin královně řekl, že ke svým šedinám přišel se ctí a se ctí by je i rád uložil do hrobu. Jednalo se ovšem pouze o výmluvu, protože nechtěl s královnou táhnout do Stoličného Bělehradu. Palatin se od výpravy odpojil a odjel do Budína.⁶⁰

Část výpravy s malým králem došla 13. května do večera do loveckého dvora Gerencsér (v pohoří Vértes, jednalo se o oblíbené místo honů uherských králů), kde byla výprava v suchu pod střechou. Promočení cestovatelé by rádi něco pojedli, ale mnoho toho nenašli, což vysvětluje Kottannerová tím, že byl pátek (den půstu). Výprava zde přenocovala, což umožnilo, že se k ní připojila i její druhá část vedená královnou Alžbětou.⁶¹

Vzhledem k tomu, že Gerencsér je vzdálen od Taty asi 30 km, tak získáváme informaci, že výprava urazila denně asi 30 km.⁶² Z Gerencséru se výprava vydala do Stoličného Bělehradu. Nedaleko od města vyjel vstříc výpravě Mikuláš Újlaki s několika sty jezdci. Když výprava došla do oblasti močálů, malý Ladislav začal plakat a nechtěl zůstat ani v kolébce, ani na voze. Kottannerová ho proto

59 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 25; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 45. Informace ze *Vzpomínek* H. Kottannerové o datu cesty průvodu z Komárna nepřímou potvrzuje i listina královny Alžběty určená bratislavským měšťanům, která byla vydána 11. května 1440 v Komárně; srov. *Archív mesta Bratislavy. Inventár...*, s. 238, č. 1697.

60 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 25; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 45.

61 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 26; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 45.

62 *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 67–68, pozn. č. 78.

musela nést až do města na rukou. Ve městě šlechtici sesedli z koní, vytáhli meče a vytvořili kolem krále kruh. Kottannerová pak nesla uprostřed kruhu šlechticů malého Ladislava přes celé město. Z jedné strany vedle ní kráčel hrabě Bartoloměj Frangepán, kdo kráčel z druhé strany si už Kottannerová nepamatovala. Šlechtici tímto způsobem prokazovali budoucímu králi úctu. Celé procesí prošlo městem v podvečer 14. května 1440. Královna matka s malým Ladislavem a doprovodem se ubytovali v domě probošta.⁶³

Skutečnost, že malý Ladislav ve zdraví přežil strastiplnou cestu v dešti z Komárna do Stoličného Bělehradu, považuje slovenská historička D. Dvořáková za zázrak.⁶⁴

Aby nevznikly v budoucnu pochyby, královna Alžběta poslala pro nejvznešenější měšťany, kterým ukázala svatoštěpánskou královskou korunu. Dále rozkázala připravit vše na zítřejší korunovaci tak, jak se připravovalo vždy v minulosti. Podle Kottannerové byli ve městě ještě pamětníci korunovace Alžbětina otce na uherského krále (korunovace se uskutečnila 31. března 1387). Po 53 letech jich ale patrně již moc nebylo, případně zažili korunovaci Zikmunda v dětském věku a těžko si mohli podrobnosti pamatovat.

Díky popisu Kottannerové máme k dispozici nejpodrobnější zápis podoby uherského korunovačního obřadu z celého středověku, jinak řečeno, neexistuje podobný detailní popis korunovace uherského krále ve středověku.⁶⁵ To ovšem neznamená, že se nemohla Kottannerová v detailech svého líčení trochu splést a v určité fázi se patrně v zápise spletla vědomě (v té době nebyly ve Stoličném Bělehradě k dispozici insignie, které ona uvádí, že se tam nacházely).

Zbývá ještě doplnit, že Ladislavovu uherskou korunovaci v roce 1440 máme právě díky líčení Kottannerové daleko lépe a podrobněji zdokumentovanou než jeho českou korunovaci v Praze v roce 1453.

Ve slavný den, v neděli 15. května 1440, vstala Helena Kottannerová velice brzy, protože musela okoupat budoucího krále a přichystat ho na korunovační obřad. Když byl Ladislav připraven, byl odnesen do kostela, kde jsou korunováni uherští králové. Přítomno bylo mnoho vysokých světských i církevních představitelů. Po příchodu do kostela byl Ladislav přenesen ke dveřím do kněžiště (tj.

63 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 26; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 45–46.

64 D. DVOŘÁKOVÁ, *Čierna kráľovná...*, s. 73.

65 D. DVOŘÁKOVÁ, *Mulier prudens...*, s. 18; D. DVOŘÁKOVÁ, *Alžbeta Luxemburská...*, s. 151. Korunovaci Ladislava Pohrobka popisuje daleko stručněji i uherský kronikář Jan z Turce; srov. Johannes de THUROCZ, *Chronica Hungarorum* I., edd. E. Galántai – J. Kristó, Budapest 1985, s. 236–237, a stručně i polský kronikář Jan DLUGOSZ, *Annales seu Cronicae...*, s. 11–12, s. 229, překlad díla do polštiny s vysvětlujícími poznámkami srov. J. DLUGOSZ, *Roczniki czyli Kroniki...*, s. 11–12, s. 257, překlad části díla do slovenštiny srov. *Pod osmanskou hrozbou...*, s. 188. Událost zaznamenává také rakouský kronikář T. EBENDORFER, *Chronica regum Romanorum...*, s. 606. Ke korunovaci Ladislava Pohrobka z literatury např. R. URBÁNEK, *České dějiny...*, Díl III., část 1., s. 504; Janos M. BAK, *Königtum und Stände in Ungarn in 14.–16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1973, s. 43 (nesprávně uvádí, že se korunovace Ladislava Pohrobka uskutečnila 14. května 1440), 169–170; E. BRUCKNER, *Formen der Herrschaftsrepräsentation...*, s. 101–102; Dušan ZUPKA, *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe (Arpádovské Uhorsko 1000–1301)*, Prešov 2011, s. 159–160.

části kostela, kde se nachází hlavní oltář). Dveře do kněžiště byly zavřené, královna Alžběta a malý Ladislav čekali u těchto dveří, za kterými v kněžišti seděli významní měšťané. Královna se s měšťany bavila maďarsky, oni jí tímto jazykem i odpovídali. Následně královna složila přísahu místo svého syna, který tehdy měl pouhých dvanáct týdnů a logicky přísahu skládat nemohl. Po složení přísahy se otevřely dveře kněžiště a královnu matku a jejího syna pustili do hlavní části kostela. S nimi vešli do kněžiště i další hosté, jak šlechtici, tak duchovní. Pouze Ladislavova sestra, princezna Alžběta, která měla jen čtyři roky, zůstala nahoře u varhan, neboť se její matka obávala, že by se jí v tlačnici mohlo něco stát.⁶⁶

Před začátkem mše vyzvedla Kottannerová mladého Ladislava do výšky, aby ho mohli biřmovat. Následně byl Mikuláš Újlaki pověřen, aby krále pasoval na rytíře. Hrabě Oldřich z Celje měl meč ze stříbra, který byl navíc vyzdobený zlatem a na něm měl vyryté heslo, které podle Kottannerové znamenalo něco ve smyslu neoblomný (*vnvercziegen*). Právě tento meč Oldřich věnoval malému Ladislavovi a Mikuláš Újlaki jím Ladislava pasoval na rytíře. K celému aktu se váže zajímavá příhoda zachycená Helenou Kottannerovou. Naše průvodkyně píše, že vzala malého Ladislava do rukou a Mikuláš Újlaki ho mečem pasoval na rytíře. Újlaki ovšem nevzal úplně na zřetel, že neprovádí pasování u dospělého muže, ale několikátýdenního dítěte. Při pasování udeřil nemluvně tak silně, že sílu úderů pocítila na rameni i Kottannerová. Vedle Kottannerové stojící královna Alžběta si toho všimla a maďarsky zvolala: „*Az Istenért, meg ne sértsd!*“ (Pro živého Boha, neubližuj mu!). Újlaki jí měl odpovědět „*Nem!*“ (Ne) a usmát se.⁶⁷

Následně ostrihomský arcibiskup Dionys Szécsi vzal svatý olej a u oltáře svatého Štěpána pomazal malého Ladislava Pohrobka na krále (byl v náručí své chůvy Kottannerové). Poté Ladislava oblékli do zlatého obleku a arcibiskup Dionys vzal svatoštěpánskou královskou korunu a položil ji Ladislavovi na hlavu. Kottannerová přináší ještě zajímavý postřeh o tom, že když arcibiskup dal Ladislavovi korunu na hlavu a podržel mu ji tam, tak malý Ladislav držel hlavu tak pevně, jak by toho bylo schopné jednorocní dítě, ne dvanáctitýdenní nemluvně.⁶⁸

Obřad pokračoval čtením korunovační přísahy, kterou nejdříve pronesl ostrihomský arcibiskup Dionys latinsky, poté maďarsky. Následně měl podle korunovačních předpisů přeříkat či přečíst přísahu král, který to logicky udělat nemohl. Podle kronikáře Jana z Turce přísahu místo krále přečetl hrabě Oldřich z Celje, který slíbil jménem chlapce zachovávat práva a svobody Uher.⁶⁹ Protože

66 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 26; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 46.

67 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 27 (všechny citace z celého odstavce se vyskytují na uvedené straně). Je potřeba doplnit, že Kottannerová, která neuměla dobře maďarsky, výrok Alžběty zkomolila a do *Vzpomínek* uvedla: „*Istemere nem misserten.*“ V textu uvádím předpokládanou správnou původní verzi výroku v maďarštině, jak ho zaznamenal editor díla Heleny Kottannerové K. Mollay (s. 60, pozn. č. 124).

68 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 27; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 47.

69 J. THURO CZ, *Chronica Hungarorum...*, 1, s. 236; *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*, ed. J. Sopko, Budmerice 1995, s. 167.

nebyla k dispozici zlatá přikrývka, na které měl nový král sedět, vzala Kottannerová červeno-zlatou přikrývku podšitou bílým hermelínem z jeho kolébky, tu položila na zem a na ni uložila Ladislava. Během mše držel nad ležícím Ladislavem uherskou korunu hrabě Oldřich z Celje. Malému králi se korunovační obřad pranic nelíbil, protože podle *Vzpomínek* Kottannerové plakal tak silným hlasem, že to bylo slyšet v celém kostele. Podle naší informátorky se přítomní účastníci obřadu velmi divili, že dvanáctitýdenní dítě má tak silný hlas, spíše jeho křik odpovídal ročnímu dítěti. Na závěr korunovačního obřadu Mikuláš Újlaki místo krále pasoval nové rytíře. Po skončení mše odnesla unaveného a nevyspalého Ladislava Kottannerová do kolébky.⁷⁰

Obřad pokračoval v kostele sv. Petra a Pavla, kam byl Ladislav v kolébce odnesen. V kostele ho Kottannerová vyzvedla z kolébky a pokusila se ho posadit na královský trůn, jak je tradičním zvykem při nástupu uherských králů na trůn. Při této intronizaci si měl budoucí panovník uvědomit zodpovědnost, kterou na sebe bere. Celá procedura, která Ladislava velmi unavovala, se blížila ke konci. Kottannerová po skončení intronizace zanesla malého Ladislava do kolébky. Od kostela sv. Petra a Pavla až do paláce, ve kterém královna se svými dětmi bydlela, doprovázeli pěšky královskou rodinu šlechtici přítomní na korunovaci. Pouze hrabě Oldřich z Celje jel na koni a to tak, aby mohl nést nad hlavou malého Ladislava uherskou korunu. Dělo se tak i proto, aby i veřejnost přítomná v okolí průvodu viděla, že král byl korunován pravou svatoštěpánskou korunou. Ti z nejpřednějších přítomných uherských šlechticů nesli další královské insignie, hrabě Bartoloměj Frangepán jablko, Tomáš Szécsi žezlo. Před králem Ladislavem byl nesen legační kříž (na znamení toho, že Uhry nejsou nijak podřízeny Svaté říši římské) a meč, kterým byl Ladislav pasován na rytíře. Královna matka kráčela těsně za králem a byla z celé ceremonie velmi dojatá. Splnil se její sen a cíl, docílit korunovaci vlastního syna na uherského krále. Z mimouherských významných hostí korunovace Ladislava Pohrobka připomeňme pouze vévodu Albrechta VI. Habsburského, který byl určen za jeho poručníka. Jak bývá při takových příležitostech zvykem, mezi přihlížející lid byly rozhazovány drobné mince. Zcela vyčerpaný a nevyspalý Ladislav byl nakonec uložen ke spánku v proboštově domě, ve kterém byl s matkou a sestrou ubytovaný.⁷¹

Je třeba ještě připomenout, že při korunovaci Ladislava Pohrobka nebyly k dispozici s výjimkou svatoštěpánské koruny žádné originální korunovační insignie (ty zůstaly ve Visegrádu). Editor díla H. Kottannerové K. Mollay se domníval, že Kottannerová v pasáži o přítomnosti korunovačních insignií na obřadu fabulovala (jejich přítomnost si vymyslela), já se spíše přikláním

70 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 27; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 47.

71 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 27–28; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 47–48; M. RYANTOVÁ – P. VOREL (edd.), *Čeští králové...*, s. 251–252 (autorem této části knihy P. Čornej). Kottannerová po skončení korunovačního obřadu a odchodu všech hostů připomněla královně matce Alžbětě všechny své služby, které pro ni a její děti vykonala. Královna jí měla následně slíbit, že ji a její rodinu odmění. V této pasáži spatřujeme jeden z hlavních důvodů, proč Helena Kottannerová své *Vzpomínky* psala, šlo jí o to připomenout své zásluhy a být odměněna.

k názoru D. Dvořákové, že byly použity kopie (repliky) originálních korunovačnických klenotů a Kottannerová to taktně zamlčela.⁷²

Méně podrobně, ovšem s některými stejnými akcenty popisuje Ladislavovu korunovaci i uherský kronikář Jan z Turce. Podle jeho záznamů Ladislav během korunovace velmi plakal. Na rozdíl od Kottannerové přidává Jan z Turce detail, že bez přestání plakala během obřadu i královna matka Alžběta.⁷³

Je třeba zdůraznit, že korunovace Ladislava Pohrobka byla sice vzhledem k věku nového panovníka poněkud nestandardní (Ladislav se stal nejmladším korunovaným uherským králem v dějinách), na druhou stranu zcela podle tehdejších zákonů. Jak jsme si již uvedli v předešlém textu, aby byla korunovace uherského krále považována za platnou, musela splňovat tři podmínky – panovník musí být korunován originální uherskou svatoštěpánskou královskou korunou (splněno), korunovace se musí uskutečnit na oficiálním korunovačním místě uherských králů ve Stoličném Bělehradu (splněno) a osobou k tomu určenou, ostrihomským arcibiskupem, v dané době Dionysem Szécsim (splněno).⁷⁴ Ladislavova korunovace tudíž nemohla být po právní stránce příliš napadána. Základní náležitosti byly splněny.

Pro Ladislava Pohrobka skončil velký den, 15. květen 1440, kdy se stal uherským králem. Den, na který jiní čekají mnoho let a jiní urození se nikdy nedočkají. Na jeho škodu se tohoto velkého dne dočkal v tak mladém věku, že si z celého korunovačního aktu nemohl vůbec nic pamatovat. Maximálně v budoucnu mu někdo z jeho okolí mohl o korunovaci vyprávět. Před Ladislavem zastávali v Uhrách královský úřad čtyři panovníci nesoucí jméno Ladislav, takže podle této platné posloupnosti by měl být Ladislav v Uhrách označován jako Ladislav V.⁷⁵

Závěr

Díky zcela mimořádnému prameni, *Vzpomínkám Heleny Kottannerové*, jsme schopni poměrně přesně rekonstruovat nejen průběh narození budoucího krále Ladislava Pohrobka 22. února 1440 v Komárně, ale také snahy jeho matky Alžběty Lucemburské o jeho prosazení na uherský trůn, které vyvrcholily Ladislavovou korunovaci ve Stoličném Bělehradě 15. května 1440. Až na drobné

72 *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 60–61, pozn. č. 129; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 68–69, pozn. č. 86; D. DVOŘÁKOVÁ, *Mulier prudens...*, s. 18. Je nutné zmínit, že D. Dvořáková považuje použití replik korunovačnických klenotů za pravděpodobné, žádné relevantní pramenné důkazy pro to nemá.

73 J. THUROČZ, *Chronica Hungarorum...*, 1, s. 236; *Kroniky stredovekého Slovenska...*, s. 167.

74 Podmínky právoplatnosti korunovace krále v Uhrách připomíná i Helena Kottannerová; srov. *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin...*, s. 26; *Spomienky Heleny Kottannerovej...*, s. 47. K tomu z literatury E. BRUCKNER, *Formen der Herrschaftsrepräsentation...*, s. 101; V. SEGEŠ, a kol., *Kniha králov...*, s. 168–169.

75 Jméno Ladislav V. užíval v Uhrách v letech 1302–1305 Přemyslovec Václav III., uherská historiografie se ale přiklonila k tomu ho označovat za Václava III., proto se běžně Ladislav Pohrobek označuje za Ladislava V. Ovšem při započtení epizodické vlády Václava III. alias Ladislava V. by se měl Ladislav Pohrobek správně označovat za Ladislava VI.

nepřesnosti, na které jsme upozornili, se jednoznačně ukázalo, že se jedná v případě *Vzpomínek Heleny Kottannerové* o poměrně velice věrohodný pramen. Události vylíčené ve *Vzpomínkách Heleny Kottannerové* jsme konfrontovali i s jinými dochovanými prameny (které ovšem nejsou tak podrobné) a nezjistili jsme žádné výraznější rozdíly v zachycených událostech.

Popis Ladislavovy korunovace je vůbec nejpodrobnějším zachycením tohoto obřadu v celých středověkých uherských dějinách. Můžeme jen litovat, že pro českou korunovaci Ladislava na krále žádnou Helenu Kottannerovou a ani jiný podrobnější pramen nemáme.

Autor/Author

David Papajík

Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 08 Olomouc
david.papajik@upol.cz

Prof. PhDr. David Papajík, Ph.D., (* 1971), moravský historik, profesor na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se dějinami středověku, především šlechtických rodů. Je autorem nebo spoluautorem téměř dvou desítek monografických publikací, z nichž nejvýznamnější se týkají především šlechtických rodů a jejich představitelů (*Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotier a zbohatlík 15. století*, Veduta 2011; *Švábenicové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci*, Lidové noviny 2009; *Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod*, Veduta 2007; *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích*, Lidové noviny 2005). Je také autorem mnoha dalších odborných textů. Za svou vědeckou a výzkumnou činnost byl již několikrát oceněn (např. Cenou Josefa Pekaře za nejlepší monografii v oboru historie za rok 2005 autora do 35 let).

Summary

The birth of Ladislav Posthumus and his Hungarian coronation of the King

The author – based on sources and literature – in his study analyzed and described the first three months of life of the future Hungarian and Czech King Ladislav Posthumous. In the Czech history, there is no other medieval monarch, for whom it is possible to capture his fates in the first months of his life. In this respect, it is a completely unique event. In the case of Ladislav Posthumous there is this unique opportunity through the written records and memories of Helena Kottanner, the maid of honor of the Queen Elizabeth of Luxembourg. It was a woman who at the time was in the center of the key events. She participated in the Ladislav's birth on February 22nd 1440 and in the following months as a nanny took care of the newborn Ladislav. Since her Queen Elizabeth considered her as a credible, Kottanner has been well informed on all matters relating to the royal family. German-written records of Helena Kottanner were created sometime around the year 1450, so not too far from the past events. It is obvious that the historical analysis of this written source must be aware of its subjective view, but it can be declared as the reliable written source. For a description of the coronation of Ladislaus Posthumous as the King of Hungary on May 15th 1440 in Székesfehérvár is Kottanner's manuscript one of the most detailed records of

the Hungarian coronation ceremony in the Middle Ages. The Memories of Helena Kottanner are also the oldest German-written memoirs work of women's literature.

Město Opočno v prvním vojenském mapování¹

MARTINA TŮMOVÁ

Abstrakt/Abstract

První vojenské mapování představuje jeden z nejstarších srovnávacích kartografických pramenů, který je v posledních letech předmětem mnoha studií a výzkumů. Jedná se o unikátní nejen mapové, ale i textové dílo dokumentující krajinu českých zemí v preindustriálním období. Na příkladu severovýchodočeského města Opočno se tato studie zabývá hodnocením kvantity a kvality informací mapového i písemného operátu tohoto pramene, i jejich vzájemnou komparací.

The first military survey is one of the earliest comparative cartographic sources that is in recent years the subject of many studies and researches. It is unique not only for the maps, but also for the texts documenting the landscape of the Czech lands in the pre-industrial period. On the example of the Northeast-Bohemian Town of Opočno this study deals with the evaluation of the quantity and quality of the informations of a mapping and a written operates of this source, and their mutual comparisons.

Klíčová slova/Key Words

první vojenské mapování, preindustriální krajina, mapový operát, topografický popis, historická kartografie, Opočno

first military survey, pre-industrial landscape, mapping operate, topographical description, historical cartography, Opočno

Úvod

Kartografické materiály patří mezi nejvýznamnější historické prameny, které umožňují rekonstrukci krajiny v minulosti, hodnocení jejích proměn a přispívají k poznání jejího vývoje. V posledních letech je věnována stále větší pozornost kartografickým pramenům z období raného novověku. Ty dokumentují historickou krajinu v období před průmyslovou revolucí, která následně její vzhled i využití výrazně proměnila. Jde především o mapová díla srovnávacího charakteru zachycující rozsáhlá území nebo dokonce celé země a umožňující

¹ Tento článek vychází z kapitoly První vojenské mapování z diplomové práce Marty TŮMOVÉ, *Město Opočno v topografických pramenech z 18. a 19. století*, FF UK Praha, katedra pomocných věd historických a archivního studia, Praha 2014, s. 28–55 (vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.). Vznikl s podporou projektu Výzkumné centrum historické geografie, GAČR P410/12/G113 a projektu SVV UK v Praze č. 260 309.

srovnání různých geografických prostředí ve stejném čase. Hodnota těchto pramenů vynikne zejména při komparaci s novějšími kartografickými díly.² Mezi takové prameny lze zařadit i první vojenské mapování.³

První vojenské mapování není mapováním ve smyslu zhotovení měřických podkladů s astronomickými údaji a zeměpisnou sítí, z map nelze přes veškeré odchylky a nepřesnosti sestavit jednotnou přehlednou mapu (ač jde o vůbec nejstarší mapy, se kterými dnes již lze pracovat v prostředí geografických informačních systémů⁴), přesto se toto dílo mapováním v dějinách kartografie označuje a jeho účely plnilo. Skládá se ze dvou operátů, samotných mapových sekcí a topografických resp. vojensko-zeměpisných popisů, které byly vyhotoveny především z vojenských důvodů a pro vojenské účely. Obrazem i písmem tak zachycují krajinné prvky a objekty, které byly významné pro průchod vojsk a snadnější orientaci v jednotlivých územích. Prvotní důvody s sebou však přinášejí i významný pohled na krajinu v preindustriálním období, nezasaženou vlnou rozvíjejícího se průmyslu a technického pokroku, kterou lze rovněž v tomto období na mnoha místech označit jako kulturní krajinu barokní (v době svého největšího rozkvětu, od poloviny 18. století pomalu ustupovala).⁵

Ve výzkumech kulturní krajiny a jejích proměn, a to především na základě kartografických pramenů individuálního i srovnávacího charakteru, byla dosud velmi opomíjena oblast severovýchodních Čech, Podorlicka. Hlavním cílem této studie je proto snaha obrátit pozornost k tomuto území pomocí důkladné

2 Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2006, s. 39.

3 Prvním vojenským mapováním se dosud zabývali (výběrem): Eva CHODĚJOVSKÁ, *I. vojenské mapování jako pramen pro poznání krajiny 2. poloviny 18. století*, in: *Krajina jako historické jeviště: k počtĕ Evy Semotanové*, edd. E. Chodějovská – R. Šimůnek, Praha 2012, s. 159–184; TÁŽ, *Textové komentáře k sekcím prvního vojenského mapování*, *Z dějin geodézie a kartografie* (dále jen ZDGK) 15, Praha 2011, s. 127–130; Olga KUDRNOVSKÁ, *Josefské mapování českých zemí a jeho topografický popis*, *Historická geografie* (dále jen HG) 24, 1985, s. 55–81; Karel KUCHAR, *Mapové prameny ke geografii ČSR*, *Acta Universitatis Carolinae* (dále jen AUC) *Geographica* 2, č. 1, 1967, s. 57–97; TÝŽ, *První vojenské mapování v našich zemích*, *Sborník Československé společnosti zeměpisné* 68, Praha 1963, s. 131–134. V prostředí GIS: Vladimír BRŮNA – Lenka UHLÍŘOVÁ, *Soubory prvního a druhého vojenského mapování v prostředí geografického informačního systému*, *Český časopis historický* (dále jen ČČH) 100, 2002, s. 493–495; Miroslav MIKŠOVSKÝ – Růžena ZIMOVÁ, *Müllerovo mapování a první vojenské mapování českých zemí (se zřetelem k digitalizaci a centrální evidenci map v Česku)*, in: *Historická krajina a mapové bohatství Česka: Historická geografie – Supplementum I.*, ed. R. Šimůnek, Praha 2006, s. 14–25 nebo na příkladu krajinných změn Marek HAVLÍČEK, *Význam starých map pro studium změn krajiny v okrese Hodonín*, *disertační práce*, PŘF MU Brno, Brno 2013, 282 s. Nejnovější publikace představující první vojenské mapování formou sondy do konkrétní oblasti a s ohledem na hodnocení přesnosti map; srov. Robert ŠIMŮNEK – Filip ANTOŠ – Jan HAVRLANT, *Třeboňsko na I. vojenském mapování*, HG 40/2, 2014, s. 153–204.

4 K pokusu o vytvoření spojené přehledové mapy v prostředí GIS srov. Jiří CAJTHAML, *Tvorba souvislé mapy I. vojenského mapování Habsburské monarchie – testovací oblast Ústecký kraj*, *Geodetický a kartografický obzor* 59 (101), Praha 2012, s. 212–219.

5 Barokní kulturní krajina – esteticky uspořádaná, hospodářsky využívaná krajina, doplněná světskou i církevní barokní architekturou (kříže, kapličky, sochy, aleje lemující cesty, zahrady, parky apod.). Srov. Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol., *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014, s. 168.

analýzy a komparace obou operátů prvního vojenského mapování. Na příkladu města Opočna a jeho bezprostředního okolí, které patří mezi zdejší historicky významné a proslulé lokality, poskytuje text komplexní obraz krajiny druhé poloviny 18. století, tak, jak o něm vypovídá tento kombinovaný historický pramen. Po stručném popisu vzniku (důvodů i metod vyhotovení), technických parametrů a stavu dochování a uložení map i popisů prvního vojenského mapování následuje představení zájmového území. Hlavní část studie je pak rozdělena na dvě části podle samotných operátů. Mapa i topografický popis celé sekce (zahrnující Opočno) jsou nejprve hodnoceny obecně – jak vypadají, jak mapa užívá kolorace a jednotlivých mapových značek a symbolů, specifika popisu i zeměpisného názvosloví. Poté zahrnuje konkrétní popis Opočna včetně městských částí Čánky a Dobříkovce, jeho zástavby (celkově i zachycení přesně doložitelných staveb), vodstva, komunikací i okolní krajiny, popisované po směru toku místního potoka. V závěru jsou oba operáty porovnávány z hlediska jejich výpovědní hodnoty a množství poskytovaných informací a shrnuty poznatky o městě a okolní krajině, které přináší.

První vojenské mapování – stručný popis historického pramene

První vojenské mapování bylo prvním soustavným a podrobným mapováním všech zemí Habsburské monarchie. Vznikalo převážně ještě za vlády Marie Terezie, bývá však nazýváno mapováním josefským, podle jejího syna Josefa II., který po smrti svého otce Františka I. Štěpána Lotrinského začal z pozice spoluvládaře uplatňovat své zájmy o vojenství.⁶ Důležitost mapování pro vojenské účely byla v té době nevyvratitelná. Marie Terezie již při nástupu na trůn obhajovala svou pozici vojenskými střety (vátky o rakouské dědictví) a v letech 1756–1763 zase probíhala válka sedmiletá. Na území českých zemí vojska operovala, ve východní části monarchie zase stále hrozily vpády Turků. Hrabě Daun (jeden z hlavních iniciátorů, který se zasloužil o rozšíření mapování na celou monarchii) upozornil císařovnu, že rakouské vojsko se ve válkách orientuje lépe na cizím území než na vlastním, a to ještě převážně z map získaných od nepřátel. Nedostávalo žádné přesné informace o stavu terénu ani poloze jednotlivých obcí a bylo odkázáno jen na radu mnohdy zrádných průvodců. Proto byla v této době vojenská správa silně reorganizována. Ustanovil se generální štáb, který již po válkách nebyl rozpouštěn, a tak jeho důstojníci mohli být využiti i k provádění mapovacích prací. V roce 1763 se začalo nejprve mapovat ve Slezsku, o rok později pak v Čechách a na Moravě, do roku 1785 byla zmapována většina tehdejšího území monarchie a do roku 1787 byly práce definitivně dokončeny.⁷ První vojenské mapování bylo vůbec prvním počínem tohoto typu, který vznikl z iniciativy a k obraně státu, nikoliv jednotlivců.

Mapovací práce probíhaly v každé zemi monarchie trochu jinak, lišily se zejména mapami, které sloužily jako podklad pro vyhotovení „josefských“

6 O. KUDRNOVSKÁ, *Josefské mapování...*, s. 55.

7 Karel KUCHAR, *Naše mapy odedávna do dneška*, Praha 1958, s. 84.

map. V Čechách a na Moravě tvořily základ mapy Jana Kryštofa Müllera.⁸ Pro zmapování Čech existovalo celkem šest skupin důstojníků a poddůstojníků, z nichž jeden dostal za úkol zhotovit popis území. Každá skupina dostala kopii sekcionované Müllerovy mapy, zvětšené do měřítka 1 : 28 800 a metodou „à la vue“ (z francouzštiny znamená „kreslím viděné“) je měla pečlivě doplnit. Na ploše jedné čtvereční míle bylo patnáct až dvacet bodů přejatých z Müllerovy mapy a mezi ně důstojníci dokreslovali jednotlivé objekty a terénní prvky tak, jak je na vlastní oči viděli při procházení (či spíše projíždění na koni) krajinou. Metoda „à la vue“ byla již v té době poměrně zastaralá, užívalo se při ní pouze lehkého měřického stolu, záměrného pravítka či šňůry na odměřování, buzoly pro orientaci a astrolábu na měření úhlů. Zřejmě z důvodu nedostatku času, peněz, personálu a modernějších měřických přístrojů pro potřebu státu byla užita právě pro josefské mapování.⁹ Naopak novinkou, která svým způsobem spíše ztížila práci s mapami josefského mapování i jejich podkladů, byl vznik vídeňské soustavy měř. Každé území bylo mapováno podle měř užívaných v té dané oblasti, proto při studiu obsahu map docházelo a dochází k mnohým obtížím s převody jednotek.¹⁰

Vyhotovené mapové sekce mají jednotný obdélníkový tvar o poměru stran 3:2. Většina z nich je vyhotovena v tzv. jednoduchém měřítku 1 : 28 800 (1" = 400°, tj. jeden vídeňský palec se rovná 400 vídeňských sáhů¹¹ ve skutečnosti), některé jsou zobrazeny ve dvojnásobném (1" = 200° tedy 1 : 14 400) nebo v polovičním měřítku (1" = 800° tedy 1 : 57 600). Oblast Čech byla zobrazena na 273 listech, tzv. originálních brouillonech a kopiích neboli čistokresbách (Reinzeichnungen).¹² Na každém listu je zobrazeno území asi 2²/₃ čtvereční české míle, kresba je barevná (kolorovaná). Sídla jsou zakreslena červeně, vodstvo modře, cesty hnědě, louky zeleně a lesy černě pomocí stromečkových značek. Terén je znázorněn metodou lavování a přes to je perem křížově šrafován.¹³

Jako každá dlouhotrvající a souborná práce mělo i josefské mapování v Čechách své nedostatky. Teprve po vyzkoušení map ve válkách o bavorské dědicství (1778–1779) byla nařízena oprava listů od hornofalckých, bayreuthských,

8 Müllerova mapa Čech z roku 1720, 1 : 132 000 a Müllerova mapa Moravy z roku 1716, 1 : 180 000. Více o mapování Jana Kryštofa Müllera uvádí rozsáhlá literatura např. Eva SEMOTANOVÁ, *Kartografie v historické práci: Vademecum*, Praha 1994, s. 139–143; TÁŽ, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001. V uvedených titulech další literatura.

9 Více o procesu pořizování map srov. např. Josef PALDUS, *Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josephs II.: ausgeführt durch den k.k. Generalquartiermeisterstab in den Jahren 1763–1785 : ein Beitrag zur historischen Landeskunde*, Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse. Denkschriften, 63. Band, 2. Abhandlung, Wien 1919.

10 K. KUCHAR, *Mapové prameny...*, s. 60–61; O. KUDRNOVSKÁ, *Josefské mapování...*, s. 58–60.

11 1 vídeňský sáh = 1,896484 m, 1 vídeňský palec = 2,634 cm. Srov. Gustav HOFFMAN, *Metrologická příručka*, Plzeň – Sušice 1984, s. 79, 84.

12 František BOGUSZAK – Jan ČISAŘ, *Vývoj mapového zobrazení území ČSSR*, III. díl, Praha 1961, s. 9–10.

13 Vladimír BRŮNA a kol., *Identifikace historické sítě prvků ekologické stability krajiny na mapách vojenských mapování*, Ústí n. Labem 2002, s. 11.

saských, lužických a pruskoslezských hranic do nitra Čech. Přezkoušeny byly sekce ze Žateckého, Litoměřického, Rakovnického, Boleslavského, Králověhradeckého a částečně i Kouřimského kraje. Rektifikovány však byly jen dvě sekce, 141 jich muselo být zmapováno zcela znovu v letech 1780–1783. Jižní polovina Čech nebyla rektifikována vůbec. Na kopiích je po pravé straně vždy přidán soupis obcí dané sekce společně s počtem měšťanů, zahradníků, sedláků a domkařů. V posledním sloupci se objevují čísla o stavu a možnostech ustájení koní v obcích. Na mapě je uvedeno jméno sekce (část kraje...) a grafické měřítko. Na originálních brouillonech je uvedeno pouze číslo sekce a u nově zmapovaných sekcí někdy i jméno mapujícího důstojníka a letopočet. Dochovalo se všech 273 sekcí, ovšem u rektifikovaných a nově mapovaných severočeských sekcí nebyly zachovány původní mapy. Celý soubor prvního vojenského mapování pro území Čech má název *Kriegs-Karte des Königreiches Böhmen, aufgenommen auf den Befehl eines höhchöbl. k. k. Hof-Kriegs-Raths in den Jahren 1764–1767, gegen Schlesien und Sachsen durch die Offiziere Großen-Feld-Generalstabs, rückwärts aber verschiedenen aus den in gedachten Land bequartierten Infanterie-Regimentern zu diesem Geschäfte beigezogenen Offizieren unter Direktion des Obristen von Fabris – 143 Sektionen rektifiziert im Sommer 1780–1783 unter der Leitung des Generalwachtmeisters Freih. v. Elmpl.*¹⁴

Originály souborů josefského vojenského mapování jsou uloženy ve Vídni. V oddělení Válečný archiv (Kriegsarchiv) Rakouského státního archivu ve Vídni (Österreichisches Staatsarchiv) se nacházejí mapy rakouské části monarchie včetně Čech, Moravy a Slezska společně s jejich rukopisnými topografickými popisy. Protože jde o vojenský materiál, byl opatřen určitým stupněm utajení, a tak mapy ve své době nebyly dány k reprodukování. Teprve díky archivní rozluce roku 1918 získalo Československo černobílé negativy map, které jsou uloženy v Národním archivu v Praze (dříve Státní ústřední archiv). Z nich byly zhotovené pozitivy v požadované velikosti, které byly na dlouhou dobu jediné dostupné. Teprve od roku 1989 do 90. let 20. století byly nakupovány z Vídně barevné diapozitivy, ze kterých bylo od konce 20. století možné vytvářet barevné mapy odpovídající originálům. V letech 2000–2002 byly v rámci spolupráce Ministerstva životního prostředí a Katedry informatiky a geoinformatiky Fakulty životního prostředí Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem zakoupeny všechny barevné kopie prvního vojenského mapování, které byly převedeny do digitální rastrové podoby. Pro své bohatší využití byly také transformovány do souřadnicového systému (tzn. georeferencovány). Mapy v digitální podobě jsou dnes dostupné na webových stránkách <http://oldmaps.geolab.cz>. V Česku jsou dnes uloženy i topografické popisy českých a moravských sekcí, které jsou k dispozici na mikrofilmch v Národním archivu v Praze na Chodovci. Přes badatelný archiv i internetové stránky jsou tak obě části tohoto významného pramene dnes velmi dobře dostupné.¹⁵

14 K. KUCHAR, *Mapové prameny...*, s. 62–64.

15 V. BRŮNA – L. UHLÍŘOVÁ, *Soubory prvního a druhého vojenského mapování...*, s. 493–494. V. BRŮNA a kol., *Identifikace historické sítě prvků...*, s. 9–10.

Město Opočno

Město Opočno se nachází v severovýchodních Čechách, v podhůří Orlických hor. Bylo založeno pravděpodobně potomky západočeského rodu Drslaviců na přelomu 13. a 14. století (první doložení byli Mutina a Sezema z Kostomlat, resp. z Dobrušky, nejnověji označovaní též jako Půtici). Mnohem starší je však první zmínka o opočenském hradišti, na jehož místě dnes stojí známý renesanční zámek. Lze ji nalézt již v Kosmově kronice k roku 1068. Opočno bylo v minulosti sídlem mnoha významných pánů a rodů. Nejdéle zde ale působili Trčkové z Lípy (1495–1636), kteří se zasloužili o přestavbu poničeného gotického hradu na renesanční zámek či o výstavbu významných církevních staveb, a Colloredové, resp. Colloredo-Mansfeldové (1636–1942), za jejichž působení Opočno vzkvétalo zejména po stránce hospodářské.¹⁶

V důsledku vrchnostenské politiky (hospodaření i četných konfliktů, které rovněž vyvolávala) docházelo v průběhu let k mnohým, byť ne velkým, proměnám místní krajiny. Přesto nebyla dosud oblasti v podhůří Orlických hor ve výzkumu kartografických pramenů věnována velká pozornost. Díky významnému rozšíření rybníčního a lesnického hospodářství za „panování“ Colloredo-Mansfeldů je právě krajina v okolí Opočna zajímavým příkladem pro sondu z primárně militárně orientovaného prvního vojenského mapování.

Opočno v mapě prvního vojenského mapování

Severovýchodočeská obec Opočno se v souborech prvního vojenského mapování pro Čechy nachází v sekci č. 97. Tato sekce zahrnuje oblast o ploše přibližně¹⁷ 260 km² a tvoří jednu z částí Královehradeckého kraje. Tuto oblast bezprostředně obklopují sekce č. 80 (Náchod a okolí), č. 98 (část Orlických hor), č. 114 (Rychnov nad Kněžnou a okolí) a č. 96 (část Hradce Králové s okolím). Stejně jako některé další sekce z východních Čech je i tato trochu odlišná od ostatních. Patřila mezi nově zmapované části v letech 1780–1783, její původní mapa se nedochovala. V samotné mapě i topografickém popisu není tato sekce zcela úplná.¹⁸

Mapa sekce č. 97 nese název „Theil des Königgratzer Craÿses“ (část Královehradeckého kraje) a byla vyhotovena v tzv. jednoduchém měřítku cca 1 : 28 800. V mapě je měřítko znázorněno graficky, umístěné nad mapovým rámem. Po pravé straně zahrnuje mapový list, stejně jako u ostatních sekcí, tabulku

16 Literatura k historii Opočna (výběrem): Antonín HEJNA, *Opočno: státní zámek, město a okolí*, Praha 1953, 20 s.; Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, IV. díl, Praha 2000, s. 723–73; Václav MAREŠ – Rostislav PEŠKA, *Historický vývoj města Opočna, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací 11*, 2002, s. 144–153; Václav POZDÍLEK, *Čítanka kraje opočenského a dobrušského*, Hradec Králové 1937, 300 s.; Václav RATHOUSKÝ – Zbyněk LIKOVSKÝ, *Opočno 1068–2000*, Praha 2006, 272 s.; Martin ŠANDERA, *Páni z Dobrušky a z Opočna*, České Budějovice 2007, 184 s.

17 Číslo je pouze přibližné, dle naměřených vzdáleností na www.mapy.cz.

18 *Mapa sekce č. 97*, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=1000&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c097 [cit. 10. 1. 2015].

obcí s rubrikami pro údaje o názvu obce, počtech měšťanů a sedláků, počtech zahradníků a domkařů a počtech koní. Tabulka obsahuje celkem 94 názvů obcí a lokalit, které jsou na mapě zobrazeny, ostatní informace v rubrikách ovšem zcela chybí. Tento nedostatek mohl být způsoben právě novým zmapováním celé sekce, kdy už tato data nemusela být doplněna. Samotná mapa je rukopisná, kolorovaná a zachycuje všechny tři základní složky mapového obsahu – výškopis, polohopis i popis.

Reliéf je v mapě znázorněn odstíny šedé až černé barvy pomocí spádného šrafování a místy je zvýrazněn tónováním. Zřídka se u výškopisných prvků nacházejí popisky. Označeny jsou pouze některé kopce, u nichž byl znám název a mapěři jej pravděpodobně považovali za důležitý. Nadmořská výška však nebyla nejvýznamnějším kritériem, není pravidlem, že by popsány byly jen nejvyšší vrcholy.¹⁹

Polohopisné prvky jsou v mapě znázorněny barevně a pomocí značek: Sídla jsou znázorněna odstíny červené barvy. U větších jsou stavby naznačeny jako celé bloky (Dobruška, Opočno), u menších půdorysně. Protože mnoho budov je zakresleno pouhým červeným čtverečkem, pravděpodobně skutečnosti neodpovídaly, stejně jako jejich počet, který je pouze orientační. Mosty jsou znázorněny dvěma obloučky vypouklými proti sobě, dřevěné černou a zděné červenou barvou. Mlýny (případně i vodní pily a hamry, které se v této sekci nevyskytují) jsou zakresleny černě, symbolem mlýnského kola. Kříže jsou znázorněny malým schematickým křížkem, někdy mají patku a připomínají malé písmeno „t“. Černě jsou zakresleny dřevěné kříže a červeně ty pevnější – kamenné nebo s podezdívkou. Kříž v červeném kolečku nebo stylizovaná podoba církevní stavby s křížkem zachycuje kaple nebo kostely. Menší stavby tohoto typu se mohou také objevit jako červený plný kruh s rovnoramenným křížkem. Vodní plochy (rybníky, nádrže a větší vodní toky) jsou ohraničeny tmavě modrou barvou podél břehů, přičemž po levé a horní straně jsou často zdobeny modrým stínováním (u větších rybníků, které se v sekci č. 97 mnoho nevyskytují). Plochy jsou vyplněny světle modrou barvou. Menší vodní toky jsou znázorněny tmavě modrou linkou a někdy mohou zjednodušovat skutečný tvar koryta toku. Bažiny a mokřady znázorňuje tmavě modré vodorovné šrafování (někdy na zeleném podkladu). Lesní porosty jsou reprezentovány stromečkovými značkami černé barvy zpravidla na zeleném podkladu. Předpokládá se, že hustota těchto značek odpovídá hustotě daného porostu. Souvislý lesní porost je doplněn tmavě zeleným (někdy až téměř černým) tónováním, u řídkých lesů tónování chybí. Zahrady a sady jsou znázorněny také symbolem stromu nebo keře, většinou na sytější zeleném podkladu. Louky a pastviny (travní porosty) reprezentuje hráškově zelené tónování bez ohraničení. Někdy přímo souvisí se zahradami nebo bažinami, což pravděpodobně vyjadřuje přechod do jiného charakteru krajiny. Pole, tedy obdělávaná zemědělská půda, je ponecháno v barvě podkladu. Povrchová těžba nerostných surovin (lomy apod.) je znázorněna hnědou, cihlovou nebo okrovou barvou v celé ploše. Strmé okraje daného prostoru jsou někdy

19 V. BRŮNA a kol., *Identifikace historické sítě prvků...*, s. 26.

zvýrazněny tmavou linkou. Komunikace jsou zakresleny liniemi různé barvy i tloušťky. Polní a lesní cesty vyjadřuje černá linka vytažená hnědým inkoustem. Silnice většího významu znázorňují dvě rovnoběžné linky vyplněné hnědým inkoustem a tlustá linka červené barvy zachycuje císařské silnice (v sekci č. 97 se neobjevuje). V důsledku degenerace dochovaných rukopisných map a jejich kolorování se mnohdy charakter jednotlivých cest dá rozlišit obtížně.²⁰

Popis mapy sekce č. 97 je vyhotoven kurzívní formou humanistického písma s ustupujícími znaky kurentu. Místní názvy jsou uvedeny v německém jazyce, pomístní názvy v německém, ale někdy i českém jazyce, v tom případě bývají zkomolené (př. Satka, tj. les Sádka; Halina, tj. les Halín). V sekci se objevují i dvojjazyčné názvy, jsou nejprve uvedené německy a poté česky, oddělené jsou většinou výrazy „böhm.“ nebo „oder“ (př. Wostower oder Grünhof, tj. osada Ostrov). Velmi často se vyskytují také zkratky obecných názvů, zkrácené pomocí dvojtečky místo tečky. Zejména „T.“ (Teich – rybník), „Sch.“ (Schloss – zámek), „M:h.“ (Meierhof – hospodářský dvůr/statek), „W:h.“ (Wirtshaus – hostinec), „m.“ (Mühl – mlýn), „B.“ (Berg – kopec, vrchol) a „W.“ (Wald – les). Podle důležitosti a velikosti popisovaných míst se také rozlišuje velikost písma. Popisky jsou také vyhotoveny černou barvou, a proto například názvy lesů, které jsou rovněž zobrazeny černě, jsou velmi obtížně čitelné.²¹

Zajímavostí v popisu mapy je rovněž užití zeměpisného názvosloví. Na příkladu sekce č. 97 je možné doložit, že místní názvy, v mapě uvedené německy, se ve většině případů používají ve stejné (resp. české) podobě dodnes. Názvy obcí začínající na písmeno „o“, kterým byla v té době často přidávána hláska „w“, se tak objevují i v mapě (př. Wohnischow – Ohnišov). Pomístní názvosloví se vyskytuje buď jako pouhé překlady do německé podoby (př. Goldene Bach – Zlatý potok), zkomolené (př. Halina – les Halín), nebo s označením, která se v současné době nepoužívají vůbec. Není zcela jasné podle jakého klíče mapující důstojníci lokality a objekty popisovali, které se rozhodli vynechat a z jakého důvodu. Ale podle podrobnějšího studia mapy a porovnáním se současnými dostupnými kartografickými materiály bylo zjištěno, že některá pojmenovaná místa dnes ani žádný název nepoužívají nebo není znám (př. Hrobka Berg). Také se v mapě vyskytuje mnoho zcela přejmenovaných oblastí – často vrcholů, rybníků i lesů (př. Doubrawa Wald – dnes les Chlum, Sirowatka Berg – dnes Králíčkův kopec). Zejména v případě rybníků také mapa přináší informace o mnohých zaniklých vodních plochách, právě i s jejich původním pojmenováním (př. Wostower Teich). Z mapy se pomocí názvoslovného pojmenování a jeho srovnáním se současným stavem také lze dozvědět, že některé lokality byly sloučeny s jinými. Některá sídla se spojila v obce a staly se z nich jejich části, kterým původní pojmenování sice zůstalo, ale pouze jako pomístní

20 V. BRŮNA a kol., *Identifikace historické sítě prvků...*, s. 27–28.

21 Srov. V. BRŮNA a kol., *Identifikace historické sítě prvků...*, s. 29.

označení (př. Wopuk – dnes součást Studánky – název odvozen pravděpodobně od hojného výskytu opuky).²²

Město Opočno patří mezi největší a nejvýznačnější obce v mapě celé této sekce. Název města je uveden ve standardní německé podobě „Opotschna“, která se v průběhu 18. století vyskytovala a používala nejčastěji. Zástavba Opočna je zakreslena blokově, zejména v centru města s historickým jádrem. Zachycuje tak prostranství dnešního Trčkova i Kupkova náměstí. Půdorysně je velmi dobře vyobrazen zámek (rovněž v tónované červené barvě jako ostatní stavby) a symbol křížku na půdorysu v jeho blízkosti identifikuje stavbu kostela Nejsvětější Trojice. Druhý výskyt této značky v jihovýchodní části městského jádra odkazuje pravděpodobně na hřbitovní kostel Panny Marie se starým hřbitovem. Bloková zástavba se se vzdáleností od historického centra (resp. zámeckého sídla) rozplývá. Poměrně hustě je zastavěna dnešní lokalita zvaná Švamberg, která se rozprostírá pod zámkem kolem Zlatého potoka, oblast tzv. Starého kopce pod zámeckou zahradou a část dnešní Dobrušské ulice až po hospodářský statek Legon. Červená barva v těchto místech jen naznačuje, že domy tam skutečně existovaly, není vykreslena přesně. Dominantu centra města představuje rovněž zobrazená zahrada či park, který v dnešní době tvoří horní část zámeckého parku, u letohrádku.²³

Velmi zřetelně mapa zaznamenává Zlatý potok, který Opočnem protéká (Goldene Bach – na mapě název uveden u obce Mastý). V oblasti zámeckého parku se na něm nachází jeden nepojmenovaný rybník. Dnes jsou v této oblasti rybníky dva, druhý byl vybudován a upraven při rekonstrukci parku až v roce 1875.²⁴ Mezi vodními plochami ale nesmí být opomenut rybník Broumar, který se nachází v severovýchodní části Opočna. Ten je v mapě zobrazen pečlivě, i s názvem, nejen pro jeho velikost, ale patrně i pro jeho značný význam pro rybniční hospodářství. Nedaleko od něj je zakreslen ovčín (Schäferei – Schöf.), na jehož místě dnes stojí statek zvaný Zárybnice (též určený pro chov ovcí i dalších hospodářských zvířat). V rekreační oblasti na levém břehu rybníka, kde se dnes nachází soukromé chatky, zachycuje mapa několik hájoven (Jägerhaus – Jäg. H.). Některé z nich byly v novodobé chatky přestavěny, jiné zcela zanikly. Rovněž nedaleko v této okrajové části města je zachycen i hospodářský statek, bohužel bez popisu, který je znám jako Legon (v některých pramenech

22 *Mapa sekce č. 97*, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=1000&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c097 [cit. 10. 1. 2015]. Pro identifikaci lokalit byly použity: *Mapový portál*, www.mapy.cz; *Soubor turistických map 1: 50 000*, Vojenský kartografický ústav 1994–1997, zejména č. 25 Podorlicko a okolí Babiččina údolí; *Nahlížení do katastru nemovitostí*, <http://nahliznidokn.cuzk.cz/>; *Geoportál ČÚZK*, <http://geoportál.cuzk.cz/geoprohlizec/>.

23 *Mapa sekce č. 97*, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=1000&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c097 [cit. 10. 1. 2015].

24 *Zámecký park*, http://www.opocno.cz/index.php?option=com_content&view=article&id=86:zamecky-park-a-palmovy-sklenik&catid=95:pamatky&Itemid=207 [cit. 11. 1. 2015].

Ellegon²⁵). Po proudu potoka od Broumaru do zámeckého parku ve středu města je v mapě k nalezení také několik mlýnů. Dva z nich jsou znázorněny přímo u rybníka v místě dnešního koupaliště. Třetí zakončuje oblast zámeckého parku (dnešní tzv. Pavlíkův mlýn) vedle nedaleko stojícího zobrazeného kamenného mostu.²⁶

Krajinu podél toku Zlatého potoka až do lokality zvané Podzámčí (Schloss oder Rothenhof) reprezentuje v mapě hustý les zasazený do poměrně kopcovitého terénu. Po pravé straně toku se nachází také chmelnice (Hopfen Garten), po levé straně další z mnoha hájoven. Při porovnání se současným stavem lze zjistit, že zde se mapa příliš nemýlila. Krajina je v těchto místech velmi zvlněná, koryto Zlatého potoka je ohraničeno hustým křovím a v místech bývalé chmelnice a hájovny se dnes nachází zahrádkářská kolonie (i hospodářské využití této oblasti se tedy příliš nezměnilo). Lokalita Podzámčí, která dnes tvoří integrovanou součást města, je znázorněna jako uzavřený prostor několika budov (v minulosti ji tvořilo pouze několik hospodářských staveb, které byly vůči sobě postaveny do tvaru trojúhelníku). Ze západní strany je obklopena kopcovitým terémem, z východu zase oblastí mokřad a tří větších rybníků (Podvinický – Bodwinitzer, Velký – Grosse a Bezděk – Pezdjetz), které dnes již neexistují. Jak je zvykem v topografických popisech, je v případě této sekce netradičně i v mapě zaznamenán stav vody v těchto rybnících. Přes modrou barvu na vodních plochách se objevuje nápis „trinken“, který dokládá, že voda v těchto rybnících je pitná. V podmačeném prostoru v okolí Podzámčí je v mapě také uveden popis „Heu Schupfe“, který pravděpodobně označuje seník.²⁷

Při popisu bezprostředního okolí Opočna nesmí být opomenuta také rozsáhlá Obora, v mapě uváděná jako „Thier Garten“, která je pečlivě vymalována stromečkovými symboly černou barvou. I v ní jsou zakresleny stezky a malý potůček, které představovaly pro případný průchod vojsk tímto územím nutnou informaci. V severní části Obory, poblíž svahu ke Zlatému potoku, je v mapě jasnou zelenou barvou zanesena malá nezalesněná plocha, od níž se různými směry (nápadně připomínající hvězdu) rozbíhají výseky lesa. Plocha není popsána, ale mohlo by se jednat o nejvyšší bod Opočna zvaný Velká Hvězda, s nadmořskou výškou 355 m n. m.²⁸

Městem prochází také značné množství komunikací, jejichž síť je v celém mapovém listu velmi bohatá a zachycuje i dnes existující cesty. Nejdůležitější z nich jsou silnice na Dobrušku, České Meziříčí, Hradec Králové, Semechnice i Přepychy. Komplikací je jen rozlišení těchto cest a jejich typu, protože jsou všechny znázorněny stejně silnou linkou (hnědou barvou mezi dvěma černý-

25 Pro bližší určení objektů existuje soupis místních a pomístních názvů Opočna spolu s uvedením jejich lokalizace srov. Václav RATHOUSKÝ – Zbyněk LIKOVSKÝ, *Místní a pomístní jména Opočna, Orlické hory a Podorlicko: Sborník vlastivědných prací* 12, 2003, s. 131–177.

26 *Mapa sekce č. 97*, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=1000&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c097 [cit. 10. 1. 2015].

27 *Mapa sekce č. 97*, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=1000&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c097 [cit. 10. 1. 2015].

28 *Tamtéž*.

mi okrajovými liniemi). Na první pohled toto zobrazení navodí dojem husté sítě „větších“ silnic, ale ve skutečnosti mnohé z nich byly pouhými stezkami, některé jsou pravděpodobně i zcela smyšlené. Většina z nich dnes neexistuje, jsou zarostlé nebo je možné je spatřit pouze podrobným výzkumem v terénu.²⁹

Při popisu města Opočna je nutné zmínit také zobrazení jeho dnešních částí – Dobříkovce a Čánky. Tyto lokality, jakožto jedny z menších, jsou v mapě znázorněny jen „zběžně“. Červeně vyznačená zástavba nekopíruje přesně půdorysy místních staveb, je pouze orientační. Nelze si nepovšimnout zejména charakteru krajiny v této oblasti – rozsáhlá oblast mokřadů a bažin mezi Čánkou a obcí Mokré a pečlivě vyšrafovaný kopcovitý terén k městu Opočno. Oba tyto údaje jsou pravdivé i dnes.³⁰

Opočno v topografickém popisu prvního vojenského mapování

Topografický popis sekce č. 97 je v originálních rukopisech obsažen v knize číslo 8.³¹ Je vyhotoven německou novogotickou kurzívou s některými výrazy v humanistickém písmu, v německém jazyce. Namísto tří základních částí se skládá jen z jedné, vlastního popisu obcí a lokalit. Zcela v něm tedy chybí rejstřík obcí v sekci i poměrně důležitý závěrečný extrakt, který shrnuje veškeré získané informace o dané oblasti. I přes to je ale jediná dochovaná část textu velmi přínosná pro poznatky o tehdejší krajině.³²

K rozboru topografického popisu celé sekce č. 97 lze souhrnně uvést následující informace. Text zahrnuje popis celkem 76 lokalit. Ve většině případů jde o obce, ale poznamenány jsou i samotné mlýny nebo hostince. Zápisy každé obce mají podobnou strukturu. Začínají číslem a názvem obce za levým ohraničením stránky. Uvnitř nalinkovaného rámu je potom v jednom odstavci napsán text. Ten začíná vždy uvedením vzdálenosti popisované lokality od okolních sídel, poté je uveden stav okolní krajiny, půdy, luk, lesů a jejich prostupnosti, vodních toků s jejich rozměry a možnostmi jejich přechodů. Nakonec jsou většinou zachyceny cesty a silnice, u nichž je také uveden jejich stav. Text je velmi bohatý na přídavná jména (př. leimig – lepkavý, morastig – bažinatý, sandig – písčitý, lettig – jílový, sumpfig – bahnitý apod.), která podávala vojsku potřebné informace o stavu terénu. Hojně je užito také obrátů „von keiner Consideration“ nebo „von keiner Erheblichkeit“, což pravděpodobně znamená, že zmíněný objekt není nijak významný, obrazně řečeno „není třeba o něm psát“. Jinak jsou ale věty sestaveny jednoduše, je patrné, že byly zhotovovány pro praktické účely. Pokud je nějaká lokalita na hranici sekce 97 s některou z přilehlých, je

29 *Mapa sekce č. 97*, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=1000&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c097 [cit. 10. 1. 2015].

30 *Tamtéž*.

31 Topografické popisy českých sekcí zahrnují celkem devatenáct knižních svazků. Jsou označeny souhrnným názvem „*Anhang zu der Kriegskarte des Königreichs Böhmen*“ a jsou uloženy rovněž v oddělení Kriegsarchiv Rakouského státního archivu ve Vídni.

32 *První vojenské mapování* v exemplářích na mikrofilmtech uložených v Národním archivu ČR, sekce č. 97. Fond nemá inventář.

v textu pouze zmíněna s odkazem na číslo sekce, v jejímž rámci je popsána více. Zajímavostí v této sekci jsou vzdálenosti mezi jednotlivými lokalitami, které jsou uvedeny především časovými údaji. Objevují se zde „gute“ (dobré) a „starcke“ (dlouhé) půl hodiny, čtvrt hodiny i hodiny. Ovšem nachází se zde i vzdálenost uvedená jako „1 ½ viertel Stunde“. Pravděpodobně nešlo o chybu písaře, ale jedná se o jeho specifický způsob zaznamenání časových úseků. Pozoruhodné jsou rovněž výrazy „Reiha“ a „Ravin“, použitá v tomto textu. Označují obecná pojmenování menších vodních toků (potok, říčka – podobně jako Bach, Flüsschen apod.), nejedná se o pomístní názvy.³³

Město Opočno je i v rámci topografického popisu jednou z nejvýznačnějších lokalit celé sekce, zařazeno je na páté pozici ve výčtu obcí a podchyceno poměrně důkladně. Text začíná odečtem vzdáleností města od okolních obcí – České Meziříčí (jedna a třičtvrtěhodina), Pulice (jedna hodina), Dobruška (jedna hodina), Mělčany (třičtvrtěhodina), Semechnice (jeden a půl čtvrtiny hodiny), Záhornice (tři slabé čtvrt hodiny), Dobříkovec (slabá půlhodina) a Čánka (půlhodina).³⁴ Zlatý potok, který protéká zámeckým parkem, je v textu označen jako řeka (Fluß). Vedle mlýna (dnes Pavlíkův mlýn) a kamenného mostu bylo podle popisu jediné místo, kde bylo možné potok překročit. Zde také Zlatý potok opouštěl zámecký park přes jez, který průtok vody v něm zpomaloval. V těchto místech byl potok dva kroky široký a od tří do čtyř stop hluboký. Dále byla voda vedena korytem k Podzámčí a směrem na České Meziříčí. V těchto místech byl potok pět kroků široký a od dvou do tří stop hluboký. Měl bahnité dno a jediný přechod přes něj zde tvořil mostek u Podzámčí. Stejně je popisován i ráz okolní krajiny – bahnité louky porostlé křovím, křovinatá bažantnice, místy podmáčené louky u rybníků Podvinického a Velkého. Dnes zaniklý rybník Bezděk není v textu jmenován, ale vzhledem k lokalizaci u Podzámčí souhlasí s popisem rybníka s mělkým dnem a vodou pitnou pro dobytek i pro člověka. Krajinu samotného centra města vystihuje text pouze konstatováním, že leží velmi vysoko a zejména díky rozsáhlé Oboře dominuje okolí. Ze staveb je konkrétně zmíněn zámek (vystavěn z kamene kromě Podzámčí, které je obehnáno zdí), ovčín nedaleko rybníka Broumar, mlýn, pivovar, palírna, hájovna (pevné budovy v dobrém stavu). K obraně města směrem od Dobrušky měla sloužit zmíněná kapucínská zeď na předměstí (pravděpodobně se jedná o zeď kolem areálu kapucínského kláštera na dnešním Kupkově náměstí).³⁵

Samostatně jsou i v popisu zachyceny dnešní části Opočna – Čánka (č. 7) a Dobříkovec (č. 11). Vzdálenost Čánky byla změřena od Mokrého (slabá čtvrt hodina) a Dobříkovce (slabá půlhodina). V jejím okolí je zmíněno nejmenované návrší, nezanedbatelná oblast mokřad směrem k obci Mokré a stav cest. Smě-

33 Srov. Martina TŮMOVÁ, *Město Opočno...*, s. 46–47; *První vojenské mapování* v exemplářích na mikrofilmech uložených v Národním archivu ČR, sekce č. 97. Fond nemá inventář.

34 Vzdálenosti jsou udávány v časových jednotkách tzv. vojenských kroků – hodinách, půlhodinách, čtvrtích, menší také v krocích. Srov. O. KUDRNOVSKÁ, *Josefské mapování...*, s. 74.

35 *První vojenské mapování* v exemplářích na mikrofilmech uložených v Národním archivu ČR, sekce č. 97. Fond nemá inventář.

rem k Opočnu byla cesta v dobrém stavu, směrem k Mokrému a Lhotce (dnes část obce Mokré) ovšem vzhledem k mokřinatému terénu ve špatném stavu. U Dobříkovic je text velmi stručný. Krom vzdálenosti od Přepych (půlhodina) a Očelic (jedna a půl čtvrtiny hodiny) poukazuje pouze na dobrý stav silnic, směřujících od této lokality k Opočnu.³⁶

Závěr

První vojenské mapování představuje hodnotný historický pramen zachycující krajinu v pre-industriálním období, a to zejména s důrazem na vojenské účely a využití. Skládá se ze dvou operátů, mapového a písemného, které ovšem vznikaly nezávisle na sobě, byly vyhotoveny různými osobami a v některých případech se ani časově nekryjí. Mapy zpravidla zachycují více lokalit, objektů, vodních toků a dalších krajinných prvků, především těch menších a méně významných. Informace, které přináší topografický popis, je možné posuzovat jako jakousi nadstavbu pro důkladnější prostudování krajiny a terénu konkrétních oblastí.³⁷

Výše uvedené platí i pro severovýchodočeskou sekci č. 97. Mapa zobrazuje mnohem více krajinných prvků, než popisuje písemný operát. V něm lze ale najít údaje, které naopak mapa zobrazit nedokáže. Přináší konkrétní popis objektů – např. sjízdnost cest, hloubku a šířku vodních toků, stav a pevnost budov. Pro získání kompletních informací, které může první vojenské mapování poskytnout, je tak třeba věnovat pozornost oběma jeho operátům.

Cílem této studie bylo analyzovat operáty prvního vojenského mapování na příkladu města Opočna v podhůří Orlických hor, které nebylo dosud téměř reflektováno jak z hlediska výpovědi kartografických pramenů, tak i v rámci výzkumů preindustriální krajiny. Mapa i topografický popis zachycují typický charakter krajiny bezprostředního okolí města Opočna poměrně přesně a věrohodně. Ze severu a severovýchodu je město obklopeno kopcovitým terénem, na západě oblastí podmáčených luk podél toku Zlatého potoka a jižním směrem velkou lesní plochou – Obora. Mapa uvádí navíc také chmelnici při cestě do Podzámčí. Terén protkává hustá síť blíže nespécifikovaných silnic a stezek, za příznivého počasí poměrně dobře sjízdných. V zachycení samotného města dominuje historické jádro včetně zámku a církevních staveb a rovněž důležité hospodářské budovy. Mapa schematicky doplňuje rozmístění ostatní zástavby a na severozápad od města zachycuje i několik dřevěných křížů. Zajímavé je rovněž připomenutí zdi kapucínského kláštera, která představovala významnou překážku pro postup vojsk, či naopak mohla sloužit jako obrana před nepřáteli. V neposlední řadě bylo pro vojenské účely nezanedbatelné také vodstvo. Téměř rovnocenně zachycují oba operáty směr toku Zlatého potoka, popis rybníků (včetně kvality jejich vody) či mlýna. V textu se navíc objevují údaje o jezu

36 *První vojenské mapování* v exemplářích na mikrofilmtech uložených v Národním archivu ČR, sekce č. 97. Fond nemá inventář.

37 E. CHODĚJOVSKÁ, *I. vojenské mapování...*, s. 182.

a konkrétních rozměrech Zlatého potoka v různých oblastech jeho průtoku přes město. V oblasti Dobříkovce také mapa doplňuje malý, dnes tzv. Jalovský, potok a dřevěný mostek přes něj.³⁸

První vojenské mapování nepodává komplexní informace o krajině v době svého vzniku (už z důvodu svých primárních účelů, rychlosti vyhotovení či nedochování všech částí), přesto ale lze na základě porovnání obou jeho operátů rekonstruovat krajinu všech oblastí českých zemí a pomocí jiných typů historických pramenů (např. pro rekonstrukci zaniklých rybníků v okolí Opočna topografie J. G. Sommera³⁹) doplnit i prázdná místa ve vývoji kulturní krajiny.

38 První vojenské mapování v exemplářích na mikrofilmech uložených v Národním archivu ČR, sekce č. 97. Fond nemá inventář.

Mapa sekce č. 97, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?z_height=1000&lang=cs&z_width=700&z_newwin=0&map_root=1vm&map_region=ce&map_list=c097 [cit. 10. 1. 2015].

39 Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt*, sv. 4., Praha 1836, s. 350–376.

Autorka/Author

Martina Tůmová

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Albertov 6
128 43 Praha 2
martina.tumova@natur.cuni.cz

Mgr. Martina Tůmová (* 1988) vystudovala obor Archivnictví a pomocné vědy historické na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, nyní pokračuje v doktorském studijním programu na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zaměřuje se na výzkumy v historické geografii a historické kartografii – zejména výzkum kartografických pramenů z období raného novověku.

Summary

The Town of Opočno in the first military survey

The first military survey is among other sources one of the most important cartographic source of the early modern era. It originated in the years 1763–1787, gradually in different parts of the Austrian monarchy. It is considered to be the first cartographic material that was created on the initiative of the state and for the defense of the state, not for the needs of individuals. The main reasons for its construction was the wrong orientation of the Habsburg troops not only in foreign but also in domestic territories. Therefore military needs were the primary purposes, which managed the contents of the entire document. The first military survey consists of two parts – a map sheets and topographical labels. Both essays were created almost independently of each other, they were created by different authors and its contents complement each other. Both parts provide the information of the surface (mountains and hills), waters (rivers, streams, lakes), communications (roads, trails), different types of soil cultures (forests, meadows, swamps, fields, vineyards, etc.), and last but not least of the individual settlements, the type and density of development and specific data about selected (and militarily important) major buildings in the landscape. The study presents a specific historical probe into the operators of the first military survey in the territory Northeast-Bohemian Town of Opočno and its immediate surroundings. It describes how they capture the city itself, the important buildings in it and the surrounding terrain foothills of the Orlické („Eagle“) Mountains in the early 80s of the 18th Century, when local land has not yet been hit by a wave of industrialization. From both the operators and their mutual comparison can be drawn up fairly thorough picture especially of the immediate vicinity of the city – this picture captures the character of the landscape important for military needs

– dense forests, waterlogged meadows, ponds and terrain elevation. Urban area of the city is described and shown just in the form of the overview, with the exception of important buildings (eg. the castle and church buildings) and structures intended to defend the city.

Given the time and the reasons for its creation is the first military survey one of the most important historical sources for research of the pre-industrial landscape. Maps of this survey are already relatively often used outside historiography and historical cartography (eg. in geography, landscape ecology, geoecology). Written operate still remains undervalued, primarily because its paleographical and language barriers that require specific expert analysis and interpretation. Therefore this source provides a unique example of a work that may help to create an interdisciplinary approach, linking mainly historical geography and cartography, and has a great potential to contribute significantly to the research of historical landscapes and its long-term changes.

Regionální výzkum severomoravských procesů s čarodějnicemi z let 1960–2000 ve službách státu?

ZUZANA POPELKOVÁ

Abstakt/Abstract

Studie se zabývá vznikem fenoménu severomoravských procesů s čarodějnicemi v poválečné československé historiografii. Jejím záměrem je poukázat především na okolnosti, které čtyři vybrané historiky – Františka Spurného, Vítězslava Zemana, Václava Medka a Rudolfa Zuberu – přivedly k dané problematice. Zkoumány jsou otázky, jak tito historici k tématu přistupovali, tzn. jejich metodologické hledisko a ideologický rámec výzkumu, zda šlo o krátkou badatelskou epizodu anebo dlouhodobější zájem, čím (případně kým) byli motivováni, z jakých zdrojů čerpali informace a také, zda se jejich pohled či způsob bádání po roce 1989 nějak změnil.

The study deals with the origin of the phenomenon of North-Moravian Witch Trials in postwar Czechoslovakian historiography. Its aim is to draw attention primarily on the fact why the four selected historians – František Spurný, Vítězslav Zeman, Václav Medek and Rudolf Zuber – were led to the issue of Witch Trial. In the study is mentioned the approach of this historians to the subject of the their study, ie. methodological aspects and ideological frameworks of research, also if it was a short episode or a longer-term scholarly interest in the career of this selected historians, by what (or whom) they were motivated in this type of study, what sources they used for their work and if there were some changes in their work, and results after 1989.

Klíčová slova/Key Words

Čarodějnické procesy, Československo 1945–1989, historiografie, regionální dějiny Witch Trials, Czechoslovakia 1945–1989, historiography, regional history

„Speciálnímu celkovému zpracování otázky čarodějnických procesů v našich zemích věnovala dosavadní historiografie velmi málo pozornosti,“ poznamenal Bedřich Šindelář v úvodu své disertační práce, kterou obhájil na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně roku 1946. Chtěl tím poukázat na skutečnost, že existující texty jsou „neúplné a mezerovité, mnohdy neuspokojují ani po stránce věcné a obsahují celou řadu omylů“.¹

1 Bedřich ŠINDELÁŘ, Vznik, průběh a zánik čarodějnických procesů u nás. (Studie k dějinám jednoho bludu), I. text, disertační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 1946, s. 5.

Počátky výzkumu slezských a severomoravských procesů s čarodějnicemi spadají do 19. století, kdy rakouský důstojník Ernst von Held-Ritt napsal studii s názvem *Das Hexenwesen des siebenzehnten Jahrhunderts im Fürstenthum Neisse österreichischen und schlesischen Antheils*,² za níž následovalo obsáhlejší pojednání *Das Hexenwesen im Fürstenthum Neisse, österreichischen und preußischen Antheils von Schlesien, dann im Gesenke Mährens, im siebenzehnten Jahrhundert*,³ jež se stalo (mimo jiné) podkladem pro další moravské historiky a vlastivědné nadšence.⁴ Také ti se zaměřili na tehdy nijak známé události ze 17. století a už v té době jeden od druhého začali opisovat některé informace, které později vešly ve všeobecnou známost, a snad téměř nikdo neměl potřebu si fakta ověřovat v pramenech. Postupem času tak na severní Moravě vznikla silná místní regionalistická tradice, která však byla po roce 1945 téměř zcela přetržena vlivem odsunu německého obyvatelstva a příchodu nových usadlíků.

A tak právě v poválečném Československu zprvu úplně nenápadně začal další výzkum vzniku, průběhu a zániku honu na čarodějnice, přičemž později se frekvence publikovaných textů postupně zvyšovala. I přesto všechno však lze konstatovat, že česká a československá historiografie zůstala ochuzena o odbornou publikaci, která by obsahovala detailní popis, byť jen velkosiňských a šumperských procesů s čarodějnicemi, založený na důkladném studiu všech dochovaných archivních pramenů. Doposud byly „studovány jenom ty, které zapadaly do ovzduší doby komunismu či postkomunismu“.⁵ Právě proto se na dalších stránkách zaměříme na studie a články moravských historiků a badatelů z druhé poloviny 20. století a pokusíme se zmapovat hloubku jejich zájmu o daný fenomén.

2 Ernst von HELD-RITT, *Das Hexenwesen des siebenzehnten Jahrhunderts im Fürstenthum Neisse österreichischen und schlesischen Antheils*, in: *Österreichische Zeitschrift für Geschichte und Staatskunde* 96, 1835, s. 381–384, 387–388 a 389–392.

3 E. HELD-RITT, *Das Hexenwesen im Fürstenthum Neisse, österreichischen und preußischen Antheils von Schlesien, dann im Gesenke Mährens, im siebenzehnten Jahrhundert*, Neisse–Leipzig 1836.

4 Franz BISCHOFF, *Aus den Papieren eines Hexenrichters. Ein Beitrag zur österr. Rechts- und Sittengeschichte des XVII. Jahrhunderts*, in: *Schriften des historisch–statistischen Sektion der k. k. mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, XII Band, Brünn 1859, s. 258–318; Christian d'ELVERT, *Das Zauber- und Hexen-wesen, dann der Glaube an Vampyre in Mähren und Oester. Schlesien*, in: *tamtéz*, s. 319–421, zvl. s. 388–409; M[ichael] SIMBOCK (ed.), *Zur Geschichte des Hexenwesens in Mähren und Schlesien. Acten des Hexenprocesses gegen Johann Przerowsky, Seifensieder in Mährisch-Schönberg aus den Jahren 1682–1684*, in: Ch. d'ELVERT, *Weitere Beiträge zur österreichischen Rechtsgeschichte. Erster Theil: Beiträge zur Geschichte des österreichischen: a) Straf-, b) Polizei-, c) bürgerlichen Rechtes. Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*, Band 27, Brünn 1888, s. 1–27; Josef SVÁTEK, *Hexenprocesse in Böhmen*, in: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*, Wien 1879, s. 1–40; Karl BERGER, *Zum Hexen- und Vampyr glauben in Nordmähren*, in: *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 8, 1904, s. 201–224.

5 Dopis Vojtěcha Cekoty z 16. prosince 2009 [ve vlastnictví autorky]. O historiografii čarodějnických procesů do roku 1945 srov. Zuzana HARAŠTOVÁ, *Nad severomoravskými procesy s čarodějnicemi*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2011, s. 1–3.

Text této studie vznikl v rámci ročního grantového projektu s názvem *Severomoravské procesy s čarodějnicemi z pohledu regionálních, tj. moravských badatelů v letech 1960–2000*⁶ a jeho záměrem je poukázat především na okolnosti, které mnou vybrané historiky – Františka Spurného, Vítězslava Zemana, Václava Medka a Rudolfa Zuberu – přivedly k tématu čarodějnických procesů, zda šlo o krátkou badatelskou epizodu anebo dlouhodobější zájem, čím (případně kým) byli motivováni a zda či do jaké míry museli vytvářet „politicky vyhovující interpretace minulosti“.⁷ Nejprve je však nutné všechny alespoň stručně představit.

František Spurný (1927–2004) byl rodákem z Prostějova. Zde v letech 1933–1938 navštěvoval místní obecnou školu a později také vystudoval na klasickém gymnáziu, s ročním přerušením válečného nasazení v letech 1944–1945. Po osvobození nastoupil jako posluchač Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v oboru dějepis a ruština a když zde Jindřich Šebánek roku 1947 otevřel první ročník archivnictví, přešel tam. Své vysokoškolské studium Spurný ukončil v červnu 1950 státní archivní zkouškou a v říjnu 1950 se stal vedoucím tehdy zřízeného Krajského archivu Olomouckého kraje se sídlem v Janovicích u Rýmařova. Odtud byl v roce 1958 donucen odejít, protože přes opakované upozornění nebyl ochoten vstoupit do KSČ a poukázáno bylo také na jeho úzké styky s místním farářem.⁸ V září 1958 se však stal ředitelem okresního archivu v Šumperku a vedle opětovného budování v pořadí již druhého archivu se mohl plně věnovat i regionálním dějinám.⁹

Vítězslav Zeman (1916–1978) se narodil v Havlíčkově Brodě. V roce 1924 se přestěhoval s rodiči do Javorníku, kam byl jeho otec, lesní inženýr Klement Zeman, přeložen z ministerstva zemědělství na komorní ředitelství biskupských statků. Po absolvování reálného gymnázia a dvou tříd fotografické školy v Praze pracoval jako fotograf a filmař u firmy Ströminger na Barrandově. Z Prahy se vrátil v roce 1938 do pohraničí. V době ohrožení republiky se přihlásil do Stráže obrany státu, po Mnichovu musela celá rodina odejít do vnitrozemí, do Luhačovic. Po dobu nacistické okupace pracoval jako kameraman instruktážních filmů v Ostravě a po osvobození se vrátil do Javorníku jako národní správce fotografického ateliéru Maxe Fuhrmanna. Po likvidaci živností v roce 1948 pracoval jako dělník v závodě Haro Javorník, postupně se zde stal plánovačem. V letech 1950–1951 byl vedoucím družstva Penes, továrny na výrobu plicích

6 Zpracování a vydání studie bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2013 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

7 Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscevtví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 12. Kromě již jmenovaných lze totéž sledovat např. u Josefa Kočího (srov. Z. HARAŠTOVÁ, *Historiografie čarodějnických procesů v českých zemích*, *Vlastivědný věstník moravský* (dále VVM) 62, 2010, č. 3, s. 245–264), avšak pro tuto chvíli postačí celou záležitost ilustrovat na osudech uvedené čtveřice historiků.

8 František SPURNÝ, *Osm let jsem u vás sloužil... (Vzpomínky na budování krajského státního archivu Janovice)*, in: *Sborník archivních prací* 51, 2001, č. 2, s. 452–474.

9 O F. Spurném více srov. Jitka BALÁTKOVÁ, *Šedesáté narozeniny PhDr. Františka Spurného, CSc., Severní Morava* (dále SM) 54, 1987, s. 73–76; Hana JARMAROVÁ, *František Spurný zemřel*, *Archivní časopis* 55, 2005, č. 1, s. 57–59.

per v Pardubicích. Pro nedostatek bytů se vrátil zpět do Javorníku a posléze nastoupil jako plánovač do OKS Jeseník. Po přestěhování do Jeseníku se začal intenzivně věnovat regionální vlastivědě. Od roku 1952 byl členem jesenícké muzejní rady a po úmrtí správce muzea byl 1. 3. 1960 jmenován ředitelem Vlastivědného muzea v Jeseníku.¹⁰

Václav Medek (1922–1982) se narodil ve Vyškově, absolvoval reálné gymnázium a následně začal studovat na kněze. Stal se studentem teologické fakulty, v roce 1948 byl vysvěcen a začal působit v pastoraci. Postupně se vypracoval na profesora církevních dějin Cyrilometodějské bohoslovecké fakulty v Litoměřicích.¹¹

Rudolf Zuber (1912–1995) se narodil v Ostravě, kde také získal základy vyššího vzdělání na reformním reálném gymnáziu. Svě další působení viděl v sepětí s katolickou církví, v udržování „posvátna“ (*sacrum*) mezi moravským lidem. Vystudoval proto Cyrilometodějskou bohosloveckou fakultu v Olomouci, na níž byl v roce 1936 ordinován na kněze. Již během studií projevoval zájem o dějiny. Po druhé světové válce se zapsal na studium oborů historie a germanistiky na Univerzitě Karlově v Praze. Již během pražských studií převzal správu arcibiskupského archivu v Kroměříži, a proto také po dokončení studia na Univerzitě Karlově přešel na archivní studium na Masarykovu univerzitu v Brně pod vedení prof. Jindřicha Šebánka. Během brněnského studia byl však v roce 1952 státními tzv. církevními orgány z arcibiskupského archivu vypuzen a jen díky řediteli Ústředního zemědělsko-lesnického archivu v Praze dr. Václavu Černému našel nové působiště v pobočce zemědělsko-lesnického archivu v Javorníku ve Slezsku. Po nástupu do javornického archivu svou pozornost zaměřil na dějiny Jesenícka a vůbec celého území Slezska.¹²

Vedle sebe tu máme tedy čtyři osobnosti, jejichž odborné zaměření se lišilo, a také motivace pro studium tématu čarodějnických procesů byla částečně rozdílná. Jak si dále ukážeme, je možné najít velmi pevnou vazbu mezi důvodem počátku výzkumu dané problematiky mezi několika badateli. Chronologicky vzato byl jedinou osobou zabývající se honem na čarodějnice v období mezi rokem 1945–1958 v úvodu zmíněný brněnský historik Bedřich Šindelář (1917–1996). Ve své disertační práci hodlal „zachytit vznik, průběh a zánik čarodějnických procesů v našich tzv. zemích historických s částečným přihlédnutím k jejich vedení v okolních oblastech“, neboť se o to dosavadní historikové a vlastivědní badatelé nepokusili.¹³ Už od samotného počátku mu šlo o zasazení událostí do širšího kontextu. Proč se tak rozhodl, to dnes již pravděpodobně nezjistíme, neboť Šindelářova pozůstalost není uložena v žádném z archivů a kontakt s jeho rodinou je velmi

10 F. SPURNÝ, *Za Vítězslavem Zemanem*, SM 35, 1978, s. 69.

11 F. SPURNÝ, *Za prof. dr. Václavem Medkem*, SM 45, 1983, s. 74–76.

12 Josef SKUTIL, *Nad historiografickým dílem dr. Rudolfa Zuberu*, VVM 44, 1992, č. 2, s. 261–263; F. SPURNÝ, *K osmdesátinám dr. Rudolfa Zuberu*, SM 63, 1992, s. 72–75; TÝŽ, *Za dr. Rudolfem Zuberem*, SM 71, 1996, s. 72; Zdeněk FIŠER, *Nad životem a dílem PhDr. Rudolfa Zuberu*, Časopis Matice moravské 115, 1996, č. 1, s. 210–214.

13 B. ŠINDELÁŘ, *Vznik, průběh a zánik...*, s. 6.

problematický. Že však nešlo o nějakou mladistvou nerozvážnost, dosvědčují jeho další texty věnované tomuto dnes velmi populárním fenoménu.

V roce 1946 mu byla ve Slezském sborníku otištěna studie věnující se slezským procesům a zejména pak údajným dětským obětem z let 1651–1652.¹⁴ Zatímco v disertační práci vycházel ze statí historiků předválečného období a slezské procesy se dle jeho soudu staly „reakcí na bědy třicetileté války“,¹⁵ v článku využil archivní materiál ze Zemského archivu v Opavě a poukázal na fakt, že nejhrozivějších forem nabylo pronásledování čarodějnic během 17. století v oblasti dnešního Německa, „odkud zasáhlo citelně i naše země ... [příčemž] popravami nevinných děček klesly frývaldovské procesy mravně nejlouběji“.¹⁶ V roce 1946 vycházel Šindelář z tehdy obvyklého Soldanova paradigmatu, které interpretovalo hony na čarodějnice jako masový blud. Marxistický přístup zaujal Šindelář až později.¹⁷ Poté si dal dvacetiletou pauzu, kdy se věnoval v té době preferovanějším tématům, jako bylo vystěhovalectví anebo dějiny dělnického hnutí.¹⁸

Do roku 1960 už se pak v tisku neobjevil žádný článek o čarodějnických procesech na severní Moravě či v českých zemích všeobecně, přesto v té době se na Jesenicku danou problematikou zabýval Vítězslav Zeman, který roku 1958 sepsal dvoudílnou studii s názvem *Procesy s čarodějnicemi a severní Morava*. Zveřejněna byla až v roce 1965.¹⁹ Zaměřil se v ní především na slezské procesy, a z téhož roku (tj. roku 1958) pochází i spis *Ze vzpomínek starých zdí* – literárně pojatý průvodce po zámku Velké Losiny.²⁰ Zemanova motivace pro studium byla vyloženě osobní, zajímal se o historii regionu, ve kterém žil, a přitom se snažil vykládat historické reálie spíše publicisticky, což dokazuje také jeho román (dochovaný v rukopise) nazvaný *Rozina z Katovny*,²¹ stejně jako rozhlasové pásmo *Ve jménu církve a pro větší slávu boží*²² z roku 1959, článek *Po stopách slezského inkvizitora*,²³ anebo výstava o procesech s čarodějnicemi, k níž sám pořídil

14 B. ŠINDELÁŘ, *Příspěvek k dějinám slezských procesů s čarodějnicemi se zvláštním zřetelem k procesům frývaldovským v letech 1651–1684*, Slezský sborník 44, 1946, č. 4, s. 65.

15 B. ŠINDELÁŘ, *Vznik, průběh a zánik...*, s. 100.

16 B. ŠINDELÁŘ, *Příspěvek k dějinám...*, s. 65 a 72.

17 Wilhelm Gottlieb SOLDAN, *Geschichte der Hexenprozesse. Aus den Quellen dargestellt*, Cotta – Stuttgart 1843.

18 B. ŠINDELÁŘ: *Několik poznámek k otázce našeho vystěhovalectví v epoše kapitalismu*, Sborník archivních prací filozofické fakulty brněnské university, 3, řada historická, č. 1, Brno 1954, s. 18–43; TÝŽ, *Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku (od nejstarších počátků do založení KSČ)*, Brno 1956.

19 Státní okresní archiv (dále SOKA) Jeseník, f. Zeman Vítězslav, karton č. (dále kart.) 3, inv. č. 21a a 21b. Vydáno také tiskem; srov. Vítězslav ZEMAN, *Procesy s čarodějnicemi na severní Moravě, Jesenický rozhled* (dále JR) 5, 1965, č. 1–č. 11, nepaginováno.

20 SOKA Jeseník, f. Zeman Vítězslav, kart. 2, inv. č. 20a.

21 *Tamtéž*, kart. 1, inv. č. 14b.

22 *Tamtéž*, kart. 2, inv. č. 16.

23 *Tamtéž*, kart. 2, inv. č. 18.

Fotografie V. Zemana z výstavy o procesech s čarodějnicemi

fotografie pramenů či hmotných předmětů.²⁴ Tím však nelze popřít jeho velký přehled a erudovanost výkladu. Velmi podrobně studoval dochované materiály a závěry, k nimž dospěl, napomohly v bourání mýtu o upalování malých dětí ve Slezsku, který byl vytvořen na počátku 19. století a udržel se v odborných kruzích až do současnosti.²⁵ Protože se však Vítězslav Zeman zaměřoval především na nízké procesy s čarodějnicemi z let 1622–1652, stal se jedním z historických poradců při vzniku beletrie o procesech severomoravských. K jeho zásluhám se ještě vrátíme. Nyní je třeba vysvětlit okolnosti, které zapříčinily vznik velkého zájmu o události z konce 17. století.

Velmi významnou roli zde sehrál právě František Spurný. Jakožto vedoucí pobočky rýmařovského státního archivu a archivář v jedné osobě prováděl inventarizaci fondu *Velkostatek Velké Losiny* (podobně tomu bylo jistě i u spousty dalších zajímavých fondů), avšak neměl v úmyslu se prameny zabývat, dokud se na něj s prosbou o pomoc neobrátil spisovatel Václav Kaplický, který se na popud mohelnického občana Františka Kotrleho²⁶ rozhodl napsat román o čarodějnických procesech na severní Moravě. Jak tehdy sám v dopise poznamenal: „Při mém rozhodnutí hrála významnou roli i okolnost, že jde o Šumpersko, o takzvané pohraničí, o kraj s novým obyvatelstvem, jde tedy také o to připoutat tyto novousedlíky ještě úže[ji] k novému domovu poznáním jeho minulosti. A kdo v tom může vykonat více než spisovatel a jeho literární dílo?“²⁷ Sledovat spolupráci mezi literárním umělcem a historikem je vskutku velmi zajímavé, zejména proto, že se Kaplický rozhodl napsat román založený na skutečných faktech a donutil nejen Františka Spurného, aby mu s tím pomohl.²⁸ Výhodou byla Spurného zkušenost s tvorbou literárního díla,²⁹ a protože nosné téma románu vypadalo také slibně, bez váhání se stal historickým poradcem.

K prvnímu osobnímu setkání obou mužů došlo někdy počátkem října 1960, kdy spisovatel navštívil šumperský archiv,³⁰ s největší pravděpodobností si prohlédl dochované prameny, domluvil se s Františkem Spurným nejen na jejich překladu, ale také na další spolupráci, a půjčil si *Geschichte der Stadt*

24 Tamtéž, kart. 2, inv. č. 2 – *Libretto ku stálé expozici čarodějnických procesů na severní Moravě*; najdeme zde také fotografie k výstavě. Srov. V. ZEMAN, *Jak vznikala výstava o procesech s čarodějnicemi*, Jesenický kulturní zpravodaj (dále JKZ) 1960, srpen, s. 8–10.

25 Petr KREUZ – Zuzana HARAŠTOVÁ, *Nejmladší popravená evropská čarodějnice? K otázce dětských obětí ve slezských čarodějnických procesech z let 1651–1652*, Slezský sborník 110, 2012, č. 1–2, s. 5–26. Srov. Pozn. č. 14.

26 František Kotrle (1884–1968) se aktivně zajímal o regionální historii. K jeho osobě srov. Karel FALTÝNEK, *Dějiny archeologické sbírky a muzea v Dubicku*, SM 54, 2010, s. 53–54.

27 F. SPURNÝ, *Rozhovor s Václavem Kaplickým o historickém románu*, in: Červený květ 6, 1961, č. 9, s. 281.

28 Jan KASTNER, *Osud děkana Lautnera je i osudem Františka Spurného*, Šumperský a zábřežský region 7, 1998, č. 29, s. 3.

29 V roce 1951 se na něj s prosbou o vyhledání pramenné základny k románu obrátil Emilián Glocar. K tomu více srov. F. SPURNÝ, *Osm let jsem u vás sloužil...*, s. 458; Z. HARAŠTOVÁ, *Nad severomoravskými procesy...*, s. 11.

30 O návštěvě Václava Kaplického srov. Václav KRŮPKA, *Šumpersko do literatury*, Naše slovo 2, 1960, č. 44, s. 4.

Mährisch-Schönberg regionálního historika Franze Harrera, první informačně obsáhlejší zdroj k danému tématu.³¹ Postupně Kaplický od Spurného obdržel další důležitou literaturu. Vedle obecnější publikace Gustava Trautenbergera *Das Tessthal in Mähren*³² měl možnost nalézt poučení v *Chronik der Stadt Mährisch Schönberg* Karla Umlauffa a Friedricha Tersche³³ a porovnat si zjištěné poznatky s poznámkami z Franze Harrera.³⁴ Důležitým byl také spis Eduarda Teichmanna *Renaissance und Hexenwahn mit besonderer Berücksichtigung der Verbrennung Lauttners in Müglitz*.³⁵ Zapomenout nelze ani na časopis *Unsere Heimat*,³⁶ či *Vlastivědu moravskou* Jana Březiny,³⁷ články Josefa Životka v *Mojmírově říši*³⁸ a zejména *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742* Josefa Pfitznera.³⁹ Díky dochované pozůstalosti Václava Kaplického, hromadě rukopisných poznámek k románu *Kladivo na čarodějnice* a také bohaté korespondenci mezi ním a moravskými historiky, je velmi jednoduché udělat si představu, jaká literatura byla využita pro základní výstavbu díla. Komplikovanější je to ovšem s pramennou základnou. Je jisté, že Spurný využil fondy ze šumperského archivu, z Kroměříže a vydal se také na výzvědy do Olomouce.

Zde Václav Kaplický v létě roku 1961 navštívil zrovna probíhající výstavu s názvem *Čarodějnické procesy ve Velkých Losínách ve světle dokumentů*, jejímž autorem se stal tamější muzejní a vlastivědný pracovník Václav Burian (1921–1998).⁴⁰ Jeho badatelský přínos k dané problematice zatím nebyl nijak podrobně prostudován, avšak vzhledem k dochovaným deníkům, které si vedl, a také

31 Franz HARRER, *Geschichte der Stadt Mährisch-Schönberg*, Mährisch-Schönberg 1923. O Franzu Harrerovi srov. Eva SKOUMALOVÁ, *Německá vlastivědná a historická práce na Šumpersku a Zábřežsku do roku 1945*, Olomouc 2004, s. 37–39.

32 Gustav TRAUTENBERGER, *Das Tessthal in Mähren*, Brünn 1872.

33 Karl UMLAUF – Friedrich TERSCH, *Chronik der Stadt Mährisch Schönberg. Von der Gründung der Stadt bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, Mährisch Schönberg 1901.

34 O Gustavu Trautenbergerovi, Karlu Umlauffovi a Friedrichu Terschovi srov. E. SKOUMALOVÁ, *Německá vlastivědná a historická práce...*, s. 54–57.

35 Eduard TEICHMANN, *Renaissance und Hexenwahn mit besonderer Berücksichtigung der Veberbrennung Lauttners in Müglitz*, Hohenstadt 1932.

36 Jednalo se o stať Franze Harrera *Wahn oder Verbrechen?* (in: *Unsere Heimat. Monatsschrift zur Pflege der Heimatkunde und Heimatliebe* 12, 1932, F. 11, s. 137–138) a článek Franze Czernyho *Schloss Ullersdorf* (in: *tamtéž*, F. 8, s. 106–107), který vycházel na pokračování. Srov. *tamtéž*, F. 6, s. 82–83; F. 7, s. 93–95; F. 8, s. 106–107; F. 9, s. 117–120; F. 10, s. 131–133; F. 11, s. 146–149 a F. 12, s. 162–164.

37 Jan BŘEZINA, *Vlastivěda moravská II. Místopis Moravy, čís. 52 a 54, okres šumperský, staroměstský a vízberský*, Brno 1932, s. 109–110.

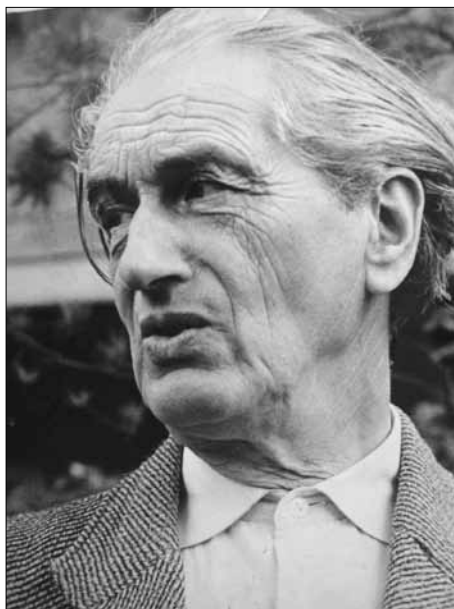
38 Josef ŽIVOTEK, *Čarodějnické procesy na severní Moravě (Upálení děkana CH. A. Lauttnera v Mohelnici r. 1684)*, *Mojmírova říše* 1, 1938, č. 4, s. 51–54; č. 5, s. 65–69.

39 Josef PFITZNER, *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742. Mit besonderer Berücksichtigung der Stadt- und Bergrechtsgeschichte*, Zuckmantel 1924, s. 168–169 a 199–200.

40 O jeho životě a díle srov. Jaroslava KUNZFELDOVÁ, *Václav Burian, život a dílo. (17. 7. 1921 Podbřežice u Vyhkova – 18. 9. 1998 Šternberk). Biografie – 1. část*, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci 2007, č. 294, s. 59–73; *tamtéž* 2008, č. 296, s. 12–122; *tamtéž* 2009, č. 298, s. 141–152. Tematický plán i fotodokumentace k výstavě srov. Vlastivědné muzeum v Olomouci (dále VMO), Fotoarchiv, depozitář 29, kart. 25, inv. č. 117. Srov. SOKA Olomouc, f. Václav Burian.

hromadě výpisků z pramenů nejen olomouckého archivu je jisté, že jej téma velice zaujalo a možná i on napomohl Františkovi Spurnému ve vyhledávání podkladů pro Kaplického.⁴¹

František Spurný bral svou roli historického poradce velice vážně, což dokazuje jeho snaha oslovit další přátele z branže s dotazem, zda by nepomohli odhalit nepřesnosti ve vznikajícím literárním díle. Od října 1961 vedle šumperského historika pročítal rukopis románu *Kladivo na čarodějnice* také Václav Medek, konkrétně jeho druhou část o případu Kryštofa Aloise Lautnera.⁴² Spolu se Spurným se pustil do čtení protokolů o procesu šumperského děkana, na jejichž existenci je (respektive pouze Spurného) upozornil Rudolf Zuber.⁴³ Jednalo se o zásadní archiválie, což potvrzují následující slova z dopisu Františka Spurného Václavu Kaplickému:

Václav Kaplický

*„Myslím, že budete si moci směle říci, že jste jako vůbec první i z historiků pracoval u Lautnera na základě nejzávažnějších a nejuplněnějších materiálů arcibiskupského archivu. Já se přiznám, jak jsem Vám psal již v posledním dopise, že jsem ten sedmdesátistránkový protokol o Lautnerově mučení a vysleších prokel do horoucích pekel kvůli tomu písmu [...] Nesmírně závažné jsou i oba Lautnerovy dopisy a nakonec máte i materiál o Pabstovi, rýmařovském faráři – z toho by mohl vzniknout úplný dobrodružný román o tom jeho útěku. Václav Medek při čtení těchto materiálů skákal obrazně dva metry vysoko. Zvláště důležité budou pro Vás jistě některé uzlové scény z Lautnerova výslechu na mučení, které znamenitě psychologicky dokreslují Lautnerův profil – např. jeho zoufalá snaha nikomu neublížit a mezi slovy říci, že výpovědi na něm byly vynuceny mučením“.*⁴⁴

41 Pro naši potřebu jsme použili šest deníků: 15. 2. 1951–4. 3. 1952, 5. 3. 1952–18. 6. 1954, 19. 6. 1954–26. 5. 1956, 28. 5. 1956–7. 2. 1959, 9. 2. 1959–17. 1. 1961 a 18. 1. 1961–23. 7. 1963. Vzhledem k nepřístupnosti Burianovy pozůstalosti nám bylo umožněno nahlédnout do fotokopii deníků ve Fotoarchivu VMO. O zájmu Václava Buriana o čarodějnické procesy svědčí také materiály uložené v SOKA Olomouc, f. Burian Václav.

42 SOKA Olomouc, f. Václav Medek, kart. 4, Čarodějnické procesy a děkan K. A. Lautner. Kromě procesu s děkanem Lautnerem se zaměřil na nepřesnosti související s církevní problematikou.

43 Rudolf Zuber totiž dříve pracoval v Archivu olomouckého arcibiskupství v Kroměříži. Literární archiv Památníku národního písemnictví ve Starých Hradech (dále LA PNP SH), f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 2. října 1961), inv. č. 3793.

44 *Tamtéž* (dopis z 16. listopadu 1961), inv. č. 3796.

Třetí důležitou osobou, která Václava Kaplického upozornila na historické nepřesnosti, se stal již dříve zmíněný Vítězslav Zeman, tehdejší ředitel vlastivědného muzea v Jeseníku. Jak v dopise z 24. října 1961 napsal: „*Las-kavostí mého přítele Dra. Fr. Spurného, archiváře v Šumperku, bylo mi umožněno nahlédnout do několika stránek Vašeho připravovaného románu o losinských čarodějnicích. Protože se již několik let zabývám otázkou procesů, s velkým zájmem jsem si kousek Vašeho rukopisu přečetl. Byl jsem překvapen, jak důsledně se držíte historických pramenů...*“⁴⁵

Nebudu zde vypisovat, jaké komentáře spisovatel od všech jmenovaných obdržel,⁴⁶ každopádně jeho historický román se stal impulzem pro severomoravské badatele, kteří začali psát do regionálního tisku články k dané problematice. To platí zejména pro Františka Spurného a Václava Medka. V únoru roku 1962, tj. v době, kdy Kaplický odevzdal rukopis do nakladatelství, napsal Spurný do *Kulturního života Šumperka* svůj první obecný článek o „*jedné z nejhrůznějších pověr všech věků*“, k němuž přiložil úryvek z připravovaného historického románu.⁴⁷ V téže době vyšla v *Duchovním pastýři* Medkova studie, v níž vytěžil protokoly k procesu děkana Lautnera.⁴⁸ Na podzim roku 1963 vyšel román *Kladivo na čarodějnice* a dalo by se říci, že zájem severomoravských badatelů o téma poněkud opadl. Ve druhé polovině 60. let se však objevily další texty, které lze označit za dozvuky spolupráce se spisovatelem,⁴⁹ a zároveň za obnovený zájem o téma. Důvodem byla jistě i snaha režiséra Otakara Vávry natočit film na motivy románu Václava Kaplického.⁵⁰

Na dalších řádcích se pokusím o stručný rozbor doby a způsobu práce vybraných historiků, stejně jako jejich charakteristických rozdílů v přístupu

45 *Tamtéž*, Korespondence přijatá – Zeman Vítězslav (dopis z 24. října 1961), inv. č. 4988.

46 O spolupráci V. Kaplického se severomoravskými badateli podrobněji srov. Z. HARAŠTOVÁ, *Nad severomoravskými procesy...*, s. 16–68.

47 F. SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, Kulturní život Šumperka 1962, únor, s. 8–9. V dopise z 6. února 1962 o tom informoval Václava Kaplického. Srov. LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – Spurný František, inv. č. 3801.

48 Václav MEDEK, *Čarodějnické procesy a upálení děkana K. Al. Lautnera v Mohelnici*, *Duchovní pastýř* 12, 1962, s. 128–130, 151–153, 166–169, 188–189.

49 Václav MEDEK, „*Čarodějnický děkan*“ *Kryštof Alois Lautner*, SM 13, 1966, s. 9–18; TÝŽ, *Kterak rýmařovský farář Jan František Bapst uprchl ze spárů čarodějnické inkvizice*, SM 18, 1969, s. 56–58.

50 Z. HARAŠTOVÁ, *František Spurný – čarodějnický učeň a inkvizitor v jedné osobě*, VVM 65, 2013, č. 4, s. 353–354. Nutno podotknout, že F. Spurného téma čarodějnických procesů doslova pohltilo a věnoval se mu i po vydání románu *Kladivo na čarodějnice* a před vznikem stejnojmenného filmu. Více srov. *tamtéž*, s. 352–353.

k bádání o čarodějnických procesech jako takovému a jejich veřejné prezentaci. Vezmeme-li tedy v úvahu celkovou dobu, jakou všichni věnovali výzkumu, dospějeme k následujícímu výsledku: **Vítězslav Zeman** se tématu čarodějnických procesů věnoval asi 15 let a napsal 4 články s tím, že mnoho jeho textů zůstalo ukryto v jeho pozůstalosti, aniž by byly vydány tiskem, což je velká škoda, vzhledem k jejich kvalitě a badatelskému přínosu;⁵¹ **Václav Medek** je zkoumal (s přestávkami) 7 let, stal se autorem 4 textů a všechny byly založeny na pramenné základně, kterou studoval pro Václava Kaplického;⁵² **František Spurný** tématu naprosto propadl, věnoval se mu celkem 28 let a napsal 6 článků, prezentoval jej na přednáškách, vedl studentské práce na opavské univerzitě a ne nadarmo o něm Jan Kastner napsal „*Osud děkana Lautnera je i osudem Františka Spurného*“;⁵³ a **Rudolfa Zuberu** lze označit za historika s okrajovým zájmem o danou problematiku, byť ani on ji neponechal stranou, napsal o ní 2 články a 2 kapitoly v knize.⁵⁴

Velice zajímavé je porovnávat také metodologický postup při psaní článků u všech zmíněných. **Vítězslav Zeman** se rozhodně nespolehal na starší studie, vždy vycházel z pramenné základny a snažil se ji maximálně vytěžit. Dokladem toho je i jeho snaha vyvrátit mýtus, tradovaný od 19. století, o upalování malých dětí ve Slezsku v letech 1651–1652.⁵⁵ V jeho pozůstalosti se nachází množství poznámkového materiálu, výpisků z pramenů. Ten do budoucna představuje velmi zajímavý podklad pro podrobné srovnání, jak se pro něj známá pramenná základna lišila od té, která je dnešním historikům dostupná.⁵⁶ **Václav Medek** taktéž využíval prameny a sekundární literatura mu sloužila pouze pro přehled. Důkazem je především jeho článek o Kryštofu Lautnerovi, kde nedal prostor vlastním dohadům a závěrům, pouze čtenářům *Severní Moravy* předložil to, co se ukrývá v protokolech.⁵⁷ I v jeho pozůstalosti se pak nachází dosti výpisků, které se týkají především případu osoby šumperského děkana. Také ty představují zajímavý materiál pro budoucí komparaci.⁵⁸ Problém nastává u **Františka Spurného**. O jeho zásluhách v případě vzniku románu *Kladivo na čarodějnice* není pochyb, bez jeho znalosti němčiny by Václav Kaplický těžko získal tolik

51 Srov. pozn. č. 19 a 24. Dále Vítězslav ZEMAN, *Jak vznikala výstavka o procesech s čarodějnicemi*, JKZ 1960, srpen, s. 8–10; TÝŽ, *Čarodějnické procesy na Jesenicku*, in: *Jesenicko. Z kraje pod Pradědem*, Jeseník 1961, s. 84–90; TÝŽ, *Po stopách jesenické inkvizice*, JR 1, 1961, říjen a listopad; TÝŽ, *Jesenické procesy s čarodějnicemi*, *Vlastivědné zajímavosti* č. 75, Šumperk 1972; TÝŽ – Josef ZAHRADNÍČEK, *O čarodějnictví na Jesenicku*, JKZ 1973, červen, s. 12–16.

52 Srov. pozn. č. 48 a 49. Dále V. MEDEK, „*Čarodějnický děkan*“..., SM 13, 1966, s. 9–18; TÝŽ, / *Pomník – upálení čarodějnic*/, JR 6, 1966, č. 6.

53 Podrobný soupis Spurného aktivit srov. Z. HARAŠTOVÁ, *František Spurný*..., s. 347–360.

54 Rudolf ZUBER, *Jesenicko v období feudalismu do roku 1848*, Ostrava 1966, s. 141–147; TÝŽ, *K čarodějnickým procesům ve Velkých Losínách*, SM 26, 1973, s. 60; TÝŽ, *Knihy po inkvizitoru Františku Boblíkovi z Edelstadtu*, Ročenka okresního archivu v Olomouci 1988, Olomouc 1988, s. 169–176; TÝŽ, *Osudy moravské církve v 18. století. (II)*, Olomouc 2003, s. 308–335.

55 Srov. pozn. č. 25 a pozn. č. 16.

56 SOKa Jeseník, f. Zeman Vítězslav, kart. 2, inv. č. 15, 20b–c; *tamtéž*, kart. 3, inv. č. 21d–21j.

57 Srov. pozn. č. 49.

58 SOKa Olomouc, f. Václav Medek, kart. 4, *Čarodějnické procesy a děkan K. A. Lautner*.

informací z pramenů. V pozůstalosti se po něm dochovala ale změť výpisků, výstřížků a fotografií, avšak oproti Zemanově a Medkově systematickosti bude do budoucna dosti problematické uspořádat uchované poznatky a udělat si komplexní přehled o studovaných materiálech.⁵⁹ V případě **Rudolfa Zuber**a je podstatné zdůraznit, že oproti zmíněným osobám si nevystačil jen s prameny a literaturou, dostupnými na území Československa. Poohlížel se i v zahraničí, což dokládá jeho článek z roku 1973, v němž využil podklady z vratslavského archivu.⁶⁰ To samé se

týká zahraniční literatury. Sledoval soudobou knižní produkci a nedržel se jen děl dávno minulých, což poukazuje i na jeho sklon k interdisciplinaritě a snaze využívat výsledky výzkumu dalších vědních oborů.⁶¹

Všechny doposud zmíněné skutečnosti snad alespoň v obrysech dávají tušit, jak v poválečném Československu vznikl (historiografický) obraz fenoménu čarodějnických procesů. Podstatnou roli zde sehrál také fakt, že veškerý výzkum byl podřízen důsledné kontrole ze strany komunistického totalitního systému, navíc vztah Komunistické strany Československa a katolické církve nebyl nikterak růžový.⁶² Snad i proto je zajímavé, že o dané problematice psaly osoby silně věřící: Václav Medek byl katolický duchovní a Rudolf Zuber byl páter s dispenszem. Proč tedy osobnosti spjaté s katolickou církví v daných poměrech psaly zrovna o čarodějnických procesech nebo o věcech, které byly součástí protikomunistické propagandy? Proč o tom jednoznačně psali v duchu Soldanova paradigmatu, tedy v podstatě tak, aby nenaštvali bolševiky? Proticírkevní, protikatolické zaměření bylo implicitně obsaženo ve většině jejich textů, často se objevoval argument, že procesy probíhaly v době temna a upozaděna zůstala také etnicita jednotlivých obětí. Jejich potlačování bylo velmi razantní, málokdo si dnes uvědomí, že Kryštof Alois Lautner byl Němec a tematizuje se např. mydlář Jan Přerovský, o němž se tvrdí, že neuměl německy. Zároveň velký otazník visí nad skutečností, že všichni tři (kromě Vítězslava Zemana) byli agenty Státní

59 SOKA Šumperk, f. Spurný František, kart. 51.

60 R. ZUBER, *K čarodějnickým procesům ve Velkých Losinách*, SM 26, 1973, s. 60. Srov. Z. HARAŠTOVÁ, *Historiografie čarodějnických procesů v českých zemích*, VVM 62, 2010, s. 250.

61 O tom nás přesvědčuje jeho kapitola, srov. R. ZUBER, *Osudy moravské církve...*, Olomouc 2003, s. 313–322.

62 O tom více srov. Philippe CHENAUX, *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917–1989). Od Lenina k Janu Pavlu II.*, Praha 2012; *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století. Sborník příspěvků ze sekce církevních dějin na VIII. sjezdu českých historiků v Hradci Králové ve dnech 10.–12. září 1999*, ed. Libor Jan, Brno 2000.

bezpečnosti. František Spurný a Václav Medek už od počátku 60. let,⁶³ Rudolf Zuber až v letech sedmdesátých.⁶⁴ Je to pouhá shoda okolností anebo to všechno spolu úzce souviselo?

Co tedy říci závěrem? Již na samotném začátku jsem položila otázku, zda mnou vybrané osoby vytvářely „*politicky vyhovující interpretace minulosti*“,⁶⁵ a tudíž se jednalo o historiky ve službách státu. Na základě naznačených skutečností lze říci, že celkové zkoumání čarodějnických procesů bylo v období komunistického režimu skutečně podrobena silnému ideologickému tlaku. Po roce 1989, kdy se otevřel prostor pro objektivnější výzkum i o hodnocení této problematiky, bychom očekávali přehodnocení některých výsledků, větší odstup a důkladnější rozbor pramenů. To se však z nevysvětlitelných důvodů nestalo. Dosud stále přetrvává všeobecně mylný názor o uceleném a důkladném výzkumu čarodějnických procesů v českých zemích, byť tomu tak není, i nadále se opakují ty samé informace, které vynesli na světlo historikové v 19. století a na něž navázala generace poválečných badatelů. Vše, až na výjimky, zůstává v zajetých kolejích.

Také dnes lze použít výrok Bedřicha Šindeláře: „*Speciálnímu celkovému zpracování otázky čarodějnických procesů v našich zemích věnovala dosavadní historiografie velmi málo pozornosti*“ a mnohé texty jsou stále „*neúplné a mezerovité, mnohdy neuspokojují ani po stránce věcné a obsahují celou řadu omylů*“.⁶⁶ Dochovaná pramenná základna je mnohem obsáhlejší, než kolik z ní historikové využili, a do obecného povědomí se dostalo mnoho chybných tezí, převážně vlivem literárního a filmového zpracování dané problematiky. „*Když se historik zabývá lidskými jedinci, stojí před stejným dilematem, před jakým se ocitá v řadě jiných případů. Váhá, zda se má spokojit pouze s tím, co o člověku vypovídají prameny, což jsou většinou velmi kusá svědectví, nebo zda se má pokusit portrét doplnit svými domněnkami. Pokud se rozhodne pro druhou možnost, bude se jeho práce v některých ohledech podobat způsobu, jak se svými postavami zachází beletrista. Historik se totiž většinou nespokojí s pouhou evidencí projevů*“.⁶⁷ A přesně to se stalo v případě hlavních aktérů severomoravských procesů, Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu a Kryštofa Aloise Lautnera (a nejen těch).

Teprve čas a důkladné zkoumání poznámek Vítězslava Zemana, Václava Medka, Františka Spurného, Rudolfa Zuberu, ale i Josefa Kočího či Bedřicha Šindeláře, ukáže, na co zaměřovali svou pozornost a jakým tématům se úmy-

63 V případě F. Spurného srov. Archiv bezpečnostních složek (dále ABS) v Praze, f. I. Správa Federálního ministerstva vnitra, archivní č. A-1749, reg. č. 839927. V případě V. Medka srov. ABS v Praze, Registrační protokol operativních svazků, archivní č. 12264, reg. č. 5406; Protokol registrace svazků agenturního a kontrarozvědného rozpracování, archivní č. 18474, reg. č. 2957; Archivní protokol agenturních svazků a spisů spolupracovníků, archivní č. 744089, reg. č. 3418, s. 200.

64 ABS v Praze, Protokol registrace svazků agenturního a kontrarozvědného rozpracování, archivní č. 18474, reg. č. 20289.

65 Srov. pozn. č. 7.

66 B. ŠINDELÁŘ, *Vznik, průběh a zánik...*, s. 5.

67 Milan ŘEPA, *Poetika českého dějepiscectví*, Brno 2006, s. 153–154.

slně (anebo neúmyslně v důsledku neznalosti pramenů) vyhýbali. Je jisté, že části pramenů se objevovaly postupně, tudíž kvantum materiálu, které využili badatelé v 19. století, se lišilo od toho, co bylo dostupné v poválečném Československu.⁶⁸ Přesto je jisté, že téměř všichni čerpali z podkladů, jež „zapadaly do ovzduší doby komunismu či postkomunismu“.⁶⁹ Snad i proto je možné konstatovat, že pro současné zájemce o události z konce 17. století se tak nabízí dostatečný prostor pro další zkoumání, a to nejen historiografické produkce a poznatků uchovaných v pozůstalostech zmíněných historiků, ale raně novověké problematiky jako takové.

68 Důkazem je např. skutečnost, na níž mě upozornil Michal Lázňovský, totiž že Otakar Vávra měl k dispozici další, nově nalezené prameny, které Václav Kaplický při psaní románu *Kladivo na čarodějnice* nemohl znát. E-mail Michala Lázňovského z 10. února 2011 [ve vlastnictví autorky].

69 Dopis Vojtěcha Cekoty z 16. prosince 2009 [ve vlastnictví autorky].

Autorka/Author

Zuzana Popelková

Za Dvorem 2285/A

250 01 Brandýs nad Labem

zuzka.popelkova@centrum.cz

Mgr. Zuzana Popelková (* 1985) vystudovala českou filologii a historii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci a dále pokračuje v doktorském studiu na Katedře historie se specializací na české dějiny 20. století, konkrétně pak na dějiny Moravy a Slezska. Od dubna 2013 do října 2014 pracovala v Historickém muzeu Národního muzea v Praze na Oddělení správy, evidence a péče o sbírky. V současné době (2015) je na mateřské dovolené.

Summary

Regional historical research of the North-Moravian Witch Trials from the years 1960–2000 in the service of the state?

The beginnings of the research of so-called North-Moravian Witch Trials can be in the Czech historiography observed already in the first half of the 19th century, but in the postwar era (after 1945) the quantity of studies and articles on this topic in the Czechoslovak historiography has been increased. As a strong impulse for the research of the phenomenon of the Witch Trial can be mentioned the novel „Witches‘ Hammer“, written by Václav Kaplický; thanks to his work the local historians started to deal with a given phenomenon. This study seeks to highlight (from various angles) the facts that brought the four selected historians – František Spurný, Vítězslav Zeman, Václav Medek and Rudolf Zuber – to this issue of their work. The study answers the question why they dealt with the topic of the Witch Trials and therefore by what (or whom) they were motivated to participate in this type of historical research. In the study is also analysed, if this was a short episode of their research activity or a long-term interest, as well as the sources of their research and the ways of their approach to the the topic (ie. methodological aspects and ideological framework of research). After a detailed research we can say that historical examination of the Witch Trials was during the Communist regime in Czechoslovakia subjected to a strong ideological pressure and the researchers themselves were forced to answer the questions, which they were allowed to answer. They passed the facts to each other, they have used one another’s texts and not always was the archival base for them the initial source of information. Although we would expect that after 1989 the results of the mentioned historical researches will be reviewed and the perspectives of Witch Trials will be expanded, for unexplained reasons, it did not happen. Perhaps because of this stage it is possible to say that for nowadays historians interested in the current events of the late 17th century are in moder Czech historiography some offers of the sufficient space for their further modern research; not only for the historiographical

research and for the reinterpretation of the informations preserved in the heritage of historians of the Communist era, but for the early modern history issues as such.

materiálové statě

Problémy muzejní prezentace všedního života na venkově

JAN POHUNEK

Abstrakt/Abstract

Príspevek shrnuje některé problémy, které vyvstávají při prezentaci venkovského prostředí v muzeích. Diskutována jsou témata jako míra stylizace, využití kontrastu prostředí či zapojení sbírkových předmětů do prezentace interaktivním způsobem. Text vychází ze zkušeností s přípravou výstavy Venkov v Etnografickém oddělení Národního muzea.

Problems related to presentation of life in the countryside in a museum

This material essay summarizes some of the problems that arise during the presentation of the rural environment in museums. The text deals with the topics such as the level of stylization, the use of contrast of the environment or the involvement of the collection objects to a presentation in an interactive way. The text is based on the experience of preparing of the exhibition Venkov („Countryside“) in the Ethnographic Department of the National Museum of the Czech Republic.

Klíčová slova/Key Words

*muzea, výstavní činnost, muzeologie, venkov, muzejní pedagogika, etnologie
museums, exhibitions, museology, countryside, museum education, ethnology*

Prezentace tematiky spojené s venkovem a zemědělstvím tvoří očekávanou součást expozic a výstav zejména regionálních, etnografických a historických muzeí. Příčin, které vedou muzea k prezentaci rurálních témat a návštěvníky k tomu, že je vyhledávají, je několik.

Některá muzea se na dějiny venkova přímo zaměřují. I v institucích, které se na venkovskou problematiku nespécializují, obsahují ale často sbírkové fondy značné množství předmětů, které z tohoto prostředí pocházejí. U menších regionálních muzeí jde obvykle o staré fondy z doby založení muzea v 19. či 1. polovině 20. století, dary místních obyvatel („*máselnice po dědovi*“) nebo soubory získané sběrateli či v důsledku kolektivizace a jiných majetkových přesunů. Alespoň občasné prezentaci venkovských témat se kvůli významu zemědělství a provázanosti města a venkova nevyhnou ani ta lokální muzea, která se soustředí na jinou problematiku, ale nejsou zaměřena čistě monotematicky (např. některá hornická či městská muzea). U etnografických muzeí se k tomu přidává i skutečnost, že česká etnografie byla přinejmenším do poloviny 20. století hlavně etnografií venkova. Veřejnost navíc očekává od regionálního,

historického či etnografického muzea informace o tom, „*jak se žilo za našich předků*“, a to včetně života na venkově, je-li toto téma s ohledem na danou oblast či tematické zaměření muzea relevantní.

Muzejní prezentace života na venkově je ale zároveň zkratkou, která se odchyluje od etnografické skutečnosti. Jejím úkolem je seznámit návštěvníka s tímto prostředím a představit mu jednotlivé kontexty tak, aby jim porozuměl, nikoli puristicky rekonstruovat vesnici do posledního detailu. I etnografická muzea v přírodě (skanzeny) jsou navzdory své památkové funkci a oživujícím doprovodným programům především idealizovanými rekonstrukcemi „zastavenými v čase“, které sice v ideálním případě ukazují i funkční vazby jednotlivých objektů, jejich vztah k historické krajině a znalosti a zkušenosti s nimi spojené,¹ nejsou ale již součástí živé kultury minulosti. Rozpor mezi původní realitou a muzejní skutečností je samozřejmě ještě vyšší u „kamenných muzeí“, kde často nelze výstavu věnovanou venkovu a zemědělství umístit do prostor, které by se původnímu kontextu užívání vystavených předmětů alespoň blížily.

Z projektů institucí, které se tomuto tématu věnují a využívají při jejich prezentaci vnitřní muzejní prostory, lze u nás zmínit především expozice a výstavy Národního zemědělského muzea (*Venkov v proměnách staletí v Praze, Dějiny českého venkova* na zámku Kačina a další dílčí výstavy a expozice). Národní zemědělské muzeum obecně klade při jejich tvorbě důraz na multidisciplinární pohled na věc a na provázanost vzdělávacích programů a interaktivit, mezi něž patří zejména trojrozměrné modely a případně i počítačové hry. Využita jsou rovněž dioramata.² Právě možnost zapojení nepůvodních interaktivních prvků, které by v typickém skanzenu v přírodě mohly působit rušivě, a prezentaci multidisciplinárních témat můžeme považovat za jednu z výhod „kamenných“ muzeí. V následujících odstavcích bych rád detailněji rozvedl a diskutoval některé další problémy spojené s přípravou obdobného, byť rozsahem menšího výstavního projektu na základě zkušeností s přípravou a provozem střednědobé (předpokládaná doba trvání 2 roky) výstavy *Venkov*, otevřené v Etnografickém oddělení Národního muzea – Musaionu v březnu 2014.

Výstava *Venkov*³ tvoří součást výstavního cyklu Národního muzea *Peníze*, který je věnován různým aspektům ekonomických vztahů v lidské společnosti a dějinách. Zatímco ostatní výstavy cyklu *Peníze* realizované v jiných budovách Národního muzea (*Peníze, Aféry, Čas zámořských objevů*) se soustředily spíše na „velké dějiny“ a peněžní ekonomiku, součástí zadání *Venkova* bylo představit tradiční hospodářství a způsoby obživy v zemědělství na příkladu malého rodinného statku z přelomu 19. a 20. století. Multidisciplinární prvek se zde tedy více přesunul na úroveň cyklu a zaměření výstavy bylo užší, než u výše

1 K tomu podrobně srov. Daniel DRÁPALA, *Předpoklady etnografických muzeí v přírodě k prezentaci lidové kultury*, Muzeum 47, 2009, s. 6–7.

2 Pavel NOVÁK, *Nové expozice Národního zemědělského muzea*, in: Anna Komárková – Michaela Buriánková (edd.), *Muzeum a změna III*, Praha 2009, s. 86–90.

3 Původní pracovní název zněl *Venkovské hospodářství*, z marketingových důvodů (preference snadno zapamatovatelných a graficky lépe zpracovatelných názvů v rámci výstavního cyklu) byl ale zjednodušen na jedno slovo.

zmiňovaných projektů NZM. Výstava měla být zároveň co nejvíce interaktivní a dostupná návštěvníkům, aby se doplňovala se stálou etnografickou expozicí v Musaionu, která je spíše galerijního typu a je zaměřená především na „vysokou etnografii“ a představení skutečnosti prostřednictvím unikátních předmětů.⁴ Typické cílové publikum výstavy *Venkov* bylo charakterizováno jako městská rodina s dětmi⁵ s tím, že prezentace by měla být přitažlivá pro všechny věkové skupiny v rámci této jednotky a přístupná i fyzicky handicapovaným osobám a cizincům. Další předpokládanou skupinu vyžadující zvláštní péči představovaly školní výpravy a odborná veřejnost, která Musaion navštěvuje zejména při akcích zde pořádaných.⁶

Většina muzejních výstav je postavena na interpretující prezentaci autentických předmětů, která představuje jeden z hlavních způsobů komunikace muzea s veřejností.⁷ Každá výstava je také do jisté míry metaforickým či zjednodušeným vyjádřením skutečnosti, které vychází ze znalostí autorů výstavy, kteří se jeho prostřednictvím snaží sdělit vybrané informace. Tyto informace je možné komunikovat různými způsoby, mezi něž patří zejména architektonické pojetí výstavy, práce se sbírkovými předměty, zapojení interaktivních prvků,⁸ využití informačních textových panelů a ilustrací, doprovodné programy a publikace vydané k příležitosti výstavy. V případě výstavy *Venkov* komplikovala její přípravu, zejména pak architektonickou stránku věci, nutnost využít prostředí Letohrádku Kinských, které je svým charakterem šlechtického reprezentativního sídla rurálnímu prostředí značně vzdálené. Kvůli důrazu na interaktivitu a seznámení veřejnosti s předměty denní potřeby zvolili autoři výstavy (Mgr. Jan Pohunek, PhDr. Petr Janeček, Ph.D., PhDr. Helena Mevaldová, Mgr. Monika Tauberová, Mgr. Petra Červinková a Mgr. Adam Votruba) rozčlenění výstavy do dvou místností, z nichž jedna byla určena k prezentaci života na malém hospodářství jako základní sociální a ekonomické jednotce, druhá pak představovala činnosti probíhající v extravilánu. Konkrétní architektonické provedení bylo ale ponecháno na vítězi výběrového řízení. Tím se stal Ing. arch. Tomáš

4 Srov. Jiřina LANGHAMEROVÁ, *Musaion – živá expozice českého národopisu*, Praha 2007.

5 Rodiny jsou obecně nejpočetnější skupinou návštěvníků muzeí. Srov. Michaela BUCHTOVÁ, *Interaktivní technologie pro muzea*, Muzeum 49, 2011, s. 4

6 V současné muzejní praxi je nutné počítat s existencí různých skupin návštěvníků, které se liší svými potřebami a očekáváním. Ty pak dohromady tvoří publikum výstavy. Při přípravě prezentace tak nepřipravujeme výstavu pro „obecné“ publikum, postavenou na nejmenším společném jmenovateli, ale spíše výstavu pro více skupin, které se liší například věkem, sociálním zázemím, původem a odborností, a které teprve ve svém součtu obecné publikum tvoří. K tomu srov. např. Kaita KAITAVUORI, *From accessibility to participation – museum as a public space*, in: *Making Cultural Heritage Truly Common*. Conference Publication, Helsinki 2007, s. 5–7.

7 Friedrich WAIDACHER, *Průručka všeobecnej muzeologie*, Bratislava 1999, s. 135.

8 Interaktivitu je obecně možné definovat jako fyzickou aktivitu, která zaměstná kromě zraku i jiné smysly, vyžaduje angažmá návštěvníka, stimuluje návštěvníky emocionálně i intelektuálně, podporuje hlubší zaujetí pro věc, jíž se informace týkají, a umožňuje návštěvníkům informace ovlivnit tak, aby odpovídaly jejich zájmům. Srov. Jakub WOLF, *Interaktivita v muzeu*, Muzeum 47, 2009, s. 32–37.

Kodet, který vyřešil prostorová omezení vhodným způsobem, totiž vestavbou zjednodušeného modelu trojdílného domu do většího z obou sálů. Objekt byl koncipován jako hmotová rekonstrukce srubového typu, sestavená z hraněných prken tak, aby mezery mezi prkny dodávaly stavbě průhlednost a umožnily návštěvníkům uvědomovat si širší kontext a vztahy jednotlivých místností. Z návrhu byly až na jednu drobnou výjimku záměrně vyloučeny vitríny.⁹ Lze říci, že se zde podařilo obrátit ve prospěch výstavy omezení daná prostorem. Zjednodušený model blížící se svými rozměry „životní velikosti“ bylo nezbytné stylizovat, tato stylizace měla ale díky průhlednosti jistou přidanou hodnotu. Zároveň bylo možné přiznat kontrast mezi venkovským prostředím a empirickým interiérem Letohrádku a zdůraznit fakt, že menší vesnické stavení mohlo skutečně mít menší rozměry, než jedna místnost sídla vyšších společenských vrstev.

Dalším problémem, který je potřeba při přípravě výstavy vyřešit, je umístění sbírkových předmětů, zejména s ohledem na jejich ochranu. Sbírkový předmět má zvláštní právní a administrativní status a na jeho zabezpečení jsou kladeny vyšší nároky, než na ostatní typy předmětů ve výstavách využívané, jako jsou například fundus či nesbírkové dekorace. V případě mnoha předmětů pocházejících z venkovského prostředí je tato změna statusu předmětu zvláště výrazná – všední nástroje denní potřeby, u kterých bylo za jejich „života“ předpokládáno postupné opotřebení, se stávají dokladem minulosti, který zasluhuje zvláštní ochranu. Požadavky na ochranu předmětů ale zároveň omezují jejich dostupnost ve výstavách – věci, které je snadné poškodit či zcizit je obvykle problematické ponechávat k dispozici návštěvníkům pro interaktivní poznávání. V případech, kdy nechceme použít vitríny a chceme přiblížit výstavu původnímu prostředí, kde měly předměty především užitkovou roli, je možné tento problém řešit několika způsoby. Prvním z nich je výběr takových předmětů, kterým poškození nehrozí (typicky kamenické výrobky, robustní nábytek a zemědělské náčiní). Některé činnosti typické pro venkovské hospodářství ale takovými předměty reprezentovat nelze. Další možnost představuje výroba repliky, která ale bývá finančně náročná. Často tak nezbyvá, než vypomoci si umístěním předmětu (křehčí předměty je možné dát na místa, kam návštěvníci nedosáhnou) a jeho nenápadným zajištěním, například připoutáním provazem, drátem či vlasci. Dále je také možné pořídit do výstavy nesbírkové předměty podobného typu, například ze skutečných zemědělských usedlostí či z doplňkových fondů, se kterými je možné nechat návštěvníky pracovat. V případě výstavy *Venkov* byly kombinovány všechny výše uvedené postupy. Nezbytné dvojazyčné popisky byly připevněny přímo na předměty v podobě visačky z kartonu, kterou je často nutné vzít do ruky, což zesiluje pocit osobního kontaktu s výstavou.

9 K problému sjednocení autorské realizace prostorového řešení výstavy a roli stereotypu vitřina-nástěnka dále srov. např. Miloš ČEJKA, *Výstavy aneb několik vět o tvorbě výstav a výstavnictví obecně*, Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce 48, 1/2010, s. 25.

Dotyková, participační či interaktivní¹⁰ manipulace s autentickými předměty může prezentované prostředí vhodně přiblížit, řadu činností ale nelze takto v interiéru návštěvníkům zprostředkovat. Problém nastává zejména u aktivit znečišťujících, nebezpečných, prostorově náročných nebo vyžadujících pobyt v přírodě. Zde pak nastupují další možnosti, zejména použití zmenšených modelů (v našem případě kráva – simulátor dojení¹¹) a prezentace činnosti pod dohledem muzejního pedagoga v rámci doprovodného programu (výroba předmětů z přírodních materiálů). Doprovodné programy ale není třeba omezovat na prezentaci řemesel, prostory je možné koncipovat tak, aby byly využitelné i pro přednášky, tvůrčí workshopy či programy prezentující kupříkladu výroční zvyky. Během průběhu zemědělského roku je možné výstavu obměňovat. Další možnost představují audiovizuální prvky, hry a obecně využití nových médií. Moderní technologie tohoto typu nabízejí celou řadu možností využití, platí však, že by měly prezentované objekty a témata doplňovat, nikoli zastíňovat.¹² U výstav zaměřených na rurální historické prostředí to platí dvojnásob. V případě výstavy *Venkov* byla většina činností typických pro extravilán prezentována formou ručně kreslené počítačové hry promítané na dotykovou tabuli, která byla umístěna v sekci věnované lesním řemeslům a zemědělství. Hráči (přednostně děti) v ní mohli v roli chlapce vyrůstajícího na statku pomáhat plnit ostatním obyvatelům stavení různé úkoly. Hra byla zároveň zpřístupněna na webu Národního muzea a také formou samostatné aplikace pro mobilní zařízení.¹³ Výstava byla dále doplněna o další drobné interaktivní prvky, jako jsou tematické čichové, obrazové a textové hádanky a panel pro přehrávání zvukových ukázek. Je možné říci, že byly využity všechny tři kategorie interaktivit podle technické náročnosti a složitosti:¹⁴ jednoduché puzzly a hádanky, ukázky činností za pomoci autentických nástrojů i komplexní prvky zajišťované pomocí výpočetní techniky.

Nezbytnou součástí výstavy tvoří kromě sbírkových předmětů a interaktivních prvků také doprovodné informace, v muzeích nejčastěji prezentované formou textových panelů. Text na panelech by se měl optimálně vztahovat k předmětům, u kterých je umístěn, a měl by být minimálně dvoujazyčný. Vždy je nutné rozhodnout, jaké množství informací bude na panelu prezentováno – obsáhlé panely s velkým množstvím textu nejsou pro většinu návštěvníků atraktivní, příliš stručné podání může ale působit banálně.¹⁵ Panely jsou zároveň vhodným místem pro umístění ilustrací, které ukazují vystavené předměty a prezentova-

10 Členění dle Friedrich Waidacher, *Průručka všeobecné muzeologie*, Bratislava 1999, s. 284.

11 Modely krav s možností dojení se u nás v současnosti nevyrobějí, objednávku jsme provedli u německé firmy IC Kuh, která se na ně specializuje; z finančních důvodů byl zvolen menší model (<http://www.ic-kuh.de>).

12 Michaela BUCHTOVÁ, *Interaktivní technologie pro muzea*, Muzeum 49, 2011, s. 3.

13 Srov. <http://peníze.nm.cz/venkov/hra-na-venkove/>.

14 Členění dle Barry LORD – Gail Dexter LORD (edd.), *The Manual of Museum Exhibitions*, Walnut Creek – Lanham – New York – Oxford 2001, s. 155.

15 Pokusy o exaktní specifikaci optimální délky textu shrnuje Friedrich Waidacher, *Průručka všeobecné muzeologie*, Bratislava 1999, s. 287–299.

né prostředí v původním kontextu. Pro účely výstavy *Venkov* byly takto využity zejména unikátní nově digitalizované fotografie z archivu oddělení.

Takováto živější forma prezentace ovšem klade oproti výstavě galerijního typu větší nároky na údržbu. Zejména v úvodním pilotním období krátce po zahájení výstavy je nutné její stav pravidelně kontrolovat, ověřovat stav zabezpečení a opotřebení předmětů a hledat slabá místa.¹⁶ Tam, kde je možné očekávat problémy, je dobré mít připravenou alternativu v podobě náhradního předmětu nebo zábran, které nenápadně usměrní pohyb návštěvníků po výstavě. Samozřejmostí je pak dodržení požadavků kladených základními protipožárními a bezpečnostními předpisy i prostým rozumem, včetně zajištění ostrých hran, zaslepení nebezpečných součástí mlýnků, rozmístění varovných tabulek tam, kde je to nutné a podobně. Dosavadní zkušenosti ukazují, že řadu těchto problémů je možné ošetřit nenápadně, aniž by zásahy narušovaly návštěvnícky prožitek – například křehčí jednoduché stroje na ruční pohon, které se příliš opotřebovávají, je možné otočit klikou ke zdi a tak z nich udělat statický exponát. Oproti tomu drobný odpad vzniklý jako důsledek doprovodných programů či činnosti návštěvníků (sláma, rozpracované šindele, rozsypané obilí), je možné ponechat na místě, pokud jej vhodně dotváří.¹⁷

Na základě těchto zkušeností je zřejmé, že výstavu, která prezentuje venkovské prostředí interaktivním způsobem a blíží se svým pojetím muzeím v přírodě, je možné realizovat i v interiéru. Je zde samozřejmě nutná vyšší míra stylizace, tu je ale možné přiznat a využít ji jako další linku prezentace. Podobně je možné využít i kontrast muzejních prostor a představovaného prostředí či tématu. Je ale nutné počítat s širokým využitím sbírkových předmětů k interaktivním aktivitám a nalézt alternativu k těm, které takto využít nelze. Otevřená a přístupná expozice klade větší nároky na údržbu, na druhou stranu ale zaujme širší publikum – v případě výstavy *Venkov* jsme například zaznamenali výrazně zvýšený zájem ze strany školních výprav, aniž by přitom došlo k omezení prožitku dospělých a odborné veřejnosti. Ohlasy výstavy jsou zatím mezi běžnými návštěvníky obecně kladné,¹⁸ odborné recenze ale nebyly v době přípravy tohoto textu k dispozici.

16 Za nejzranitelnější část výstavy je například podle našich aktuálních zkušeností možné považovat tkalcovské a obecně textilní nástroje (kolovrat, sukadlo, krajkářská herdule), jejichž součástí tvoří nitě, příže apod., které se snadno zacuchají. Zadržávání namotaných smyček na jednoduchém stroji může bez včasného podchycení vést i k jeho poškození, protože se návštěvníci pokoušejí překonat odpor silou.

17 Podrobněji k problému sterility „uklizených“ expozic srov. Daniel DRÁPALA, *Předpoklady etnografických muzeí v přírodě k prezentaci lidové kultury*, Muzeum 47, 2009, s. 8–9.

18 Zápisy v návštěvní knize hodnotí obvykle výstavu jako celek (často v rámci hodnocení celého muzea), nejčastěji zmiňovaným exponátem je interaktivní model krávy, případně statický model prasete: „Hezká kráva a hezký prase“; „It's a beautiful museum! Love the cow! :-D Loves from Norway, Cheyenne L.“; „Kráví cecky :3“; „Krásné... a ta kráva! Erik.“

Autor/Author

Jan Pohunek

Etnografické oddělení Historického muzea
Národní muzeum
Kinského zahrada 97
150 00 Praha 5

Mgr. Jan Pohunek (* 1981) pracuje jako kurátor v Etnografickém oddělení Historického muzea Národního muzea. Kromě obecné etnografie českých zemí se zabývá i současným folklorem a dokumentací činnosti českých subkultur 20. století.

recenze

Milan ŘEPA, *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století, Historický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2014, 262 s., ISBN 978-80-7286-226-9.*

Osobu Mgr. Milana Řepy, Ph.D., jistě není potřeba v historických kruzích nikterak sáhodlouze představovat. Jedná se o zkušeného historika, jenž stojí v čele brněnské pobočky HÚ AV ČR a ve své vědecké činnosti se kromě dějin a teorie dějepiscectví zaměřuje převážně na dějiny Moravy 18. a 19. století a fenomén nacionalismu a patriotismu. V monografii *Moravané nebo Češi?* (nakl. Doplněk, 2001) podal první ucelený výklad o vzniku a rozvoji českého národního vědomí na Moravě, aby na něj po uplynutí téměř půl druhé dekády navázal další prací, která se pro změnu zabývá německou částí moravské populace a proměnami její kolektivní identity v průběhu dlouhého 19. věku.

Kniha je strukturována do čtyř proporčně vyvážených částí (rozdělených vždy na další čtyři subkapitoly), které jsou ohraničeny milníky historického vývoje Moravy a podunajské monarchie: tzv. předbřeznová éra, revoluční léta 1848 a 1849, pobachovské liberální období šedesátých a sedmdesátých let a závěr století. Za česko- a anglickojazyčným shrnutím se nachází přehledná a vyčerpávající bibliografie a coby odznak profesionálního přístupu neschází ani abecedně řazený jmenný rejstřík. Pramennou základnu tvoří plejáda německy psaných moravských periodik, šestadvacet dobových titulů, ale rovněž archiválie uložené v MZA v Brně a edičně zpracované stenografické zprávy a protokoly. Autor rovněž bohatě odkazuje na domácí i zahraniční (rakouskou, německou, anglickou, americkou či francouzskou) odbornou literaturu.

Po úsměvné karikatuře rozhovoru mezi *Frau Čučka* a *Frau Maier*, jež ilustruje brněnský bilingvismus konce 70. let, následuje úvod, v němž autor vysvětluje, čím se toto dílo odlišuje od předchozí publikace, respektive odhaluje své postřehy o rozdílnosti bádání o Moravanech-Češích a Moravanech-Němcích. Zároveň deklaruje, že cílem práce je interpretovat různý obsah slov *národ*, *vlast*, *nacionalismus* a *vlastenectví* a pokusit se odhalit identitu jednotlivce i kolektivů. V předposledním odstavci jsou odhaleny úskalí a limity vycházející ze zvolené metody (analýza dobových deníků a týdeníků), tedy orientace na elity a politická centra, čímž je otevřen prostor pro budoucí zpřesnění, například studii regionálních historiků; v posledním autor kolegiálně děkuje lektorům a spolupracovníkům.

První kapitola pojímá časově nejširší období do čtyřicátých let, které nese přídomek čas osvícenectvého patriotismu. Na počátku nesmí chybět alespoň hrubý náčrt dějin německého obyvatelstva na Moravě, který je geneticky doveden právě do nástupu věku osvícenství, kdy začíná být němectví vnímáno především skrze kulturu a filosofii. Idea patriotismu je v tomto období spjata primárně se šlechtou a nepriviligovanou inteligencí a je diverzifikována mezi vlast (Moravu) a stát (Rakousko, respektive osoba panovníka); jejím zajímavým, a rozhodně ne univerzálním, atributem je láska ke zřízení. Jelikož součástí

kolektivní identity nemůže nebýt konsensuální pohled na vlastní minulost, zabývá se Milan Řepa i historickou pamětí daného období. Formování moravsko-německého sebeuvědomění podle něj výrazně přispěly napoleonské války, konkrétně vybudování tzv. moravské legie a příklad Prusů v bitvě u Lipska. Další vývoj pak vidí determinován skutečnostmi, že Moravanům chyběli giganti formátu Dobrovského a Palackého [byť jsou životy obou s Moravou spjaty – pozn. aut.], že o rozvoj inteligence se namísto univerzit staraly kláštery, a že epochy příchodu Slovanů, husitského hnutí a třicetileté války nebyly považovány za úhelné kameny historického vývoje.

Druhá část zachycuje události času občanské revoluce, tedy let 1848 a 1849. Během ní se Morava ohradila vůči spojení s Čechami a hájila svoji samostatnost. Její německy mluvící obyvatelé pak de facto sympatizovali s Rakouskem a namísto národní emancipace u nich hrál prim požadavek konstituce. Jedním dechem je však třeba dodat, že spolu se Slovanským sjezdem (politikou Čech) odmítaly moravsko-německé elity i Frankfurtský sněm (velkoněmeckou koncepci). Dominantním myšlenkovým proudem se nadále měl stát liberalismus, který stál tváří v tvář českému/slovanskému historismu, který byl devalvován panslavismem a rusofilstvím (synonymem zaostalosti a tmářství).

Společné vnímání nacionality měla dotvořit až etapa času buržoazního liberalismu, tedy 60. a 70. léta. Posun obsahu pojmu němečtví z kultury k národnímu cítění byl podle autora podnícen zvnějšku, principem negativního vymezení, neboť české národní hnutí na Moravě bylo v 60. letech na vrcholu. Federalistické až separatistické snahy hodnotili moravští Němci zároveň jako „fantastické“ i „fanatické“, největší výhrady pak měli vůči politice postavené na principech národního protikladu a na spojení s konzervativní šlechtou – svoji opozici mnohdy chápali jako kulturní boj. O to hůře nesli fakt, že se jim stále nedařilo prosadit ve venkovském prostředí, kde se většina obyvatel cítila být převážně Rakušany.

Čas německého nacionalismu přišel až v závěru století spolu s odstraněním liberálně-středostavovské převahy ve veřejném prostoru, se zmasověním politiky a s generační obměnou. Defenzivní pojetí vlastní národnosti se transformovalo v aktivní uvědomění a němečtví nadále nemělo být postaveno naroveň konformitě vůči vládě a státu. Nacionální aspekt začínal v určitých kruzích přebíjet liberální a klerikální tendence a byla restaurována idea pangermanismu. Na rozdíl od předchozí univerzální centrální linie začaly vystupovat do popředí i regionální proudy, které se diverzifikovaly především ve směru sever-jih. Možnost volby (kultura, politika) ustoupila jasně danému původu (rodina, národ) a slovo Germán rozšířilo svůj význam ze starověku do současnosti. Z konkurence se zrodila rivalita a šovinismus a národní zájmy naprosto zastínily záležitosti státní či zemské, stejně jako upozadovaly práva jednotlivce. Vedle nacionalistického vidění světa však i nadále existovala kosmopolitní paradigmat, která v politice kromě upadajících liberálů reprezentovali socialisté a klerikálové. Kolektivní vědomí ale stále častěji utvářel v kultuře převládající historismus, který se, podobně jako v jazykově českém prostředí, nemohl vy-

hnout konfrontaci Čechů a Němců, v níž často sklouzával k tematické selekci, zabředání v mytologii a uzurpaci velkých osobností.

Souhrnně lze tedy konstatovat, že kniha podává chronologický a zároveň kauzální výklad heterogenních kolektivních identit moravských Němců, které neustále oscilovaly mezi zemským patriotismem, státní konformitou a kulturně či jazykově uchopenou etnicitou. Jednotlivé autorovy teze jsou kontinuálně dokládány nepřeborným množstvím přímých citací dobové literatury a úryvků vyňatých z dobového tisku, které v žádném případě nepůsobí jako pouhý balast, ale naopak přidávají na čtivosti a plasticitě už tak jazykově i stylisticky velmi kvalitně formulovaného textu. I přesto titul zůstává akademickou a ryze vědeckou záležitostí, která nikterak necílí na laickou veřejnost. Za její obrovský klad lze považovat i nemalý interdisciplinární přesah sahající od politologie přes sociální psychologii či psychologickou sociologii až k etnologii a jiným humanitním vědám.

Autor/Author

Mgr. Zbyněk Sturz

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
zbynek.sturz@uhk.cz

Jiří PADEVĚT, *Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích*, Academia, Praha 2015, 693 s., ISBN 978-80-200-2464-0.

Po celé jaro letošního roku jsme si připomínali 70. výročí konce druhé světové války. V záplavě nejrůznějších vzpomínkových akcí, mediálních příspěvků a publikačních výstupů nebylo možné minout objemný titul s nepřehlédnutelným názvem *Krvavé finále*. Autorem knihy je nositel prestižní knižní ceny Magnesia Litera Jiří Padevět, jenž toto ocenění obdržel v kategorii literatura faktu v roce 2014 za knihu *Průvodce protektorátní Prahou*.

Již podle přebalu má být *Krvavé finále* zjevně dalším titulem v řadě kulturně-historických průvodců nakladatelství Academia. Tato forma knižních průvodců se v posledních letech těší oblibě v Česku i v zahraničí. Historický průvodce umožňuje propojením míst, historických událostí a osudů konkrétních lidí zprostředkovat dobovou atmosféru a originálně zpřítomnit již zaniklé časy. U nás vedle zmíněného *Protektorátního průvodce Prahou* vyšel například průvodce po pražských sídlech Státní bezpečnosti (Prokop TOMEK, *Estébáckou Prahou. Průvodce po pražských sídlech Státní bezpečnosti*, Praha 2013) nebo průvodce kulturním děním Prahy první republiky (Kateřina PIORECKÁ – Karel PIORECKÝ, *Praha avantgardní. Literární průvodce metropolí v letech 1918–1938*, Praha 2014). Všechny zmíněné publikace se přes téměř identické grafické zpracování od sebe odlišují nejen svým rozsahem, ale také postupem a formou zpracování jednotlivých hesel. Zatímco nejrozsáhlejší protektorátní průvodce se soustředí především na události a působení lidí zapojených do protinacistického odboje, zabývá se výrazně útlejší estébácký průvodce hlavně institucí či útvarem StB, který v daném objektu sídlil, a případně osobami, jež byly v uvedeném místě perzekvovány. Erudovaný Tomkův text jednotlivých hesel je nadto místy proložen citacemi z memoárů či jiných děl. Ocenit je třeba historický úvod, v němž autor čtenáři vysvětluje, co byla Státní bezpečnost, co se skrývá pod termínem propůjčené a konspirační byty nebo co se dělo za zdmi budov bezpečnostních složek. Stylisticky nejelegantnějšímu avantgardnímu průvodci pak zcela v duchu tématu dominují citace z literárních děl a vzpomínek umělců, fotografie, reprodukce výtvarných děl, dobové plakáty, programy divadel a podobně.

V *Krvavém finále* si Padevět vytyčil nesnadný cíl, totiž provést čtenáře historickými událostmi jara 1945 v českých zemích. Ačkoli se jedná o období časově relativně krátké (březen až počátek května), je to doba na dění značně nabitá. Zvláště, když průvodce obsahuje teritorium nejen protektorátní, ale i území přiřčené v roce 1938 (respektive 1939) k Německu. V těchto oblastech kulminovala na jaře 1945 válka, což s sebou přinášelo mimo jiné chaos a způsobovalo značnou nepřehlednost. Od průvodce jarem 1945 bychom tedy očekávali alespoň stručný historický úvod do problematiky, vysvětlení témat, jimž se autor v knize věnuje (pochody a transporty smrti, květnové povstání, partyzánské boje atd.). *Krvavé finále* však jakýkoli historický úvod postrádá.

Knihla vrhá čtenáře „naostro“ rovnou na místa, kde došlo na jaře 1945 „k násilnostem ze strany branné moci nacistické třetí říše“ (s. 6). Široké územní

i tematické pojetí nutí autora knihy své téma více vymezit a vnést do něj jakýsi systém. Z násilností volí tedy ty, jež byly spáchány protipartyzánskými komandy na Moravě (tedy zákroky proti obyvatelům vesnic, které pomáhaly partyzánům – v knize označeny žlutě), násilnosti z květnového povstání (zde však autor sám upozorňuje, že se „často jedná o následek bojové situace nebo o směs boje a následných násilností na civilním obyvatelstvu“ – v knize označeny červeně), násilnosti na vězních transportů a pochodů smrti (v knize označeny černě) a „chaotické a nesystematické násilnosti ustupujících vojenských jednotek na civilním obyvatelstvu“ (v knize označeny zeleně). Vylučuje tedy násilnosti páchané v internačních zařízeních, tedy věznicích, káznících, koncentračních a jiných táborech. Hranici mezi násilností spáchanou na vězni uvnitř a vně plotu koncentračního tábora se těžko hledá (viz krutosti páchané při práci mimo ploty táborů či cestou na práci mimo tábor). Samotné pochody smrti jsou vlastně jakousi mobilní formou koncentračního tábora, vlakové transporty koncentračními tábory „na kolejích“. Vězni nebyli zařazením na pochod smrti zbaveni svého vězeňského statutu, zůstávali nadále vězni. Vyčleňování násilností spáchaných „mimo místo k násilnosti určené“ paradoxně jakoby legitimizovalo zločiny uvnitř táborů (podle autora „míst k tomu určených“). Autor průvodce dále vylučuje místa, kde došlo k úmrtí jedné osoby nebo „pouze“ ke zranění, jejichž zpracování, jak sám podotýká, „by přesáhlo možnosti jednoho lidského života“ (s. 6). Zde je třeba konstatovat, že úplné zpracování každé jedné násilné smrti z konce války je ve skutečnosti zcela vyloučené. Vyčíslení přesný počet obětí násilností nebylo možné ani bezprostředně po válce, natož po sedmdesáti letech. Z takto poněkud nelogicky vymezeného tématu pak vlastně vyplývají další potíže, s nimiž se průvodce potýká.

Jednou z nich je problém roztržitosti. Autor uspořádal svého průvodce podle současného členění krajů České republiky, v jejichž rámci pak postupoval abecedně podle míst, k nimž se mu podařilo přiřadit jednu nebo více výše definovaných násilností. V případě transportů a pochodů smrti je však tato metoda kontraproduktivní. Pochody či transporty nejsou ze své podstaty statickými událostmi, znamenají pohyb z místa na místo, v tomto případě pohyb křížem krázem, často jakoby bez cíle a postrádající smysl. Nebylo výjimkou, když se některý pochod/transport smrti vrátil na místo, které už míjel, spojil se s pochodem/transportem jiným a podobně. Mrtví zůstávali v lesích, na polích, podél cest mezi obcemi. Použitá metoda tak jednotlivé pochody tříští a nemůže ani jeden pochod/transport ukázat v jeho úplnosti. Problém by možná mohl vyřešit popis celého pochodu/transportu při první zmínce a s následnými odkazy, takto důsledný však Padevět v průvodci bohužel není.

Lze to doložit na příkladu vlakového transportu smrti, jenž vyjel koncem dubna 1945 z pobočného tábora Flossenbürgu v severočeských Litoměřicích (respektive v této době již kmenového tábora) a svou více než 14 denní strastiplnou cestu ukončil až 8. května 1945 u jihočeského Velešína. Ačkoli byla trasa transportu v podstatě kontinuální a vedla po železnici, byly v průběhu cesty připojovány a odpojovány vagony s vězni, docházelo k delším či kratším

zastávkám, jednotlivým i hromadným popravám a individuálním i skupinovým útekům. Informace k tomuto transportu nalezneme v *Krvavém finále* na několika místech, především však pod heslem *Roztoky u Prahy* (kde však k hromadným násilnostem na věznicích nedošlo, byl zde zastřelen jeden vězeň, a naopak kolem 300 lidí tu bylo díky pomoci místních obyvatel osvobozeno) a pod heslem *Olbramovice*, respektive *Křešice*, kde bylo příslušníky jednotek SS postupně zmasakrováno kolem 80 vězňů. Je patrné, že se autor snaží postihnout celý transport v jeho úplnosti a tak je pod oběma hesly průběh transportu vylíčen až na některé nepřesnosti (přednosta stanice v Roztokách se nejmenoval Nejdř, ale Najdř; transport osvobodili vlasovci, ne partyzáni; některé vězně, pohřbené na Levém Hradci se identifikovat podařilo; pohřeb obětí se konal 4. května, ne 3. května) vcelku podrobně. O masakrech, které se odehrály krátce po vypravení tohoto transportu z *Litoměřic* během jeho několikadenního stání v Lovosicích, se sice dočteme pod heslem Lovosice, avšak zde už odkaz na tento „roztocko-olbramovický“ transport chybí. Zřejmě zde autor sám přehlédl, že se jedná o jeden a týž transport.

U pochodů a transportů smrti, stejně jako i u koncentračních táborů je historik téměř výhradně odkázán na prameny narativní a na prameny osobní povahy (i když se jedná například o zprávy Sboru národní bezpečnosti, neboť i ty vycházejí pouze z výpovědí svědků). Proto je třeba s nimi zacházet pečlivě a podrobovat je důkladnému ověřování a srovnávání. Je pochopitelné, že při práci takového rozsahu se může sem tam něco přehlédnout. Padevět sice provádí heuristiku, ale u ní také končí. V místě, kde historik s prameny teprve začíná pracovat, Padevět pospojuje, přeformuluje a tiskne. U informací uvádí jejich zdroj a věty uvozuje pomocí slov „zřejmě“, „patrně“, „asi“, „podle svědectví“ a podobně. Tato metoda mu vlastně dovoluje vršit jednu neověřenou informaci na druhou a přitom se od toho všeho sám distancovat. Na druhou stranu právě zřejmě schopnost nashromáždit tak obrovské množství informací, fotografií a dokumentů z nejrůznějších zdrojů a zaktivovat pro svou věc archiváře, muzejníky, starosty a soukromé badatele je jeho nejsilnější stránkou.

Jak autor uvádí v úvodu, byly pro něj velmi užitečnými fondy ÚV SPB a KT OVS, uložené v Národním archivu, dále fond 325 z Archivu bezpečnostních složek a další fondy, jakož i regionální kroniky, archivy a muzea (trochu nedbale je zde uvedena vždy jen zkratka archivního fondu, případně jeho číslo, nikoli celý název). Podrobný třináctistránkový soupis archivních pramenů, literatury a internetových stránek, z nichž autor čerpal a nad nímž se člověku téměř tají dech, je přiložen v závěru knihy. Vzhledem k počtu titulů odborné literatury, periodik, internetových stránek, elektronických databází obětí a válečných hrobů, z nichž autor vychází a s nimiž pracuje, pak proto překvapí jeho povzdech v úvodním slově, že se na oběti transportů a pochodů smrti „*ostudně zapomíná*“ (s. 8).

Pochody smrti se každoročně připomínají na regionální úrovni především tam, kde nějakým způsobem zasáhly do dění v obci, kde je civilní obyvatelé mohli spatřit na vlastní oči. Jelikož nacisté, zřejmě z obavy před reakcí Čechů,

směřovali většinu pochodů do takzvaných Sudet, kde dominovalo německé obyvatelstvo, po válce odsunuté, nebylo zde nikoho, koho se tyto události osobně dotkly a kdo by na ně mohl po válce později vzpomínat. Příkladem pro uchování vzpomínky na transport smrti, která pramení z autentického prožití této události civilním obyvatelstvem, je připomínání průjezdu výše zmíněného transportu smrti „protektorátními“ Roztoky u Prahy. Zde od roku 1946 každoročně probíhají pietní akty, vycházejí vzpomínky a články v obecním periodiku a událost připomíná pamětní deska na nádraží a památník nad hrobem na místním hřbitově.

Zde je na místě připomenout též výzkum a mapování pochodů a transportů smrti, s nímž bylo započato bezprostředně po válce. Rekonstrukcí pochodů smrti na všech Německem okupovaných územích se zabývala ústřední pátrací kancelář (Central Tracing Bureau) při mezinárodní organizaci UNRRA. Jejím cílem bylo zmapovat pochody a nalézt hromadné hroby za účelem exhumace a identifikace obětí a potrestání viníků. Výsledky pátrání získávaly pátrací orgány spojeneckých států, v Československu také pátrací oddělení repatriačního odboru československého ministerstva ochrany práce a sociální péče. Mapy pochodů jsou dnes uloženy v Národním archivu ve fondu Okupační vězeňské spisy (OVS/KT-OVS). Je v nich uveden výchozí bod, průchozí místa, cíl, počty a národnost vězňů, někdy i počet zemřelých a způsob usmrcení, místo úmrtí či pohřbení. K ručně kresleným mapám jsou připojeny další záznamy o svědčích, hrobech či identifikování osob (vězeňská čísla). Seznamy jsou zpracovány podle míst, jimiž pochody či transporty procházely či projížděly.

Výše zmíněné pátrací oddělení repatriačního odboru československého ministerstva ochrany práce a sociální péče provádělo ve spolupráci se Svazem osvobozených politických vězňů (SOPVP) po válce šetření k pochodům a transportům smrti formou dotazníkových akcí, které rozeslalo všem členům SOPVP a místním velitelstvím Sboru národní bezpečnosti. Dotazování byli bývalí vězni, očití svědci a přednostové železničních stanic. Od poloviny 50. let organizoval Svaz protifašistických bojovníků soutěž vzpomínek a historických prací na téma prvního a druhého odboje, v níž lze nalézt řadu příspěvků na téma pochodů a transportů smrti. Tyto dokumenty jsou též uloženy v Národním archivu (fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor).

V 60. letech bylo obnoveno prošetřování nacistických provinění Československou komisí pro vyšetřování válečných zločinů, která získala řadu nových svědectví. Materiály komise jsou uloženy v Archivu bezpečnostních složek (fond Stíhání nacistických válečných zločinců).

Z českých historiků, kteří se tématem transportů a pochodů smrti zabývali systematicky a na celorepublikové úrovni, jmenujme hlavně Ludmilu Kubátovou a Irenu Malou a jejich *Pochody smrti* z roku 1965 a také Františka Nedbálka, jehož práce *Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců přes české země, zima a jaro 1945*, vyšla v roce 2005 v rámci grantového projektu *Historie okupovaného pohraničí II*. Takzvané evakuaci koncentračních a zajateckých táborů se věnují také historické publikace o okupovaném pohra-

ničí (například Václav KURAL – Zdeněk RADVANOVSKÝ a kol., „*Sudety*“ pod hákových křížem, Ústí nad Labem 2002) či regionální studie. Z mnohých z nich ostatně autor *Krvavého finále* čerpá.

Pomineme-li práci zmíněné Central Tracing Bureau i československé exhumáčnické komise vedené doc. Dr. Edwardem Knoblochem v letech 1945–1947 (od května 1945 do června 1947 bylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku nalezeno 130 hromadných hrobů se 4630 obětmi transportů smrti; řada obětí však byla pohřbena jednotlivě, některé hroby nebyly vůbec nalezeny), provádějí v posledních letech velmi záslužnou dokumentační a identifikační práci památníky koncentračních táborů, z nichž jednotlivé transporty vycházely. Shromažďují informace a sestavují jmenné databáze vězňů s poznámkami k jejich osudu, ztotožňují mrtvé. Připomeňme například Památník Flossenbürg či online dostupné jmenné seznamy vězňů Památníku Terezín či mezinárodní databázi obětí holokaustu <http://www.jewishgen.org/databases/Holocaust/>. Padevěť, jak sám uvádí, on-line databázi využívá pro „identifikaci“ obětí, jejichž vězeňská čísla se při poválečných exhumacích zaznamenávala, což je jistě záslužné, avšak neupozornit přitom na mnohaletou mravenčí práci lidí, kteří databáze sestavují, a poněkud nadneseně prohlásit, že „*pátrání po totožnosti některých obětí bylo snad úspěšné, pátrání po pachatelích za mne udělal SNB po válce*“ je přinejmenším netaktní. Zásluhou moderních technologií, které sestavování databází obětí umožňují, může dnes vlastně kdokoli dohledat poměrně snadno (online) informaci o konkrétním člověku.

Vedle dokumentační práce pak existuje řada vzdělávacích projektů, organizují se pochody, jež ty válečné kopírují atp. Tvrzení, že jsou oběti pochodů smrti „*ostudně opomíjeny*“, proto není na místě.

Vraťme se však nyní ke *Krvavému finále*.

Součástí knihy je DVD se čtyřmi filmovými dokumenty. I o nich Padevěť mlčí. Divák se předem nikde v knize nedozví, co je to za filmy a co se na nich odehrává. Teprve když vsune DVD do svého přehrávače, dostane se mu minimalistické informace, o čem filmy pojednávají (*Vypálení Konětop*, *Transport smrti*, *Roztoky duben–květen 1945*, *Týden ve filmu 1945*, č. 6 a *Transport smrti Tachov*). Narážíme tu nyní znovu na autorovo předkládání dokumentů „no comment“. Jakoby se ani on sám na filmy pořádně nepodíval, neboť v případě roztockého filmu se sice skutečně jedná o unikátní filmové záběry, (mimořádně pořízené Jaroslavem Krejčím, tehdejší majitelem koloniálu naproti roztockému nádraží, kde transport téměř 24 hodin stál. Nahrávka byla původně mnohem delší, některé cívky se během let bohužel ztratily, film byl sestříhán a kotouč, uložený ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy, byl také poškozen během povodní v roce 2002. Zaměstnanci Památníku Flossenbürg poškozený kotouč restaurovali a od roku 2007 jsou filmové záběry roztockého transportu součástí stálé expozice památníku). Film však nedokumentuje jen transport. Tomu je věnováno pouze necelých prvních osm minut jinak osmatřicetiminutové nahrávky. Půlhodina (tedy převážná většina) filmu dokumentuje průběh květnové revoluce v Roztokách, při níž sice také k násilnostem došlo, avšak paradoxně

na představitelích okupační moci (!). Jednotlivé sekvence filmu jsou proloženy dobovými titulky, přesto však nezasvěcený divák nemá příliš šanci dešifrovat, co se na amatérských záběrech odehrává. Dokument dnes jednoduše potřebuje zasvěcený komentář ve stylu Karla Čáslavského. Předhodit ho veřejnosti „jen tak“ jeho hodnotu spíš znevažuje.

Položme si otázku, a bylo by dobré položit ji autorovi, komu je vlastně kniha určena (odmyslíme-li v tomto kontextu obligátní formulaci o „*uctění památky zapomenutých obětí*“). Pro laické zájemce o historii jí chybí jakýkoli kontext. Pro historiky je šita horkou jehlou, postrádá odbornost, od formálně nedostatečných citací, přes odkazování na obecní či jiné internetové stránky až po nekritické přejímání faktografických nepřesností.

Přes všechny výše uvedené výhrady můžeme snad Jiřímu Padevětovi přiznat zásluhu na určitém zviditelnění závažných historických témat, o což nejspíš i sám usiloval. Jestli však stačí to, co si čtenář z knihy může odnést, totiž určité rozechvění, že se na jaře 1945 dělo mnoho opravdu hrozných věcí, je otázkou. Neboť, jak autor formuluje svou motivaci pro sepsání průvodce v úvodu, tedy, „*ukázat, že zločiny i činy dobré nepáchají ani ideologie, ani národy, ale zcela konkrétní lidé*“, jsme snad již všichni tušili, než *Krvavé finále* vyšlo. Počty a jména mrtvých, i kdyby bylo možné je přesně zrekonstruovat, však k pochopení těchto násilností vést nemohou.

Už v *Krvavém finále* autor avizuje svůj úmysl, navázat na tuto knihu publikací *Krvavé léto*, v níž zamýšlí popsat zločiny páchané při takzvaném divokém odsunu. V českém prostředí vyvolává toto téma mnohem větší emoce, než „*běsnění nacistů*“. Pokud Padevět půjde po jménech viníků a zvolí-li stejnou formu zpracování (výčet bez kontextu) a způsob (ne)ověřování informací jako v *Krvavém finále*, mohl by se jeho nepochybně ušlechtilý záměr zvrhnout k tomu, že zde budou proti sobě stát dva tábory, vzájemně si předhazující, která hrůza které předcházela, která byla horší a kolik nevinných lidí padlo tady nebo tam za oběť jedné či druhé straně.

Autorka/Author

Mgr. Pavla Plachá

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
pavla.placha@uhk.cz

**Winfried SCHENK, *Historische Geographie*,
Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2011, 134 s.
ISBN 978-3-534-22847-8.**

Recenzovaná publikace vyšla roku 2011 v Darmstadtu v řadě *Geowisen Kompakt*. Jedná se o všestrannou metodickou příručku, která se z geografického pohledu zabývá všemi možnými aspekty výzkumu historické geografie jako průřezové vědní disciplíny. Představuje čtenáři – potažmo uživateli – možné směry bádání, jež ukazuje ve světle a souvislostech nejnovějších výsledků na poli bádání německé historické geografie. Česká historická geografie nahlíží oproti německé a světové na řešená témata mnohem více z historického úhlu pohledu. Ucelenou souhrnnou publikací o stavu bádání v české historické geografii je práce Evy Semotanové *Historická geografie českých zemí*.¹ V USA vydal Tim Unwin² teoretickou publikaci kontextu vývoje geografie jako vědní disciplíny od samého počátku do současnosti. Ve Velké Británii se Alan R. Baker³ v jedné ze svých publikací zabýval vztahem mezi geografii a historií. Zaměřil se rovněž na vztah geografie i historie k environmentálnímu přístupu a výzkumu krajiny. K vývoji historické geografie jako vědní disciplíny v globálním měřítku od 18. století do současnosti publikoval Robin A. Butlin⁴ teoretickou knihu s přístupy a východisky historické geografie k nejdůležitějším otázkám řešení problémů socioekonomické sféry konce 20. století. V kontextu těchto zmíněných děl se tak pohybuje nejnovější souhrnné teoretické dílo německé historické geografie.

Winfried Schenk působí na Geografickém institutu Univerzity Bonn. Je autorem celé řady studií a publikací se širokým tematickým rozsahem. V četných publikacích a studiích se zabývá postavením historické geografie k ostatním vědám, životnímu prostředí,⁵ zemědělskými kulturními krajinami,⁶ péčí o kulturní krajinu,⁷ ochranou kulturních památek a přírodního dědictví,

1 Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, 1. vyd., Praha 1998; 2. vyd., Praha 2006.

2 Tim UNWIN, *The Place of Geography*, New York 1992.

3 Alan R. H. BAKER, *Geography and History. Bridging the Divide*, Cambridge 2003.

4 Robin A. BUTLIN, *Historical Geography. Through the Gates of Space and Time*, London 1993.

5 Winfried SCHENK, *Historische Geographie: Umweltgeschichtliches Brückenfach zwischen Geschichte und Geographie*, in: W. SIEMANN – N. FREYTAG (edd.), *Umweltgeschichte. Themen und Perspektiven*, München 2003, s. 129–146.

6 TÝŽ, *Homogenisierung oder Diversifizierung der Agrarlandschaften in Mitteleuropa unter dem Einfluss der Agrarpolitik der EU – eine Indikatoren- und Maßstabsfrage?*, in: *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 29, 2011, s. 345–355.

7 TÝŽ, *Die Pflege des landschaftlichen Erbes des Zisterzienserordens als Auftrag an die Bürgergesellschaft*, in: J. MEIER (ed.), *Kloster und Landschaft. Das kulturellräumliche Erbe der Orden*. (= Schriftenreihe des Westfälischen Heimatbundes), Münster 2009, s. 125–144; Winfried SCHENK – Klaus FEHN – Dietrich DENECKE (edd.), *Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung*, Stuttgart – Berlin 1997.

prostorovým plánováním,⁸ regionální historickou geografii,⁹ historií osídlení venkovských i městských sídel,¹⁰ kdy všechna témata jsou pojata v historickém vývoji s náznakem východisek do budoucnosti. Za společný jmenovatel jeho široké vědecké práce můžeme označit kulturní krajinu v rámci jejího dějinného vývoje. Z teoretických statí W. Schenka lze zmínit text o vývoji historicko-geografického výzkumu v Bonnu v průběhu desetiletí před vydáním knihy, již tato recenze rozebírá.¹¹

Autor se příspěvkem k tradičním zemědělským krajinám podílel na všestranné publikaci *Europa – eine Geographie*¹² a nemalou měrou na vzniku *Geographie Deutschlands*.¹³ Sám autor v předmluvě udává, že „*Poslední německojazyčná učebnice historické geografie se objevila roku 1969*“.¹⁴ Jejím autorem byl Schenkův bývalý školitel prof. Dr. Helmuth Jäger, na jehož dílo tak navazuje. To, že se jedná o knihu více než zdařilou a koncepčně propracovanou, jež shrnuje posledních čtyřicet let německého historicko-geografického výzkumu z mnoha perspektiv, nám ukáže rozbor publikace.

Winfried Schenk rozdělil příručku/učebnici (Lehrbuch) historické geografie do sedmi tematických okruhů, členěných do mnoha subkapitol. V každé z nich se věnuje východiskům, která přineslo nejnovější bádání s odkazy na přiměřené množství aktuálních zdrojů německého historicko-geografického výzkumu. Poukazuje na stávající i předchozí teorie, jejich význam a důvody, proč jsou některé minulé teorie již překonány. Formou četných medailonů, situačních tabulek, grafů, grafického znázornění vztahů mezi procesy, které utvářely minulé i současné stavy krajiny, a mapových výstupů seznamuje čtenáře chronologicko-vývojovým způsobem s hlavními tematickými okruhy historické geografie. Mnohé subkapitoly jsou stručnými náhledy do problematiky s přehledným členěním, kde názvy jednotlivých odstavců jsou zobrazeny na přehledné liště podél celé strany a zároveň reflektují hlavní rozebíraná témata ve vlastním textu. Klíčové pojmy, definice, důležitá sdělení či řešená problémová témata jsou též ve vlastním textu názorně vyznačeny. Některé kapitoly oplývají nepřehledným

8 Winfried SCHENK, *Aktuelle Verständnisse von Kulturlandschaft in der deutschen Raumplanung*, in: *Informationen zur Raumentwicklung* 5, 2008, s. 271–277.

9 TÝŽ, *Historische Geographie als historische Regionalwissenschaft. Zur „Produktion“ von Regionen durch historisch-geographische Forschung*, in: M. GROTEN – A. RUTZ (edd.), *Rheinische Landesgeschichte an der Universität Bonn. Traditionen – Entwicklungen – Perspektiven*, Bonn 2007, s. 251–264;

10 TÝŽ, *Aufgaben der genetischen Siedlungsforschung in Mitteleuropa aus der Sicht der Geographie*, in: *SF* 18, 2000, s. 29–50.

11 TÝŽ, *Historische Geographie in Bonn seit 2001 zwischen Kontinuität und Umbrüchen*, in: Jürgen HAFKE – Klaus KLEEFELD – Winfried SCHENK (edd.), *Historische Geographie. Kozepte und Fragestellungen Gestern – Heute – Morgen. Festschrift für Klaus Fehn zum 75. Geburtstag. Colloquium Geographicum*, Band 33, Bonn 2011, s. 61–86.

12 Hans GEBHARDT – Rüdiger GLASER – Sebastian LENTZ (edd.), *Europa – eine Geographie*, Berlin-Heidelberg 2013, s. 249–252.

13 Rüdiger GLASER – Hans GEBHARDT – Winfried SCHENK, *Geographie Deutschlands*, Darmstadt 2007.

14 Helmut JÄGER, *Historische Geographie*, Braunschweig 1969.

množstvím pojmů k mnohým tématům, např. ke tvarům v zemědělské kulturní krajině a jejich názvosloví. Kniha neřeší problémová témata podrobně, pouze s nimi čtenáře seznamuje a ve vlastním textu jej odkazuje na nejnovější studie, které se řešeným tématem dopodrobna zabývají. Četné odkazy propojují jednotlivé subkapitoly podle tematických souvislostí, které mohou existovat samy o sobě jako sondy do tématu. Ty zároveň tematickou příbuzností utvářejí hlavní tematické okruhy s velkým množstvím úhlů pohledu na dosavadní vývoj, fungování a směřování historické geografie.

První tematický okruh se zabývá historickou geografii ve vztahu k ostatním disciplínám. Představuje historickou geografii orientující se na výzkum kulturní krajiny a ukazuje možnosti praktické aplikace jejích výstupů. Poznatky historické geografie mohou být uplatněny v základním výzkumu a environmentální výchově. Podrobně je též řešeno postavení historické geografie jako vědy, která v tradičním zařazení směřuje objekt svého bádání na rozhraní mezi přírodou a společností, a protože je fakticky průřezovou disciplínou, je často využívána jako pomocná věda historická. Hojně využívá metod humanitních i přírodních věd. V německém prostředí se prosazuje celosvětový trend a historická geografie je více rozvíjena z geografického úhlu pohledu. Více se přimyká a řadí ke geografii, což jí ovšem nebrání nalézt vlastní cestu. Z hlediska obsahu knihy ji autor vidí ve výzkumu kulturní krajiny jako hlavního objektu jejího zájmu. Navazuje tak částečně na přístup anglosaských historických geografů, kteří historickou geografii dlouho chápali spíše jako kulturní geografii nebo v kontextu směřujícím více k antropologii. Nezabývá se však možnosti práce s historickými problémově pojatými otázkami. Z hlediska autorova pojetí historické geografie tak můžeme hovořit o kulturní antropologii krajiny jako takové, tj. mapování působení člověka na krajinu v dějinném časoprostoru.

Druhý tematický okruh se podrobně zabývá přístupy ve výzkumu historicko-geografických témat pomocí pozorování, způsobu zobrazení nebo analýzami hmotných a písemných pramenů. U pozorovacích přístupů je nejdůležitější pojetí zaznamenání krajinných stavů pomocí metody časových průřezů, a to podélně i příčně, pomocí chronologického nebo naopak retrospektivního pojetí. Nejvíce se autor věnuje interpretaci písemných, obrazových a mapových pramenů. Autor pramene mnohdy vtiskl krajině podobu podle své představy o minulé podobě krajiny. Minulá podoba krajiny je tak i v dnešních vědeckých pracích spíše zobrazením našich představ o ní samé, byť opřených o vědecký rozbor pramenů. Detailně rozebírá také mapy a plány, aby bylo možno provést rekonstrukci pozemků nebo dobového využití krajiny v prostorové dimenzi. Návazně analyzuje místopisné názvy sídel a pojmenování traťových názvů lánů nebo rolí podle jmen dřívějších vlastníků, historických událostí, způsobu využití daného místa či podoby hmotných krajinných prvků. Právě současná krajina a pozůstatky minulé činnosti jsou vnímány jako hmotný pramen. Všechny tyto výše zmíněné přístupy autor podrobuje kritice ve vzájemné konfrontaci a doplňuje je výsledky exaktních přírodovědných metod, jako jsou např. dendrologie nebo pylová analýza.

Třetí tematický okruh tvoří historicko-geografická analýza osídlení. Ze dvou třetin se věnuje venkovskému osídlení. Na základě geneze vzniku venkovského osídlení pomocí analýzy místních názvů ukazuje rozdílné podoby prostorového vymezení rolí – lánů a jednotlivé typy vesnic z hlediska historických forem využití půdy podmíněných regionálními rozdíly. Opírá se též částečně o architektonický a etnografický výzkum podoby rolnických domů a usedlostí. Zajímavý je spojitý vztah mezi mírou zalesnění a mírou osídlení podle určování míry odlesnění a pozůstatků činnosti v místech dřívějšího zalesnění, např. výroby dřevěného uhlí. Velký prostor je věnován problematice zpusťnutí sídel v důsledku kolonizačních vln do neosídlených oblastí, válek a moru. Kniha neopomíná ani problematiku dopravy. Seznamuje čtenáře s výzkumem starých cest, které spojovaly jak městská sídla mezi sebou navzájem, tak město s venkovem. Jedna třetina tematického okruhu je věnována obecné problematice městských sídel. Řešen je jak vnitřní prostor města samotného, tak i prostorové vazby města k okolní krajině. V neposlední řadě se autor zabývá problematikou morfologie měst, způsobu typologizace městských půdorysů a jeho zařazení do širšího dějinného kontextu.

Čtvrtý tematický okruh se zaměřuje na krajinu a její vývojové fáze a vertikální úroňové modely (Stufenmodelle). Velmi zajímavé je pojetí transformace energetických systémů na základě dějinné periodizace vývoje lidské společnosti a agrárních dějin jako takových. Kniha rozebírá vývoj zemědělských krajin a autor se ohlíží na výzkum klimatu a katastrof jako hlavního determinantu zemědělských společností. Ve druhé části čtvrtého tematického okruhu kniha seznamuje se způsoby přivlastnění prostoru pomocí tzv. stupňovitých – úroňových modelů a chronologicky rozebírá podrobněji uvedené vývojové fáze. Ukazuje způsoby tvarování krajiny za feudalismu a průmyslové využití zdrojů v kombinaci s masivní přestavbou kulturní krajiny. Tematický blok je ukončen rozborem vztahu historické geografie k politické geografii z pohledu na odraz politických idejí do forem krajiny v průběhu dějinného vývoje a zdůrazněním mnoha témat s četnějšími odkazy na další teoretickou literaturu historické geografie.¹⁵

Pátý tematický okruh je nejobsáhlejší. Přibližuje fáze vývoje kulturní krajiny od neolitu do současnosti formou zobrazení kontinuit i přelomů. Po charakteristikách pravěké krajiny a možnostech její rekonstrukce rozebírá kniha postupný vývoj k prvotnímu zemědělskému osídlení, počátkům těžby a zpracování kovových rud. Tím dochází k velkému rozvoji zemědělství a nárůstu populace a krajina je díky lepším kovovým nástrojům stále více přetvářena (odlesňování). Vzrůstá význam dálkového obchodu a silniční sítě. Divoká krajina je v římské době přetvářena v krajinu kulturní. Podrobně je rozebráno zpusťnutí

15 Andreas DIX – Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, in: Hans GEBHARDT – Rüdiger GLASER – Ulrich RADTKE – Paul REUBER (edd.), *Geographie – Physische Geographie und Humangeographie*, Heidelberg 2011, s. 1063–1075; Jörg DÖRING – Tristan THIELMANN (edd.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008; Klaus FEHN, *Historische Geographie*, in: H. J. GOERTZ (ed.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, Reinbek bei Hamburg 2007, s. 447–460.

krajiny v období stěhování národů a pozvolný rozvoj nových vztahů v raném středověku. Velmi podrobně na velkém prostoru se kniha věnuje problematice zemědělské kolonizace. Přehledně se věnuje celému vývoji od středověku s důrazem na procesy v tzv. Staré a Nové sídelní zemi s jejich důsledky, které trvaly až do průmyslové éry. Problematika sídelního vývoje a osídlení zemědělské a později i průmyslové krajiny je do detailů propracována a tvoří svým rozsahem hlavní část knihy.

Šestý tematický okruh rozebírá detailní provedení a formování přístupů aplikované – praktické historické geografie, kterou Winfried Schenk spatřuje hlavně v péči o kulturní krajinu. Na příkladu inventarizace a regionalizace německé kulturní krajiny se zabývá právními normami ochrany životního prostředí, kulturně krajinného dědictví a památkové péče. Poukazuje na vytváření digitálních systémových databází pro ochranu mizejícího živého kulturního dědictví v krajinách kolem nás. Východiska prezentuje v praktickém využití výsledků výzkumů historické geografie. Další rovinou je snaha o vytvoření diskurzu pro plánované zacházení s kulturní krajinou a úsilí poukázat na koncepty péče o kulturní krajinu. V tomto kontextu také kniha rozebírá tendence rozvoje kulturní krajiny ve střední Evropě a jejich následný normativní charakter, který formuje realizaci péče o živé kulturní dědictví. V environmentální výchově hraje krajina¹⁶ roli zprostředkovatelky dějin společnosti ve formě živé a neustále se vyvíjející expozice „muzea,“ které každý může vnímat intuitivně. Pomoci tomu má rozvoj agroturistiky a sítě cyklostezek. Podchycení vzdělávání mladé generace ji ovlivní v oblasti životních postojů, což je nejučinnější nástroj jak kulturní krajinu – ono živé muzeum – uchránit do budoucna.

Sedmý a poslední tematický okruh tvoří závěrečné shrnutí v podobě několika myšlenek o budoucím vývoji historické geografie. Učebnice má ke starším přístupům k historicko-genetickému výzkumu sídel a kulturní krajiny přidat nové otázky. Jak již autor nastínil u interpretace pramenů, podoby historické krajiny jsou zrozeny v hlavě „Kopfgewürten“ současných badatelů. Východiskem se může stát užší propojení historické geografie se sídelní a krajinnou archeologií, což umožní poznat krajinné procesy a poznatky uplatnit v péči o kulturní krajinu a památkové péči. V závěrečné části autor poukazuje na změnu paradigmatu v přístupu historicko-geografických prací. Spíše omezené (eher eingeschränkt) chápání historicko-geografických témat vedlo ze strany historických geografů k tzv. kulturnímu obratu (cultural turn), čímž byla ještě více oslabena historická rovina témat. Autor vidí východisko v tom, že badatelé ve střední Evropě budou do pokládaných problémových otázek více integrovat historický pohled, aby nedošlo ke ztrátě schopnosti vidět problematiku z historické perspektivy. V anglosaském prostředí došlo naopak v historických disciplínách k tzv. prosto-

16 Autor na četných příkladech zemědělských, průmyslových krajin v průběhu celé knihy ukazuje prostorové dědictví minulých generací a v závěrečné části nastiňuje východiska, jak jej i v postindustriální době aktivně a odpovědně využívat. Fázemi vývoje historických krajin se podrobně věnuje v pátém tematickém okruhu příručky/ učebnice nazvaném: Fáze vývoje kulturní krajiny od neolitu – kontinuity a přelomy, s. 66–96.

rovému obratu (spatial turn). Středoevropští historičtí geografové by tak mohli provést podobný obrat více k historickému tematickému pohledu.

V podání *Historische Geographie* Winfrieda Schenka se jedná o přehlednou učebnici, resp. metodickou příručku, která v základní rovině rozkrývá z geografického kulturně krajinného pohledu mnoho možných témat bádání na poli historické geografie. Tato v České republice dosud málo známá kniha by neměla chybět v knihovně žádného z historických geografů a všem, kteří se historickou geografii zabývají, je třeba ji vřele doporučit k prostudování.

Autor/Author

PhDr. Bc. Jaromír Karpíšek

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Nám. Svobody 331

500 03 Hradec Králové

jaromir.karpisek@uhk.cz

***Historyczne i współczesne problemy zemi Kłodzkiej. Studia i materiały I.* Ryszard GŁADKIEWICZ i Ondřej FELCMAN (ed.), Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Glacensis – Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe – Uniwersytet Wrocławski, Wrocław – Kłodzko – Praha 2015, 335 s. ISBN 978-83-64358-84-5.**

Editoři v úvodu sborníku studií a materiálů, věnovaných minulosti i současnosti Kladska, konstatují, že titul je dalším příkladem polsko-české spolupráce v oblasti výzkumu regionu. Uvádějí konkrétní příklady aktuálních projektů, programů, konferencí, publikací spjatých s výzkumem, stručně charakterizují texty sborníku (tematika, typ příspěvků), píšou o tom, že jejich autoři působí přímo v Kladsku a zejména pak v několika českých a polských (univerzitních) městech (Praha, Hradec Králové, Wrocław, Kraków).

Sborník obsahuje devatenáct příspěvků. Autoři třinácti z nich jsou odborníci z Polska, pod šesti texty (tři jsou přeloženy do polštiny) jsou podepsáni autoři z České republiky. Příspěvky Ewy Semotanové (*Wambierzyce na Zemi Kłodzkiej – osiem stuleci duchowego krajobrazu*) a Františka Musila (*Początki miasma Łądką i zamku Karpień. Przyczynę do rozwoju osadnictwa kolonizacyjnego w górnym biegu Białej Łądeckiej w rejonie Gór Żłotyńskich i Białskich*) byly v České republice již dříve publikovány (2011 a 2006), avšak v titulech polským odborníkům málo dostupných.

Sborník se sestává ze tří částí. První část tvoří úvodní shrnující text Ewy Semotanové *Ziemia Kłodzka. Region wspólczesnej świadomości historycznej*. Druhá část patří statím historiografického, respektive metodologického charakteru, a to s tím, že příspěvky jsou v ní řazeny chronologicky, podle období, kterému jsou věnovány. Třetí část tvoří texty věnované tématům z oblasti religionistiky, historické demografie, sociologie, folkloristiky. K příspěvkům zařazeným do druhé části sborníku patří výše uvedená stať Františka Musila. Jacek Dębicki věnoval svoje pojednání významným událostem v novověké historii Kladska (např. dopadům husitských válek, válce třicetileté a následné rekatolizaci, lázeňství ...), Agnieszka Latocha metodologickým problémům spjatým s výzkumem populačních trendů a změn osídlení Kladska v posledních 150 letech. Dan Gawrecki nazval svůj příspěvek *Političká orientace obyvatel Kladska podle výsledků voleb do němečkého parlamentu v letech 1848–1938*. Helena Schürkes seznamuje čtenáře s historií komunity Moravských bratrů v Jugowie v letech 1873–1945. Andrzej Małkiewicz věnuje ve svém příspěvku *Ruś Karpacka i Ziemia Kłodzka. Losy dwóch pogranicznych ziem Czechosłowacji w XX wieku* pozornost dvěma územím spjatým s českou a československou minulostí – s Podkarpatskou Rusí, která byla v letech 1919–1939 součástí Československa, a s Kladskem, které patřilo do poloviny 18. století k Českému království. Maciej Szymczyk přispěl informacemi o polsko-československém soudním sporu (1945–1948) o papírnu v kladské Nové Bystrici (Nowa Bystrzyca) – spor byl rozhodnut v neprospěch

Československa. Janina Fatyga se zamýšlí nad zemědělstvím (a lesním hospodářstvím) v Kladsku po druhé světové válce a upozorňuje na skutečnosti, které ho ovlivnily po roce 1989, respektive po vstupu Polska do Evropské unie. Upozorňuje mimo jiné na jeho krajinotvornou funkci, na fenomén agroturistiky a na potřebu vytvoření regionálního zemědělského muzea (muzea horského hospodaření). Tématem příspěvku Piotra Pałyse je církevní problematika, konkrétně budoucnost církevně správného začlenění Kladska při polsko-českých jednáních z let 1945–1947 (až papežskou bulou Pavla VI. z 28. června 1972 byly děkanáty v Kladské Bystřici, Kladsku, Nové Rudě a v Polanici vyňaty z pražské arcidiecéze a včleněny do diecéze vratislavské). Krzysztof Koźbiał píše o vzdělávání německé menšiny v Kladsku v letech 1950–1960 na základních školách, v nichž byla vyučovacím jazykem němčina (v Kladsku jich bylo devět), Julian Golak o Polsko-českých dnech kultury (koncerty, výstavy, večery poezie, semináře ...) jako o příkladu přeshraniční občanské spolupráce v letech 1990–2014. Tadeusz Bieda v příspěvku *Wokół powiatu kłodzkiego 1990–2002. Spory o podział Zemi Kłodzkiej na powiaty samorządowe* informuje o aktivitách měst Kladska, Kladské Bystřice a Nové Rudy po roce 1990 směřujících k vytvoření samostatného správného celku na území Kladska (v roce 1998 byl ustaven jediný samosprávný celek – okres Kladsko). Druhou část sborníku uzavírá úvahový článek Zdeňka Jiráska *K pojetí Kladska po roce 1945 v českém prostředí*.

Do třetí části sborníku bylo zařazeno pět příspěvků. Barbara Miszewska a Michal Lubicz Miszewski se zabývají úlohou poutních míst a sakrálních památek v Kladsku v procesu utváření regionální identity a Eva Semotanová poutními Vambeřicemi, významnou lokalitou kladské barokní krajiny (a s ní souvisejícími nespočetnými drobnými sakrálními památkami v krajině, podél cest – zejména od Broumova a od Police nad Metují) a jejich charismatem. Stař Izoldy Topp je historickou sondou do historie (včetně historie novodobé) Kladské Bystřice a jejího okolí. Příspěvek Evy Koudelkové osvětluje typologii lidových vyprávění kladských Čechů se zřetelem k pověstem, Teresa Bogacz se ve stati *Folklor Zemi Kłodzkiej w kontekście potrzeb turystyki – wybrane aspekty* věnuje významu agroturistiky pro současné Kladsko a folklorní tradicí s ní spjaté.

Příspěvky jsou doplněny přehledy v angličtině. Titul je opatřen užitečnými rejstříky – místopisným a jmenným a seznamem autorů s uvedením jejich odborné specializace. Sborník je obohacen řadou černobílých a barevných reprodukcí fotografií, mapek a nákrešů. Publikace je kvalitním, vítaným příspěvkem k výzkumu historie Kladska.

Autor/Author

PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu v České Skalici
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
havlik@upm.cz

Ladislav ZIKMUND-LENDER (ed.), *Design/nábytek/interiéry*, Hradec Králové – Praha 2014, 219 s. ISBN 978-80-905271-4-0.

Sborník *Design/nábytek/interiéry* je věnován životnímu jubileu PhDr. Daniely Karasové, CSc., která již léta spravuje sbírku nábytku v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze. Editorem sborníku je historik umění, památkář a autor knih o architektuře Ladislav Zikmund-Lender. Jak uvádí ve své úvodní stati, kniha „...obsahuje nejen kapitoly z dějin autorského interiérového a nábytkového designu (posledních asi 130 let) a jeho následného shromažďování v muzejních sbírkách, ale snaží se svým přístupem přihlásit i k jisté tradici“. V předmluvě nastiňuje Helena Koenigsmarková historii sbírky nábytku Uměleckoprůmyslového musea.

Tématicky je sborník rozdělen na dva oddíly – Osobnosti a Sbírkový. Vhodně je doplněn četným obrazovým materiálem. K textům spjatým s východními Čechami patří v případě prvního oddílu stať Anny Oplatkové o Janu Kotěrovi a jeho nábytkovém souboru pro manžele Heverochovy ve sbírkách Uměleckoprůmyslového musea. O tomto významném architektovi píše také Ladislav Zikmund-Lender v článku nazvaném: *Jan Kotěra a poválečný dekorativismus. Návrh bytu prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka na Pražském hradě*. Michal Šula se pak věnuje Kotěrovu nástupci, slovinskému architektovi Josipu Plečnikovi, který byl v roce 1920 jmenován architektem Pražského hradu. Tématika Pražského hradu se znovu objevuje ve stati Adriany Primusové *Ladislav Vrátník. Pracovna prezidenta Husáka na Pražském hradě*.

Tématice designu je věnována zajímavá studie Lucie Vlčkové o novoměstském rodáku, textilním výtvarníkovi a vysokoškolském pedagogovi Antonínu Kybalovi a jeho spolupráci s Krásnou jizbou, klíčovou československou institucí funkcionalistického designu. Velký úspěch měly zejména jeho bytové textilie a koberce s jednoduchým geometrickým designem.

V oddílu Sbírkový se nacházejí články o souborech nábytku například v Moravské galerii v Brně, v Severočeském muzeu v Liberci, ve Slezském zemském muzeu v Opavě nebo v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Závěr sborníku patří výběrové bibliografii Daniely Karasové z let 1997–2014.

Sborník je přehledně a logicky uspořádán, články nejsou příliš obsáhlé, ale zato tématicky pestré a čtivě napsané.

Autorka/Author

Mgr. Klára Lukášová

Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu v České Skalici
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
lukasova@upm.cz

zprávy

19. mezinárodní vědecká konference z cyklu „Kultura střední Evropy“: Systémy reprezentace a parlamentarizmu ve střední Evropě v historickém vývoji, Polsko, Zabrze, 19.–20. listopadu 2015

Ve dnech 19. a 20. listopadu 2015 se na tradičním místě – v hornoslezském hornickém městě Zabrze – uskutečnila 19. mezinárodní vědecká konference z cyklu „Kultura střední Evropy“ s titulem „Systémy reprezentace a parlamentarizmu ve střední Evropě v historickém vývoji“ (19 Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Kultura Europy Środkowej“: „Systemy reprezentacji i parlamentarizm w Europie Środkowej w rozwoju historycznym“). Organizační zástitu nad konferencí převzaly vedle městského úřadu v Zabrze též katovické pobočky Polské akademie věd (Polska Akademia Naukowa) a Polského sdružení historiků (Polskie Towarzystwo Historyczne), v čele s profesorem Antoni Barcialem. Dvoudenní jednání proběhlo v reprezentativních prostorách Nového divadla (Teatr Nowy) a Muzea těžby uhlí (Muzeum Górnictwa Węglowego) a zúčastnili se jej vedle řady předních polských historiků též zástupci České republiky a Slovenska. (Dlouholetou česko-polskou vazbu zde udržuje především profesorka Marie Bláhová.)

Vzhledem k tomu, že na konferenci zaznělo více než 30 referátů, považuji za těžko uskutečnitelné uvádět na tomto místě zprávy o jednotlivých referentech a jejich příspěvcích (o nichž se lze snadno informovat na webových stránkách <http://www.kultura-europy.pl>), namísto nichž raději předkládám spíše shrnující pohled na jednotlivé bloky a nosná témata. Po zahajujícím programu, jehož součástí byla zejména panelová diskuse nad aktuálními výzvami demokracie, následoval odpolední blok věnovaný středověkým a novověkým dějinám. Různé formy politické, resp. stavovské reprezentace byly mj. představeny na příkladu přemyslovských Čech, Slezska, Opolsko-Ratibořska, moskevské Rusi, Pruska a zejména polského sněmu.

Dopolední blok druhého konferenčního dne byl věnován historickým komparacím (městské správy, středoevropských stavovských shromáždění, landfrýdů) a polemikám (nad počátky polského sněmu, nad strukturami moci ve středověkém Slezsku či novověké Rzeczpospolité). V celkově třetím konferenčním bloku zazněly příspěvky věnované problematice politické reprezentace v 19. a 20. století: mj. ženám v parlamentech meziválečné střední Evropy, ústavně-právnímu relativizmu Podkarpatské Rusi, parlamentům autonomních regionů a Polské lidové republiky, resp. poválečnému Polsku. Závěrečný večerní blok se zaměřil na právní kodifikace, sbírky i netradiční svědectví o právní kultuře (hornolužické právní kodifikace, niskou vizualizaci českého sněmování, nově objevený rukopis výtahů usnesení opolsko-ratibořského sněmu atd.).

Vedle prezentovaných referátů poskytla konference výborně zvládnutým servisem četné možnosti k navazování nových badatelských kontaktů, výměně nových poznatků či nalézání nových možností komparace, jakož také

nezapomenutelné zážitky v podobě společného sestupu do důlního podzemí vrcholícího slavnostní večeří.

Autor/Author

PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Nám. Svobody 331

500 03 Hradec Králové

zdenek.beran@uhk.cz

VII Forum Muzeów Domowych

Ve dnech 19.–21. září 2014 byl v Lázních Chudoba (Kudowa Zdrój) uspořádán pod záštitou rektorů polských a českých univerzit, sdružených do Konference rektorů slezských univerzit, již sedmý seminář věnovaný domácím (rodinným, soukromým) muzeím.

Idea projektu „domácí muzea“ vznikla ve druhé polovině prvního desetiletí 21. století v Muzeu lidové kultury Sudetského pohoří ve Stroužném, dnes součásti města Lázně Chudoba. Muzeum tehdy řídil Bronislaw Kamiński. Hlavním cílem projektu a s ním spjatých aktivit bylo vytváření soukromých, rodinných sbírek – domácích muzeí, a to rodinami, které osídlily po roce 1945 venkovské oblasti Dolního Slezska. Proces zakořenění rodin ze středního Polska a z východních území zabraných Sovětským svazem, identifikace s novým, „cizím“ prostředím, s jeho minulostí, s objekty a předměty s „cizím“ prostředím spjatými, trval několik desetiletí. Snaha uchovat dalším generacím historii rodiny, dané komunity, úsilí doložit prostřednictvím předmětů hmotné kultury minulost nového domova, musely dozrát. Získaná obydlí, jejich „inventář“, byly totiž dosídlenci dlouho vnímány jako „dobyté na nepříteli“, jako poválečné zisky, jako atributy nepřátelského německví. Noví obyvatelé je přijímali obvykle s negativními emocemi. Minulost regionu je nezajímala. Svoje nové příbytky a jejich vybavení vnímali jako něco, co mělo pouze sloužit a dosloužit, nezajímala je „paměť místa“, předmětů s místem spjatých.

Z postupně vznikajících polských domácích muzeí, ale i z muzeí při kostelech, školách a různých organizacích je dnes vytvářena síť, do níž jsou začleňována rovněž muzea ze Slovenska, Ukrajiny, z České republiky – v současné době zejména z Královéhradeckého a Pardubického kraje. V roce 2014 bylo součástí sítě bezmála sedm desítek muzeí. Výhledově by do ní měla patřit též muzea v Litvě, Bělorusku, v polské a německé Lužici.

Organizátory sítě jsou Muzeum lidové kultury Sudetského pohoří v Lázních Chudoba – Stroužné, Polsko-česká vědecká společnost ve Vratislavi, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě, Matica slovenská – Slovenský historický ústav Matice slovenské v Martině a Generální ředitelství státních archivů ve Varšavě.

K aktivitám organizátorů patří kromě pořádání pracovních seminářů v Lázních Chudoba (od roku 2008) rovněž terénní, metodická pracovní setkání (od roku 2010) vydávání tiskoviny – bulletinu Domácí muzea.

Program seminářů se sestává z jednání organizátorů, přednášek a návštěv domácích muzeí. Za jedno z hlavních témat seminářů lze od roku 2011 považovat kulinářské tradice (Tradycje i zabytki kultury kulinarnej).

Součástí sedmého semináře domácích muzeí byla vystoupení spjatá s projektem sítě domácích muzeí. B. Kamiński a dr. R. Gładkiewicz se věnovali budoucnosti, perspektivám sítě, dr. V. Havlík soukromým sbírkám (domácím muzeím) na Náchodsku, A. Baniewicz projektu muzea Baniewiczovy rodiny, dr. W. Kondusza muzeu M. Sabadacha v Uniejowicích (muzeum je věnováno

Rudé armádě a armádě Polska). Na semináři zazněly rovněž příspěvky k tématu kulinářských tradic. Prof. J. Dumanowski hovořil o staropolských knižních kuchařkách, prof. T. Ciesielski o receptech v denících ze 17. a 18. století, prof. I. Korbelařová o kulinářské kultuře Slezska v předmoderní době jako o tématu výzkumu, Mgr. V. Kárpáty o vojenském stravování v českých zemích a na Slovensku v letech 1914–1938.

Účastníci semináře navštívili Muzeum lidové kultury Sudetského mezihoří v Lázních Chudoba – Stroužné a Zemědělské a řemeslné muzeum v Radči u Úpice. K podávaným kulinářským specialitám patřily bramborové placky – „jabkance“ z České Třebové.

Autor/Author

PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu v České Skalici
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
havlik@upm.cz

Obsah

STUDIE

- Hrady na Trotince a Hustířance 5
MARTIN KOSAŘ
- O narození Ladislava Pohrobka a jeho uherské korunovaci na krále 15
DAVID PAPAŽÍK
- Město Opočno v prvním vojenském mapování 37
MARTINA TŮMOVÁ
- Regionální výzkum severomoravských procesů s čarodějnicemi z let 1960–2000 ve službách státu? 53
ZUZANA POPELKOVÁ

MATERIÁLOVÉ STATĚ

- Problémy muzejní prezentace všedního života na venkově 71
JAN POHUNEK

RECENZE

- Milan ŘEPA, *Moravané, Němci, Rakušané. Vlasti moravských Němců v 19. století*, Historický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2014, 262 s. 81
- Jiří PADEVĚT, *Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích*, Academia, Praha 2015, 693 s. 84
- Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2011, 134 s. 90
- Historyczne i współczesne problemy zemi Kłodzkiej. Studia i materiały I.* Ryszard GŁADKIEWICZ i Ondřej FELCMAN (ed.), Stowarzyszenie Gmin Polskich Euroregionu Glacensis – Polsko-Czeskie Towarzystwo Naukowe – Uniwersytet Wrocławski, Wrocław – Kłodzko – Praha 2015, 335 s. 96
- Ladislav ZIKMUND-LENDER (ed.), *Design/nábytek/interiéry*, Hradec Králové – Praha 2014, 219 s. 98

ZPRÁVY

19. mezinárodní vědecká konference z cyklu „Kultura střední Evropy“: Systémy reprezentace a parlamentarizmu ve střední Evropě v historickém vývoji, Polsko, Zabrze, 19.–20. listopadu 2015 101
- VII Forum Muzeów Domowych 103

Autoři 34. svazku VLH / Authors of the 34 th issue of EBJH	107
Odborní recenzenti 34. svazku VLH / Reviewers of the 34 th issue of EBJH	109
Redakční rada a redakční kruh VLH Board of Editors and Editorial Committee of EBJH	113
Pokyny pro autory <i>Východočeských listů historických</i> (VLH)	117
Poznámky	123

Autoři 34. svazku VLH / Authors of the 34th issue of EBJH

včetně kontaktních adres a afilace | including addresses and affiliations

STUDIE | STUDIES

Mgr. Martin Kosař

Obecní 23/7
500 03 Hradec Králové – Slatina
oskeruse@gmail.com

prof. PhDr. David Papajík, Ph.D.

Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 08 Olomouc
david.papajik@upol.cz

Mgr. Martina Tůmová

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Albertov 6
128 43 Praha 2
martina.tumova@natur.cuni.cz

Mgr. Zuzana Popelková

Za Dvorem 2285/A
250 01 Brandýs nad Labem
zuzka.popelkova@centrum.cz

MATERIÁLOVÉ STATĚ | MATERIAL ESSAYS

Mgr. Jan Pohunek

Etnografické oddělení Historického muzea
Národní muzeum
Kinského zahrada 97
150 00 Praha 5

RECENZE | REVIEWS**Mgr. Zbyněk Sturz**

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
zbynek.sturz@uhk.cz

PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

Uměleckoprůmyslové museum v Praze –
Muzeum textilu v České Skalici
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
havlik@upm.cz

Mgr. Pavla Plachá

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
pavla.placha@uhk.cz

Mgr. Klára Lukášová

Uměleckoprůmyslové museum v Praze –
Muzeum textilu v České Skalici
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
lukasova@upm.cz

PhDr. Bc. Jaromír Karpíšek

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
jaromir.karpisek@uhk.cz

ZPRÁVY | NEWS**PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.**

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
zdenek.beran@uhk.cz

PhDr. Vlastimil Havlík, Ph.D.

Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu v České Skalici
Maloskalická 123
552 03 Česká Skalice
havlik@upm.cz

Odborní recenzenti 34. svazku VLH Reviewers of the 34th issue of EBJH

včetně kontaktních adres a afilace | including addresses and affiliations

doc. Mgr. **Martin Čapský**, Ph.D.

Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
martin.capsky@pf.slu.cz

Ing. **Jiří Slavík**

Národní památkový ústav
Územní odborné pracoviště v Josefově
Okružní 418
551 02 Jaroměř-Josefov
slavik.jiri@npu.cz

RNDr. **Tomáš Grim**, Ph.D.

Zeměměřický úřad
Pod sídlištěm 1800/9 Kobylišy
18211 Praha 8
tomas.grim@cuzk.cz

doc. PhDr. **Veronika Středová**, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
veronika.stredova@uhk.cz

doc. PhDr. **Jan Kilián**, Ph.D.

Katedra historie
Fakulta pedagogická
Západočeská univerzita v Plzni
Veleslavínova 42
30614 Plzeň
jkilian@khi.zcu.cz

doc. PhDr. **Martin Šandera**, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
martin.sandera@uhk.cz

PhDr. **Petr Kreuz**, Dr.

Archiv hlavního města Prahy
Archivní 1280/6
149 00 Praha 4
petr.kreuz@praha.eu

PhDr. **Jiří Štěpán**, Ph.D.

Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
jiri.stepan@uhk.cz

Mgr. **Naděžda Machková Prajzová**, Ph.D.

Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Eliščino nábřeží 465
500 01 Hradec Králové
n.machkova@muzeumhk.cz

PhDr. **Jaroslav Šůla**, CSc.*

Severní 728,
503 Hradec Králové

PaedDr. **Naděžda Morávková**, Ph.D.

Katedra historie
Fakulta pedagogická
Západočeská univerzita v Plzni
Veleslavínova 42
30614 Plzeň
nmoravkova@khi.zcu.cz

PhDr. **Ondřej Tikovský**, Ph.D.

Univerzita Hradec Králové
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
ondrej.tikovsky@uhk.cz

prof. PhDr. **František Musil**, CSc.

Historický ústav
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
frantisek.musil@uhk.cz

PhDr. **Jana Vojtíšková**, Ph.D.

Katedra pomocných věd historických a archivnictví
Filozofická fakulta
Univerzita Hradec Králové
Nám. Svobody 331
500 03 Hradec Králové
jana.vojtiskova@uhk.cz

Mgr. **Ladislav Zikmund-Lender**

Vysoká škola uměleckoprůmyslová
Nám. J. Palacha 80
116 93 Praha 1
ladislav.zikmundlender@gmail.com

doc. Ing. PhDr. **Miroslav Plaček**

Ústav archeologie
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
miroslav.palcek@pf.slu.cz

PhDr. **Zdeněk Vybíral**, Ph.D.

Husitské muzeum v Táboře
Náměstí Mikuláše z Husi 44
390 01 Tábor
vybiral@husitskemuzeum.cz

doc. PhDr. **Zdeněk Radvanovský**, CSc.

Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
Pasteurova 3544/1
400 96 Ústí nad Labem
zdenek.radvanovsky@ujep.cz

* U recenzentů bez momentální afilace k vědecké instituci uvádí VLH kontaktní adresu v souladu s platnými zákony ČR o ochraně osobních údajů. | In the case of private reviewers without current affiliation to any scientific institution the EBJH presents the contact addresses according to Czech laws of protection of personal data.

Redakční rada a redakční kruh VLH Board of Editors and Editorial Committee of EBJH

včetně kontaktních adres a afilace | including addresses and affiliations

Redakční kruh | Editorial Committee

doc. PhDr. **Ondřej FELCMAN**, CSc.

předseda redakční rady, vedoucí redaktor | Chairman of the Board of Editors,
Editor-in-Chief

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové,

Nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové

ondrej.felcman@uhk.cz

PhDr. **Tomáš HRADECKÝ**, Ph.D.

výkonný redaktor | Executive Editor

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

Nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové

tomas.hradecky@uhk.cz

PhDr. **Vlastimil HAVLÍK**, Ph.D.

Uměleckoprůmyslové museum v Praze – Muzeum textilu Česká Skalice

Maloskalická 123, 552 03 Česká Skalice

havlik@upm.cz

Dr. **Ryszard GŁADKIEWICZ**

Instytut Historyczny

Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław, Polska

rg@uni.wroc.pl

doc. PhDr. **Veronika STŘEDOVÁ**, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

Nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové

veronika.stredova@uhk.cz

doc. PhDr. **Martin ŠANDERA**, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové

Nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové

martin.sandera@uhk.cz

PhDr. **Jiří ŠTĚPÁN**, Ph.D.

*Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové
Nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové
jiri.stepan@uhk.cz*

Další členové redakční rady | Other members of the Board of Editors

prof. PhDr. **Petr ČORNEJ**, DrSc.

*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
Valentinská 1, 11646 Praha 1
cornej@ujc.cas.cz*

Mgr. **Jiří HUTEČKA**, Ph.D.

*Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové
Nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové
jiri.hutecka@uhk.cz*

prof. dr hab. **Zenon JASIŃSKI**

*Instytut Nauk Pedagogicznych
Uniwersytet Opolski
ul. Oleska 48, 45-052 Opole, Polska
inp2zj@uni.opole.pl*

doc. Mgr. **Jiří KUBEŠ**, Ph.D.

*Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
Jiri.Kubes@upce.cz*

prof. PhDr. **Milena LENDEROVÁ**, CSc.

*Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
Milena.Lenderova@upce.cz*

Mgr. **Naděžda MACHKOVÁ PRAJZOVÁ**, Ph.D.

*Muzeum východních Čech v Hradci Králové
Eliščino nábřeží 465, 500 01 Hradec Králové
n.machkova@muzeumhk.cz*

PhDr. **Jan MERVART**, Ph.D.

*Filosofický ústav AV ČR v. v. i., Praha
Jilská 1, 110 00 Praha 1
mervart@flu.cas.cz*

doc. PhDr. **Jaroslav PAŽOUT**, Ph.D.

*Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita Liberec*

Voroněžská 31, 461 17 Liberec 1
jaroslav.pazout@tul.cz

doc. PaedDr. **Martin PEKÁR**, PhD.

Filozofická fakulta
Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach
Petzvalova 4, 040 11 Košice, Slovensko
martin.pekar@upjs.sk

prof. dr. **Hans RENNER**

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Letteren
Postbus 716, 9700 AS Groningen, Nederland
h.renner@rug.nl

PhDr. **Ondřej TIKOVSKÝ**, Ph.D.

Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové
Nám. Svobody 331, 500 03 Hradec Králové
ondrej.tikovsky@uhk.cz

Pokyny pro autory *Východočeských listů historických* (VLH)

Časopis vychází dvakrát ročně. Uzávěrka prvního svazku každého roku je stanovena na 15. únor, pro druhý svazek je to 1. září. Redakce přijímá pouze původní práce, které vznikly v badatelské dílně autora. Práce mohou být psány česky, slovensky a polsky. Studie a materiálové stati (včetně edic dokumentů a vzpomínek) mohou mít maximálně do 40 stran, recenze a zprávy v rozsahu 4–10 stran.

Pokyny pro úpravu rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači **zašlete** redakci VLH v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete na adresu redakce (vlh@uhk.cz) elektronicky. **Pište ve Wordu, písmo Times New Roman, velikost 12, řádkování 1,5 – poznámky pod čarou velikost 10, řádkování 1.**

2. K textu studie či materiálové stati **přiložte** resumé (rozsah max. 1 800 znaků – 1 strana), abstrakt (do 600 znaků) a klíčová slova (5–7 slov), to vše v českém jazyce. Ke studii, materiálové stati a recenzi je třeba připojit krátký medailonek autora – max. 400 znaků (odborná specializace, význačné dílo...) **Redakce je POVINNA vytisknout následující údaje o autorovi: plné jméno se všemi tituly, rok narození, afilace** (údaje o zaměstnání; v případě, že autor nepracuje v odborné instituci, je povinen uvést svou privátní kontaktní adresu), **plná kontaktní poštovní** (pracoviště nebo privátní) **a emailová adresa. BEZ TĚCHTO ÚDAJŮ NEMŮŽE BÝT ŽÁDNÝ TEXT OTIŠTĚN.**

3. Pro zvýraznění slov nebo pasáží v textu je možné:

Použít kurzívu pro citáty; tučné písmo pro názvy dílčích částí práce nebo vybrané části textu; případně prostrkání nebo petit (s využitím obvyklých korektorských značek). Zásadně nepoužívejte podtrhávání.

4. Poznámkový aparát připojte na stranách pod čarou, jak umožňuje Word: přes příkazy *vložit, poznámka pod čarou, značení automaticky*. V textu pište horní index za interpunkční znaménka.

5. Literaturu a edice citujte podle následujících zásad:

- **Monografie:** Jméno autora (v pořadí osobní jméno v plném znění, iniciálou až v dalších citacích, PŘÍJMENÍ, jméno příp. spoluautorů oddělit pomlčkou), název knihy (kurzívou), místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách (celkový počet, konkrétní strana nebo rozmezí stran). Srov. Josef ŠUSTA, *Úvahy o všeobecných dějinách*, Praha 1999, s. 134.

- Studie publikovaná v periodiku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, název periodika (v závorce zkratku používanou u dalších odkazů na dané periodikum), údaje o ročníku (svazku), roku vydání a stranách. Srov. Jiří MAREK, *Historie mezi teorií a praxí*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 96, 1998, s. 792.
- Studie publikovaná v příležitostném sborníku: Autor stati/spoluautoři (viz monografie), název studie kurzivou, in: název sborníku, (ed./edd.), jméno editora/editorů sborníku, pokud je uváděno, místo a rok vydání (příp. nakladatel před rok vydání), údaje o stranách. Srov. Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě*, in: *Středověká Morava*, ed. Z. Měřínský, Brno 1999, zvláště s. 100–102 nebo Josef PETRÁŇ – Eduard MAUR, *František Kutnar a univerzita Karlova*, in: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti*, Semily 1998, s. 148.
- Edice: Při citaci edice se přihlíží pokud možno k výše uvedeným zásadám. Je-li obvyklé citovat nejprve nebo pouze název edice, uvést při první citaci plný název edice, a to verzálkami. Ve jméně editora za názvem edice použijte u křestního jména pouze první písmeno, příjmení napište normálním písmem, např. CODEX DIPLOMATICUS ET EPISTOLARIS REGNI BOHEMIAE V/3, edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1982, č. 1570, s. 363. V opačném případě, je-li uváděno nejprve jméno autora/autorů edice, postupuje se jako u monografie. Za jménem autora/autorů je v závorce uvedeno (ed./edd.). Pro názornost srov. Antonín BENČÍK – Jaromír NAVRÁTIL – Jan PAULÍK (edd.), *Vojenské otázky československé reformy 1967–1970*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, 6. díl, 1. svazek: *Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968)*, Praha-Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
- Archivní prameny: Oficiální název archivu (v závorce zkrácený název používaný u dalších citací), archivní fond a další nezbytné identifikační údaje. Srov. Státní okresní archiv v Hradci Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Archiv města Hradec Králové, inv. č. 1776, č.j. 1708, kart. 361.
- Zkrácené citace se používá při opakování literatury i archivních pramenů. Uvést nejprve citaci nezkrácenou, poté zkracovat osobní jméno autora/autorů na iniciálu a název monografie i studie po první podstatné jméno, ukončit třemi tečkami a čárkou; zachovat kurzívu v názvu. Např. J. PETRÁŇ – E. MAUR, *František Kutnar...*, s. 149.
- V citování je třeba důsledně používat odkaz srov., nikoliv viz.
- Při bezprostředním následném opakování téhož odkazu (na stejnou práci) je použito slovo *tamtéž* (v kurzivě). Při následném citování další práce téhož autora je použito slovo TÝŽ (kapitálkami).

6. Záznam literatury pro recenzi, anotaci apod. dle následujících příkladů:

- Monografie nebo celý neperiodický sborník. Jitka GRUNTOVÁ, *Oskar Schindler: legenda a fakta*, Brno, Barrister a Principal 1997, 158 s.; Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. *Sborník z konference Památníku národního písemnictví*, Praha, Památník národního písemnictví 1992, 302 s. + obrazové přílohy.
- Celé periodikum: *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy*, sv. I, 1997, vyd. Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, 276 s.

7. V případě připojených obrazových příloh je třeba předat obrazovou dokumentaci redakci v jednom výtisku společně s verzí naskenovanou na označeném elektronickém médiu (ne disketa). Přílohy je nutné opatřit seznamem popisek s uvedením zdroje.

8. Příspěvek zasílejte na adresu: Historický ústav Filozofické fakulty, redakce Východočeských listů historických, Univerzita Hradec Králové, Rokitsanského 62, Hradec Králové 500 03. Obálku označte vlevo dole výraznou zkratkou **Příspěvek pro VLH**. V průvodním dopise uveďte bydliště autora, telefonní číslo a e-mailovou adresu.

Pokyny pro dodání obrazových podkladů:

- Obrázky (fotografie, plány apod.) v elektronické podobě dodávat v souborech jpg nebo tiff. Velikost dodaného obrázku musí být stejná (nebo větší) jako výsledná reprodukce v brožuře při rozlišení 300 dpi (šířka sazebního obrazce sborníku je 125 mm, výška 186 mm). Digitální fotografie dodat v originálních souborech bez úprav.

Pokyny pro psaní textu:

- **První řádek odstavce** neodsazovat mezerníkem ani tabelátorem – pokud je třeba odsadit, pak toto nastavit v programu (Word): FORMÁT – ODSTAVEC – ODSAZENÍ – SPECIÁLNÍ
- **Pozor na psaní a použití SPOJOVNÍKŮ (-) a POMLČEK (-)!**
Spojovník je podstatně kratší než pomlčka.
 Okolo spojovníku se **mezery nedělají nikdy** a používá se při:
 - připojení spojky -li (např. můžeš-li)
 - spojení jmen (např. Rakousko-Uhersko)
 - slučovacím spojení (např. propan-butan)
 - upřesnění místa (např. Praha-Vysočany)
 - adjektivních složeninách (např. modro-bílý)
 - rozdělování slov

Pomlčka

- klávesová zkratka Alt + 0150
- můžeme-li dosadit místo pomlčky jakékoli slovo (až, do, versus, apod.),
nejsou okolo ní mezery (např. 1950–1960, 7–9 dní, otevřeno 8–12 h)
- v ostatních případech okolo pomlčky mezery jsou

Texty zaslané redakci se autorům nevrací, ani v případě odmítnutí otištění textu podle rozhodnutí redakční rady. Redakční rada vlh nakládá s osobními daty autorů podle zákona o ochraně osobních údajů ČR.

Průběh recenzního řízení**I.**

Autor doručí redakci VLH text (podrobnosti v pokynech pro autory).

Termíny pro přijetí odborných textů redakcí VLH jsou:

15. února každého roku – uzavírka přijímání textů pro **první svazek** daného roku

1. září každého roku – uzavírka přijímání textů pro **druhý svazek** daného roku

II.

Redakce seznámí autora s časovým plánem a průběhem recenzního řízení. Recenzní řízení je anonymní.

Na základě návrhů redakční rady VLH jsou vybráni a osloveni dva nezávislí recenzenti na každý doručенý text. Kritériem výběru je především odbornost a vědecké zaměření recenzentů. Každý recenzent po dohodě vypracuje jeden posudek na obdržенý text. Formulář pro vytváření odborných posudků je na této stránce zveřejněn.

III.

Redakce seznámí redakční radu s podobou odborných recenzí.

IV.

Na pravidelném zasedání redakční rady VLH dojde k výběru textů, které budou ve VLH uveřejněny. Kritériem výběru jsou doručенé odborné recenzní posudky. Dále redakční rada přihlíží k tematickému vymezení každého čísla a k vhodné skladbě článků a studií v něm. Autorům je výsledek hlasování redakční rady ihned oznámen, stejně jako případný návrh na dopracování doručенých textů podle návrhů recenzních posudků. Autorům jsou recenzní posudky (v anonymní podobě) poskytnuty k nahlédnutí.

V.

Redakční rada VLH na svém pravidelném zasedání sestaví a odhlasuje podobu každého svazku VLH. K provádění redakčních prací mezi jednotlivými zasedáními redakční rady VLH je utvořena stálá redakce časopisu, jejíž činnost je kontrolována redakční radou.

Výsledek recenzního řízení má čtyři možné výstupy:

1. doručení textu je na základě recenzního řízení schválen redakční radou k vytištění v připravovaném svazku,
2. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou, autorovi (autorům) příslušného textu je doporučeno text přepracovat (podle návrhů recenzentů) a podat jej v dalším kole recenzního řízení k novému posouzení,
3. doručení textu je přijat k otištění, není však schválen redakční radou k zařazení do aktuálního připravovaného svazku z důvodu odlišné tematické orientace svazku nebo témat dílčích studií. Autorovi (autorům) je v takovém případě nabídnuta možnost otištění textu v dalším svazku.
4. doručení textu není na základě recenzního řízení schválen k vytištění redakční radou pro jeho nedostačující formu.

Každý autor může znovu podat (např. při přepracování) k recenznímu řízení jeden text **pouze dvakrát**. Poté jej již redakční rada nezařadí do dalších kol recenzních řízení.

Poznámky

Východočeské listy historické
34/2015

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

První vydání
2015
128 stran

Tisk OFTIS Ústí nad Orlicí

ISSN 1211-8184
MK E 21784